

ISSN 0134-4536

Looming

9

1986

KRISTINA KAASIK. Samothrake Nike

(Õli) 1986

LOOMING

9

1986

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

Andres Langemets

Elusuuruses inimhing
ei mahu kusagile ära
sisse- ja väljahingamine
on vältimatu alati
ent surmvalus mõnigi kord
ja liiga kitsas värav
on siis nii suu kui silm
ühteainsasse söestuvasse punkti sinus
püüab end koondada kogu maailm
ega jäägi sulle enam abinõu muud
kui tundlikud kompivad sõrmed
vastündinud pimedad armunud
või pigem ehk nende ihunahk
või terve su eluaistiv keha
et siis tolele maailmas-olemise pinnale
põletushaavade ja silitustena
puudutuste soojuse ja hoopidena
võiks mahtuda kogu ümbrus ära
hing küll ei mahu ega mahuta
teda on ehk tunda kusagil siin
ent teda on näha ka kõikjal ära.

SINU AKEN

Seda peaksid sa taipama juba
ja teadma ja pidama meeles
et endistiisi on kogu aken
sinu enese päralt
oled vaba
oled ise
oled edasi
ei ole ma salaja sulanud klaasidesse
ega peitnud end kardinat taha
ei ole mus hiilivat kuuvalget
ei saa minust päevasära
ei paisku ma sisse kui rajuiil
ega haihtu ka soojusena ära
olen vaid nõndasamuti siin
olen minagi päral
olgu kinni või lahti

läbipaistev või eesriiete taga
sina oled aga siinsamas vaba
ning endiselt ise ja edasi
ehk kas või minutuseni tagasi
ent mõnikord muidugi
paratamatult ja mõtlemata paha
lähen tasahilju iseenesesse
või su ainsama pärani akna
kitsaisse valgeisse raamidesse.

*

See kulunud kopeerpaber
kölbab selleks veel küll
et jälle tippida ära
lahutusavaldused
ja kõikide vanade armastuste
kõik armastuskirjad
see paljundusviis
on ju piisavalt hea ja vanamoodne
iga lehetäis teise all ähmasem
laialivalgavam eelmisest
tegelikult lihtsalt loetatum
iga masinatäis aga
eelmistega sarnasem
üksnes laitmatum vormilt
järjest veatum puhtam ja valmim
üha ilusam
armastuse tiraaž.

SÜDA

Ah kui nurgeline on inimkeha
käed lõhuvad õhku kui noad
iga leebemgi pilk sealsamas
langeb otse vastu lõuatera
ja mitusada sosistatud sõna
ei jõua iialgi kiiljaisse kõrvadesse
jalad rebivad maad
ninajuur lõhestab valguse
mida ahmivad endasse
kaks hämmeldunud omaette ava
ölg purustab igasugu uksi
ja küünarnukk lõmastab küljeluid
rusikaid põlvi ja kandu

ANDRES LANGEMETS

ei ole siin mõtet mainidagi
sest hoopiski süda
see ihutuim vahedaim
läbitungivaim tera
lõhub verega verd
raiub lihaga liha.

*

Aeg andvat hingele rahu
umbes nii nagu pikkamööda
vajub maapinnaga tasaseks kalm
aga üht lõppenud elu
ühekorruga ja päris kohe
ei suuda endasse võtta
koduseimgi muld
maad ennast jääb kalmujagu üle
ja tõelist rahu sesse pinnasesse
enam ikkagi ei tule
on segamini muld ja kivid
on lõhutud liivajooned
läbi lõigatud salasooned
on häiritud igaveseks
ruumi põlisrahu
inimelu haihtuva hinge-eetriga
kalmhaaval ja kääpakaupa
on pööratud pahupidi
kogu kodumaa südajam sisu
ega too aegki midagi muud
kui jätkuvat kasvavat rahutust
ärevust armastust päevavalu
pikkade ööde sajandihingust
ning ikka veel võpatama panevat
aohetkede äkitset eluisu.

PÕÖSAS

Maja ees külitab põõsas
ei õitse ammu enam
ei põle niipeagi veel
siinsamas ta ees
on kitsuke pink
ja efekavatsemata jalgrada
otse tema tagant aga
algab lai lõputu sirgtee
ja kogu ärapööramatuste jada

nii ilmsüütu rohetav põõsas
nii igapäevane igamehemaja
ons niisugusele pildile
veel midagi lisada vaja
ons olemas ilmas kedagi
kes seda kohta ei tea
kus maja ees külitab põõsas
mis ei õitse ammu enam
ega põle niipeagi veel
milleni viib lävelt
pehme ebakindel rada
ja millest peale läheb igas suunas
ainult sirge vankumatu tee.

Valmar Adams

ESTA ASTUB ELLU

KATKENDEID ROMAANIST

Ka peegli olemus muutub ajapöörakul.

AEGRUUM ÜLALTVAATES

Kuidas hindaksid suured täppisteadlased, füüsikud ja matemaatikud, sajandi väidetavaid suursündmusi? Astronoomilise materjali valdajaile — Einsteinile, Planckile — pidid need paistma nagu Keplerile Wallensteini nõudmised astroloogilise horoskoobi järele, mida Kepleri olmeline ajupool oli sunnitud väepealikule koostama. Autor mäletab Plancki Tartu ülikoolis 1918 peetud loengu lõpplauset, milles ta kinnitas Jumala olemasolu. Teada on ka Galileo Galilei inkvisitsioonitribunali ees antud enesekriitika, millega suur teadlane päästis oma ihu vangla ja piinamiste eest. Me ei tea, kas Galilei tõepoolest oli pärast protsessi lausunud talle omistatava lentsõna *eppur si muove* — aga ta liigub siiski —, kuid kindel on, et ta vahendas heliotsentrismi ka laiadele rahvahulkadele ja juba XVI sajandil pärandas inimkonnale maailmapildi, millest praegu on saanud aabitsatõde. Et ka ilmsete tõdede varajane propageerimine on hädaohtlik, seda tõendas Giordano Bruno surm tuleriidal selle eest, et ta oli uue õpetuse muutnud maailmavaate koostisosaks. Autor peab vajalikuks meenutada neid sündmusi sellepärast, et siin võib mõningaid paralleele tõmmata sellega, mis on aset leidnud tema eluajal ja võib korduda lähemas või kaugemas tulevikus. Relvastanud mõistuse nende meenutustega ajaloost, laskugem taas provintsilinna aegruumi XX sajandi üheksateistkümnenda aasta paiku.

1920. A. RAHULEPING

1919. a. vana-aastaõhtuks saavutati vaheahu rinnetel ja peagi alustati Tartus Veski tänava kahekorruselises eramus läbirääkimisi rahulepingu üksikasjade üle. Linnas ei kõnelnud keegi enam sõjast. Rahu on inimkonna normaalne seisund. Kuus aastat taplusi ja vintsutusi oli seljataga ja nüüd võis jälle mõelda eluliste asjadele. Otsustavalt kiskus maailm tähelepanu lahti tapluste tandrilt. Rahu oli kätte jõudmas külva kujul, kes tulevahetuse ääremailgi mõtleb uuele viljasaagile.

2. veebruaril 1920 kirjutati Aia tänava kohtuhoones dokumentidele alla. Kogu maja oli eredalt valgustatud ja ka vahipostil seisev politseikordnik kutsuti jaole. Jaan Poska veeretask saali terve juusturatta — kingituseks Nõukogude Vene delegatsiooni juhile Adolf Joffele, ja muusika hakkas tantsuviise mängima . . .

Peatselt ratifitseeritava rahulepingu mõju oli tohutu. Ajastu oli aastaid puhunud surma fanfaare. Nüüd puhus aeg ellujäänutele kasvava lootusega taas elu fanfaare. Elavate vaikiv enamik tõmbub pingule, loob endale valitsuse, ehitab uue elukorralduse — ilma kangelasteta, ilma sõjasüüdlasteta. Inimesed tõmbuvad iseendasse, nagu kämblad tõmbuvad rusikasse raudset ratsiooni haarates. Need on tugevad, enesekindlad olendid, ähvardus kõigele väljaspoolsele. Neile on ju taas alga-

Katkendeid romaanist on varem ilmunud «Loomingus» 1978, nr. 7; 1981, nr. 4 ja 10; 1985, nr. 10.

mas sõjajärgne *struggle for life*, samuti visa võitlus, kuid ilma inimeste tulistamiseta.

Taplustest tüdinenud rahvahulgad hingavad rahus. Taas läheneb kevad, lakanud on surmatants, pered istuvad jälle kolde ümber, algab naistetantsude aeg.

Ei iial enam sõda, hõiskavad hulgad paljudes keeltes. Lõpmatus universumis tiirleb päikese kollane kera oma salapärasel orbiidil. Elu mõte on taas lokaalseis piasjus. Kõik, mis kaugemal, pole meie asi!

Aga kuidas on kulgenud Esta elu? Pole tähtis, millised olmeraskused ta peale langesid. Tema elulugu on sisemine lugu. Oleks ebaõiglane tõlgendada vaevalt kahekümneaastase naise heledaid eelarvamusi ainult sõjaeelse sotsiaalse korra või koolikasvatuse saadustena. Kool ja kirjandus olid talle küll sisendanud usu eetilistesse ideaalidesse ja see seeme ei langenud kaljusele pinnale. Aga ta ei teadnud veel, mis kõik kord osutub võimalikuks «teadusliku sajandi» jooksul, ta ei teadnud, et sajandi alguse käibetõdedest jäävad ainult mälestused, kuid kurjuse kasvud löövad vohama ja tungivad kõige kindlustatumaisse kodudesse, kus seni on elatud mineviku traditsioonide järgi. Kes küll võinuks aimatagi, et aastakäik 1900 satub põrgutesse, millesarnaseid ei olnud näinud ükski senine inimpõlv? Et humaansuse ideaal — traditsiooni *pia faus* — võis osutada sõnakõlksuks? Esta usk: «Olla alati humaanne või mitte olla?» on ajaväline, üleaege ideaal, mis ei saa muutuda käibetõeks, kaotamata siiruse ja asuse kullaproovi. Seegi loosung leiab tegevteolist realiseerimist ainult kompromissides, kohati ning ajuti, sest ükski kaitsmatu inimihu ei talu tuld ega külmumist.

Ajaloo näeme aeg-ajalt selle pretensiooni leeki loitmas ja taas kustumas. Jätkem siinkohal arutamata põhjuste ja järelduste dialektiline koostoime, sest jõuame tegelda veel ainult Esta arengulooga.

Esta oli elanud nõnda, nagu poleks seda rumalat sõda olnudki. Isegi legendaarse suure veeuputuse aegu kestis ju elu väljaspool veeuputust. Esta ei tundnud ka puudusteaajas erilist puudust, sest ta oli vähenõudlik füüsilise elu tingimuste suhtes. Sotsiaalne elu oli talle transtsendentsus, ta uskus, et tuleb korda saata midagi palju kangelaslikumat kui suurema või vähema puuduse talumine. Nooruslik tugev elutahe oli hoidnud sooja käe ta silmade ja suu ees: kohane, nagu kohanevad kõik! Tarbe korral vaju madalamaks! Selline on elu seadus...

Hea õpetaja Liiliapärg oli oma õpilase pärast sageli mures. Ta oli korjanud natuke raha, mille lapsele peagi isiklikult kätte andis. See kord oli tal teatrikunsti õpetaja aadress varuks.

Ka härra Müller, vanas kartulis elutsev ussike, valmistus uueks eluks. Ta kavatses — mees meeste seas — abielluda punajuukselise Matildega, vahepeal langenud venna Elmari lesegaga. Aeg oli mõelda ka vanadusele: igaüks kimmeldab oma asjade pärast ise. *Chacun pour soi et Dieu pour tous*.

Rahulepingu allakirjutamise järel tuli Liivi- ja Eestimaa kuberman-gule rahu ja leivane valgus. Klio, ajaloo rühikas muusa, oli vist läinud lühiajalisele puhkusele...

Veebruarikuu taevast oli puhas lennukeist ja lippudest. Ainult põlise looduse rohelised lipukesed lehvisid lume alt vabanevaid kuuskedel. Talv kohtus nüüd teisiti saabuva kevadega. Veel alasti valged kaseneiukesed-röömatarid tantsisid silme ees, eesti naised sünnitasid julgemini rahuaja lapsi. Rahuliku päikese all oli inimestel hea olla.

Eestist oli saanud iseseisev parlamentaarne vabariik. Nõukogude Venemaa poolt loovutatud 15 000 000 kuldrubla muutis pabermarga valuutaks, millega loovisikud said reisida inflatsioonilisse Berliini ja unistuslikku Pariisi. Berliinis trükiti vene- ja eestikeelseid raamatuid, Pariisis tutvusid meie kunstnikud uue kunsti tippsaavutustega. Semper ja Visnapuu mõnulesid Berliini kohvikutes, tutvudes Ilja Ehrenburgi, Marina Tsvetajeva ja Andrei Belõi loominguga.

Kas ajapööraku sügavam tuum võis olla arusaadav Estale, elutahte kevadisele kehastusele? Muidugi mitte. Sõda oli möllanud kaugeil rinnetel, selle põhjused, sündmuste keerukas dialektika ei jõudnudki tütar-

lapseni, kelle utoopiline lunastusprogramm koosnes ühestainsast punktist: inimene, ole täis head tahtet! Et heast tahtest üksi ei piisa — see ei mahtunud neitsilikku teadvusse, mis ei teadnud veel midagi kuristikust sõna ja teo vahel. Kool, kodu ja ümbruskond olid ju ajaloolise protsessi kogu dialektika kasvava noorsoo eest hoolega peitnud rahvuskultuuri ja progressi kulisside taha ning elurõõmsa piiga janunev vaim ei osanud silme ees laiuvat elupilti seada terava intellekti luubi alla. Kogu maailmatunnetus oli suunatud teisale. Kaugenägelikke, kelle pilk tungis läbi rahuingli tiibade sära, oli ainult mõni ja seegi hoidis oma mõtteid iseenesele.

LIPSUD JA LODJAD

Sõdade ja revolutsiooni päevil lipsusid ei kantud, kõik käisid frentšitaolistes kuubedes, lipsukandjaid leidis mõni üksik. Nüüd muutus mood rahuaegseks: lipsu ettesidumisega otsekui toonitati, et mehel pole sõjaga midagi tegemist. Et aga lipsu sidumise kunst oli veel võrdlemisi võõras, siis ilmusid müügile kummipaela ja väikese pandlaga kravadid, mis võimaldasid hommikul endale kultuurinimese näo kiiresti pähe teha. Miks just kunagi kaelaräti osa mänginud siidriba mehest kultuurinimese tegi, seda ei teadnud keegi, aga küllap vist ei ole võimalik Tšingis-khaani lipsuga ette kujutada. Muidugi juhtus nüüdki, et vabrikus toodetud tehiskravatt kummipaela kuludes alla vajus, nii et kaela ümber midagi ei olnud, aga siis levis õpetus, et särgi lahtinõõpimine asendab ideaalis olemasolevat lipsu.

Kummist sai üldse ajastu tunnus. Nöörsaabastele ja kingadele eelistati kummidega jalatseid, mille jalgatõmbamine läks väga ruttu. Sääraste saabaste üleolek sõja-aegsetest säärikutest oli peagi selge kõigile ja aitas tänavapildile rahuilme andmiseks palju kaasa. Sõjaaegsete rinnamärkide kandmist peeti nüüd halvaks tooniks. Elagu igavene rahu!

Taastusid ka Tartu igivanad kaubateed. Kui piki Kaubahoovi tulles jõe äärde jõudsid ja Emajõeale vaatasid, siis seisis siin mastide mets. Kogu jõgi allpool monumentaalset Kivisilda oli täis lotje, üheainsa suure purjega paksukerelisi veesõidukeid. Nendega pidasid pärismaalsed kaubavahetust naabritega. Need jõepealsed kaubamajad tõid Tartusse küttepuid, sibulaid, kurke, jõhvikaid ja muud kaupa. Sadamas seistes käis lotjadel lõbus elu. Tõmmati lõõtsmoonikut, lauldi vanu vene romansse. Sõjaaegsed vormimütsid olid ammu vette visatud. Rikaste lodjavenelaste pojad kandsid juba korporatsioonide tekleid — osa neist täiendas ka eesti intelligentsi ridasid. Eriti Peipsi kaupmeeste pojad, kes kuulsas ülikoolis kõrgema kultuuri poole pürgisid — arstidena, agronoomidena, aga ka humanitaarteaduste alal.

«Hea tooni», s. o. seltskondliku käitumise tutvustamine algas siin sellega, et eestindati kaks tosinat maksimi,* mis vabahärra von Knigge oli kirja pannud juba 1788. aastal, millele meil järgnesid raamatud «Peen mees» ja «Peen naine», kus maarahvale õpetati lauakombeid ning avalikel olenguil joomise ja söömise kunsti (kuidas süüa spinatit või vähki, kala ei sööda noaga jms.), kavaleri suhtlemist daamiga, riietumisviise, püstitati õilsuse ja viisakuse paroolid ning loosung «keep smiling». Juurutati õnnesoovimise ja küllakutsumise seltskondlikke vorme ja etiketi-reegleid. Hakati endale muretsema õhtutualette ning trükkima visiit- ja kutsekaarte.

Inimvahekordi hakkasid juhtima vormireeglid ja tinglikkus.

Õpiti kõnelema avalikkuses ja kodus eri viisil.

Igaühel tuli luua ja kultiveerida kaht mina.

* Tõlkis Daniel Palgi.

Milline oli siis *Universitas Tartuensis*? Silmade tasandil vaadates ei olnud võõral võimalik näha haljaste pilvede linna. Silmade tasandil vaadates nägi võõras ainult Supilinna üürikortereid, kus peldikus tuli käia õues, kus solgiämber tuli käe otsas kanda peenramaale ja kus elamisluba oli toaüüriljal, kes tunnistas ainult kõrgema üüri printsiipi.

Kuidas võis võõras aimata, et Tartu agulis õitses ka Pariisist naasnud ja vasakus kõrvalestas kuldrõngast kandva Adamson-Ericu sõprus Veeriku alevi voorimehe pojaga, kes oli armunud varajasse Picassosse? Kuidas võis võõras teada, et üüritoas elab hallparuni poeg Osvald Kukkur, kes toaahjus küpsetab endale manusteta sealiha, kuid õhtuti vestleb James Joyce'ist? Kuidas leiaks võõras üles Adamsi, kes juba 1922. aastal uuris Lao-zi põlishieroglüüfide tuuma, võrreldes omavahel «Dao» nelja tõlget euroopa keeltesse? Võõras võis Laial tänaval rutata postimaja poole, aga kuidas saanuks ta mõista, et kõnnib sadadel luudel, mis kuuluvad askeetlikele nunnadele ja itta marssinud raudrüüga sõjameestele? Ent Tartu elanikud võisid elada selles kujutluste linnas ka siis, kui nad, «Päevaleht» käes, mööda puutreppi laskusid alla õuel asuvasse peldikusse.

Tartu vene ülikool oli Esimese maailmasõja päevil evakueeritud Voro-neži. Et eesti teadlasi peaaegu polnud, tuli õppejõude nüüd kutsuda kõikjalt: Soomest, Saksamaalt, Lätist, Rootsist, Šveitsist... Mitte kõik selleks valitud ei osanud kohaneda maarahva, kõrghariduse poole pürgiva rahva vajadustega, eesti õppejõudude ettevalmistamine aga nõudis aastaid. Kuna kehtib komme, et professoreid nimetavad ametisse poliitikud (kuigi autor eelistaks vastupidist korda), siis juhinduti õpetoolide täitmisel kõrgeist poliitilistest ideaalidest. Germaani filoloogia õppejõud ei tohtinud olla sakslane, slaavi filoloogia oma venelane. Sellega sai ära hoida, et üliõpilased saksa ja vene keelt liiga hästi kätte ei õpiks, mis oli põhimõtteliselt mittesoovitav. Tänu patriotlike jõudude tegevusele õnnestus vene keel unustada juba kahekümnendail aastail, saksa keele oskus kadus alles tänapäeval.

Filoloogias (kuraator Peeter Pöld eelistas küll «hviloloogia» vormi, aga «raffas» arvas teisiti) valitses indoeuroopa keeleteadus. Šveitslane Wiget õpetas tudengitele umbria ja skumbria dialekte, ent saksa kirjanduses noorest Schillerist kaugemale ei jõutud. Slavistika professor Stender-Petersen lõpetas vene kirjanduse kursuse 1917. aastaga, kategooriliselt väites, et hiljem ei olnud Venemaal mingit kirjandust. See-eest teadis ta, et Vene riigi olid asutanud skandinaavia kaupmehed normannid. Indoeuroopa filoloogia professoril Kieckersil oli raskusi vene «õ» hääldamisega. Ja böliinadele eelistas ta ilmselt vene pliiine. Eradot-sent Villem Ernits oskas etümologiseerida iga sõna läbi tosina keele kuni sanskritini ja tolle olematu keeleni, mille keelendeid märgitakse tärnikesega sõna ees. Vene keelt kõneles halvasti. Kõige tarmukam oli õpetama Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor Arno Rafael Cederberg. Taani ajalooosast sai tudeng teada, et seal valitsesid vaheldumisi Frederikid ja Christianid, nii et meelde tuli jätta ainult see koht ajalooosast, kus nende numeratsioon kord segi läheb. Eesti ajalugu professor ei luge-nud — andmete puudumise tõttu.

Kõik professorid lugesid ainult neid huvitavaid erikursusi — üldkursusi põlati. Seda õpetatud traditsiooni rikkus filosoofiaprofessoriks kutsutud Schmied-Kowarzik, kes esimesena luges filosoofia ajaloo kursuse algusest lõpuni, kuid tema pidi eesti keele mittemõistmise tõttu ametist lahkuma. Filosoofiakursuse kuulamisest jäi üliõpilasele teadmine, et ta midagi ei tea — aga see olevatki iga filosoofia tipp.

Et midagi elulähedast teada saada, käidi kuulamas ka neuroloogia-professor Ludvig Puuseppa, kes tudengitele selgeks tegi, et armastus on ainult näärmete funktsioon.

Loengute kavas seisis esikohal usuteaduskond, kus ülikooli noorimad professorid tegelesid teadusega, mille objekt on hüpoteetiline.

Siiski õnnestus õppetööle Emajõe Ateenas kaasa tõmmata ka rida

suuri teadlasi, nagu neuroloog Ludvig Puusepp Petrogradist, üleilmse mainega slavistid Max Vasmer ja Adolf Stender-Petersen, füsioloog Alfred Fleisch, arheoloog Aarne Miikael Tallgren, zooloog Johannes Piiper, jurist Igor Tjutrumov, klassikaline filoloog Wilhelm Süss, romaanist Lucien Rudrauf ja paljud teised. Nende osavõtt ühiskondlikust elust tõstis eesti haritlaskonna tegevuse rahvusvahelisele tasandile. Sedasama tegi ka mõne omamehe visa töö enda kallal, nagu Gustav Suitsu süvenemine maailmakirjandusse. Nende fanaatiliste töömeeste südamed tuksusid unisoonis eesti kultuuritahtelise haritlaskonnaga ja kui tudeng juhtus öisel ajal mööduma näiteks G. Suitsu töötoa valgustatud aknast, tundis ta väsimatu töömehe vastu aukartust ka siis, kui enda eriala oli hoopis teisel. Ülikooli energilise kuraatori Peeter Põllu vastu tundis lugupidamist ka see, kelle vaated selle minevikulise koolmeistri omadega kokku ei langenud. Ei unune ju Eiffeli nimi ka sellel, kellele tutvumine kohmaka, ainult 300 meetrit kõrge Eiffeli torniga oli suur pettumus.

Alma mater Tartuensis hoidis kahekümnendail aactail oma rüpes suuremat hulka üliõpilasi, kui neid Tartus kunagi varem oli olnud. Tartu oli siis ainuüksi üliõpilaslinn — kõik muu oli vähema tähtsusega. Kas saab imestada asjaolu üle, et iga noor tartlane unistas oma ülikoolist kui kindlast teest kõrgema eluteostuse poole?

1921. aastal astusid peaaegu kõik keskkoolilõpetajad Tartu ülikooli (TRÜ ajalugu III, lk. 58) ja tudengite arv kasvas kahe tuhandeni. Kuid peagi selgus, et kõrge ning alatasa tõstetav õppemaks paneb rahva õppimistahtele piiri ja suleb ülikooli väravad majanduslikult kehvemaile.

Ka Esta unistustele kõrgharidusest tegi kiire lõpu arusaam, et tal pole kusagilt võtta raha ülikoolis õppimiseks — isegi siis, kui ta peaks sattuma väheste stipendiaatide hulka. Sest õppimiseks on vaja vaba aega, aga aeg on raha, nagu ütleb ameeriklaste vanasõna, ja raha polnud kusagilt võtta.

Kuid keegi ei seganud kuulamast loenguid jänesena, auditooriumide ustel ei nõutud üliõpilaspiletit ega isikutunnistust. Ja Gustav Suitsu loenguid eesti poetikast käisid kuulamas kõik, kes poetikast huvitatud olid ja keda lektori keeruline keel ning aeglane tempo ei kohutanud. Nn. Tartu vaimul olid oma kirjutamata seadused ja need ühendasid kultuuritahtelisi tartlasi otsekui koguduseks meelislektorite ümber. Viiendast auditooriumist sai kirjandusteooria sepikoda, mille atmosfäär kandus ringidena laiali kogu Eestis.

Üliõpilaste jõukam kiht asutas rohkesti intiimorganisatsioone, aga valdav enamik jäi organiseerimatuks. «Metsikud» ei olnud maailmatunnetuselt kuigi ühtlane mass. Osal oli oma esindus üliõpilaskonna valitavas parlamendis, «Edustuses», teised elasid apoliitilist elu või asutasid efemeerseid organisatsioone, mille mõju ei olnud arvessevõetav. Vaimukõrgustesse pürgiv Esta, kellele olesklemine oli võõras, ei tundnud huvi ühepäevaste ning lokaalsete eesmärkide vastu ega osalenud selles, mida ta nimetas sipelgapesaeluks.

IGOR SEVERJANIN: «TORMIKEEV PEEKER»

Juba nädalapäevad võisid tartlased Kivisilla ja Vallikraavi kuulutus-tulpadelt lugeda, et 6. veebruaril 1920 toimub ülikooli aulas Igor Severjanini poeeside kontsert. Pääsmed müüdi kohe läbi.

Aulas säravad kõik tuled. Saal ja rõdu on rahvast tulvil. Esimeses reas istuvad Henrik Visnapuu, suur krüsanteem nõõpaugus, Friedebert Tuglas sihvaka Eloja, Marie Under oma Sänna Trubaduuriaga, vene keele lektor Boris Pravdin, Karlova mõisa omanik Bulgarin ja teised prominentsed isikud.

Igor Severjanin loeb värsse oma esikkogust «Tormikeev peeker». Kord raiub ta sõnu metalselt kõlava häälega, kord laulab neid omatehtud viisil, millel aga on mingi kontrapunkt. Ta võimas hää kostab kõikjale, iga sõlt jõuab rõduni, kus poeeti jälgib hulk üliõpilasi, kes imetlevad ta vitaalsust ja plaksutavad ka siis, kui vene keelest aru ei saa.

See on kutse normaalsesse ellu, see on rahu, lembus, kevad, pulmapeod, lõbusad olengud, armastatud tööriist ja elu jätkamine.

«Весенний день горяч и золот.
Весь город солнцем ослеплён.»

On tunne, nagu viibiks aulas päike ise. Ja nagu oleks sõjaviletsus ja taplused lõplikult möödunud ning igavene rahu saabumas. Esimestes ridades istujaile on need luuletused ammu tuttavad, värsid enamasti peaski, aga milline nauding on kuulata neid kuulsa autori enese virtuoosses esituses!

Programmi esimese ja teise osa vaheajal lähevad tuttavamad ja julgemad kuulajad poodiumi taga asuvasse ruumi poeeti tervitama.

Igor Severjanin seisab austajate ringis arrogantselt, viisaka ilmega, võtab vastu lilli ja komplimente — mustlasparuni näoga pikk mees pikas mustas kuues.

Nekrassovi ja Nikitini luulel kasvanud Adamsit segas tollal poeedi egotsentriline hoiak. Diskussiooni õhkkonnaga harjunud, tahtis ta siingi rakendada oma alati põlevat kriitilist meelt. Ta ütles ühtäkki:

«Игорь Васильевич! Перечтите нам «Эпилог эго-футуризма»:

«Я, гений Игорь-Северянин,
Своей победой упоён».»

Igor löi pea kuklasse ja vastas:

«Это стихотворение читать здесь неуместно. Это — стихотворение для дураков.»

Ja jätkas programmi eestiaineliste värsside etlemisega.

Pärast kontserti kutsus vene keele lektor Pravdin Severjanini õhtusöögile. Mõnda seltskonnaga jalgsi peahoonest Pravdini korterisse, mis asus Tähe tänav 31 teisel korrusel. Esikus võttis poeeti vastu Pravdini prantslannast abikaasa, kes tervitab teda oma emakeeles. Selle kahvatu blondiini oli Pravdin Pariisi-reisilt kaasa toonud ja pärast lapse sündi temaga kombekohaselt abiellunud. Aga lõunamaalanna ei kodunenud põhjamaises miljöös ja astus harva välja oma toastki. Poeedi külaskäigu puhul tuli tal teha erand, sest teenijat Pravdinitel ei olnud. Nüüd aga selgus, et oma salongiluules meeleldi prantslev Severjanin ei suutnud seda keelt parkeerida ja kogu seltskonnast võinuks ainult Boris Pravdin prantsuskeelses vestluses osaleda. Nii mõeldi üksmeelselt üle vene keelele ja proual ei jäänud muud kui teenindada külalisi vaikides. Aegajalt katkestasid seda Pravdini sosinal antavad režiikorraldused.

Algul kulges «poeetide kuninga» võõrustamine üsna pidulikult stiilis. Boris Pravdin pidas lauakõne, õnnitledes vene poeeti eesti pinnale asumise puhul. Sama pidulikult ning pisut kõrgilt vastas Severjanin.

«Ma olen kosmopoliit, aga see ei takista mind armastamast väikest Eestit. Seda maad armastas ka mu mentor Sologub, kes soovitas Toilas. Väike Eesti on mulle osutanud rohkem külalislahkust ja hoolitsust, kui olen kunagi loota võinud, ja ma püüan oma tänu avaldada sellega, et tõlgin ta luuleklassika vene keelde — Kreutzwaldist Adamsini. Siin hinnatakse luulet kõrgelt, siin elab suuri poeete. Siin elab mu sõber ja andekas õpilane Visnapuu. Siin leidsin naise, kellega abiellusin. Siin on mul hea olla. Tõstke klaasid selle õnneaasi, väikese helde Eesti terviseks!»

Kõik tõusid püsti ja löid klaasid kokku. Pravdin tegi ettepaneku, et igaüks esitaks mõne omaenda või meelispoeedi luuletuse. Tema ise kandis ette luuletuse, mille oli teinud külalise auks. Nüüd tõusis üldine meeleolu vene luulesümposiooni tasemele. Jutusumin kasvas, eriti pärast seda, kui kokteilidelt mõndi üle Roseni valgepealisele vodkale. Kõik olengus osalevad mehed lugesid luuletusi ja võtsid vastu kombekohase aplausi. Severjanini kontserthääl pani seinad värisema ja ta meloodiate võlu ühendas laudkonna peagi iselaadseks luulekogudu-seks.

Aga ka vahevestlusi juhtis Igor, kes oskas silme ette manada kuulsa heliloojate ja tuttavate kirjanike portreid.

Henrik Visnapuu ja Vilmar Adams esitasid näiteid oma loomingust, kuid Igori deklameerimismeisterlikkuse taustal mõjusid need kahvatu. See-eest ilmnes, et lektor Pravdin suutis Igoriga mõnevõrra võistelda, lugedes peast tuntud palasid Puškinilt, Tjutševilt, aga ka Belinski poolt mahatehtud Benediktovilt, kelle värsid kasvasid Pravdini esituses teistega võrdväärsseteks.

Toila kaluritütar Felissa Kruut, amatsoonliku välimusega malbe naine, jälgis oma armastatu esinemisi pilku kõrvale pööramata. Tema lähedusse istuma pääsenud Esta vahtis etlejale suuril silmil otse suhu: otsekui tahaks ta tolle võluri saladust tundma õppida ja omandada poeedi võime helikeeli vallutada auditoorium. Ainult alati opositsiooniline jurist Ivan Beljajev püüdis purustada Igori lummust sellega, et kandis ette paar pala Majakovski esikkogust «Lihtne nagu ammumine». Üldine pahameel näitas, et laudkond ei suuda selle Eestis tundmatu poeedi luulet mõista. Tekkiva vaidluse lõpetas Karl Knalleri autoriteetne otsus: *Ergo bibamus!* See näis tõepoolest hea üleminekuvormelina. Aga Boris Pravdin, kes murelikult jälgis kalli alkoholi kiiret kahanemist, tegi ettepaneku asuda teelauda. Naised tõusid üksmeelselt ja ruttasid seda katma, tuues vene kombe kohaselt lauale suure samovari ja klaasid. Teelauas vestis Igor Fjodor Sologubist, keda ta nimetas vene Baudelaire'iks ja kes oli tal aidanud tõusta Parnassi kõrgustele.

«Aga teie olete ju vene futurismi isa?»

«See oli juhuse asi. Kui Marinetti Peterburi külastas, otsustasin tema kiusuks Venemaalgi välja kuulutada mingi tulevikukunsti — *futurum*'i, aga lisasin nimetuse ette sõnakese «ego» ja naljaviluks klambrites veel «ülemaailmne». Marinettit pole ma näinudki ega tea midagi tema luulest,» tunnistas Igor ja uuris laual seisvaid likööripudeleid. *Bénédictine véritable* — ka see on ülemaailmne.

«Kuid teie korraldasite ju Lõuna-Venemaal turnee, mida reklaamiti kui futurismi olümpiaadi?»

«Sellele ideele tuli David Burljuk, kes on meister igasuguste trikkide peale. Tema lasi ka ära kullata kassas pileteid müüva preili nina. See tõstis veelgi publiku tungi kontserdile.»

«Ja kuidas see olümpiaad läks?»

«Suurepäraselt. Krimmis võõrustas meid Simferopoli poet Bajan, kes pani mängu isalt saadud päranduse. Harva nägime selget päeva. Bajan oli kuulsusemaias, aga ta oli andetu ja tal polnud deklameerimiseks vajalikku häält. Tüüpiline grafomaan. Olümpiaadis osalesime mina ja Majakovski — õppiv noorsugu jumaldas meid. Muide, Krimmis ühines meiega Sonitška Amardina, kes oma loomuliku värskusega tõstis ansambli nooruslikku hoogu ja kellega mul arenes romaanike, mis lõppes mulle õnnelikult...»

«Sellest peaksite kirjutama, Igor Vassiljevitš!»

«Jah, kui suudan, kirjutan sellest romaanigi.»

«Jä minna olen nõus selle ära trükkima,» lausus laua kaugest nurgast elegantselt riietatud keskealine härra.

Külaliste hulgas viibis Vadim Bergmann, keda isa surm oli tahtmatult trükikoja omanikuks teinud ja keda ilus noorik kogu aeg suurtele tegudele ässitas. Vadim ruttas nüüd ära kasutama kuulsa lauliku Tartus viibimist. Ladujad ja kiirpressid ei tohi ju jõude seista. Kas Eestisse sattunud nimeka autori loomingut ei saaks kasutada ekspordkaubana Läände, kus nüüd elas nii palju vene lugejaid, kes mäletasid Severjanini täheleendu Venemaal?

Ka sissetulekuta jäänud Igor nägi selles päästerõngast. Oli ta ju täis loomingulist jõudu.

«Noh, siis võidan sama loosiga veel kord. Vajan praegu impressariot — nagu kõht õhtusööki.»

«Oleme rääkinud, Igor Vassiljevitš. Palun astuge kohe homme mu juurest läbi, Jaani tänav 25, ütelgem nii kella kuue paiku.»

Nii toimuski uus oleng — Bergmannide korteris.

Esta meenutas Severjanini kontserti vastuoluliste tunnetega. Nagu kõiki teisi, paelus tedagi Igori etlemiskunst. Poet ei vajanud oma luule vahendamiseks ei saatemuusikat ega küünlavalgustust pimendatud saalis. Autori võimas hää ja andumus luulele jätsid Estale sügava mulje ja pinnalisedki sõnad kasvasid autori elurõõmu lainetel esteetiliseks elamuseks. Aga tema olmetasemelise maailmaatmega Esta ei leppinud. Ikka uuesti süvenes ta Severjanini iseloomustusse:

«Я — соловей: я без тенденций
И без особой глубины.»

«Sellest on vähe,» mõtiskles Esta, «olla ainult ööbik ma küll ei taha. Olla ilma sügavuseta — milleks siis üldse olla?» See ei rahuldanud möödunud sajandil isegi Koidulat, kuigi Emajõe ööbik andis nimetule maa-rahvale tema rahvusliku iseteadvuse. Aga Koidula kirjavahetus ja edaspidine elukäik näitavad, et see roll ei suutnud täita kogu ta elu.

«Mis ööbik oleksin mina,» mõtiskles Esta, «siin tõusva tööstuse ja maajade vahel, kus maastikud muutuvad vähipesadeks ja kuningas *fox-trot* juhhib noori järgmisele surmatantsule? Sellest on vähe, et inimkond saab kõhu täis ja et tänapäeva kannibalid söövad roostevabade nugade-kahvlitega lauamuusika saatel. Mitte selleks ei ela me väike visa rahvas, et tal oleks oma eraklassika ehtsast soome-ugri tõust. Kui juba kummardada, siis pigemini igaviku poole, ei ole vaja idealiseerida minevikku ja mütoloogiat, kus šamaanid puskarit ja mürkseente külm-tõmmist timmides end kohaltammumiseks valmistavad. Ma ei pea mõtlema mitte sellele, kust tulen, vaid sellele, kuhu läheme.»

Trükikoja omaniku Vadim Eduardovitš Bergmanni valdused asusid üliõpilasmaja vastas: alumisel korrusel trükikoda ja laoruumid, teisel — lakeeritud tammepuust ukse taga — Vadimi ja Kateriina muki tud eramu. Siin oli iga tuba eri stiilis: väga avaras söögitoas seisis moodne tšehhi torumööbel, selle taga asuvat tuba sisustas biidermeierlik pärusmööbel ja kerged postamendid, kolme seina palistas *nonstop*-diivan. Matklaasise tiibukse taha magamistuppa pääsesid ainult pere rahva intiimsed sõbrad. Selle südamiku moodustas üllilai voodi, mille päitsis oli kolmejaoline veneetsia trümo, jalutsis mitmed võimlemisriistad, laest rippusid võimlemisrõngad. Vastasseinas asus Ateena vanima ahvifresko koopia. Voodi juures oli lüliti, mis võimaldas toa valgustust soovi kohaselt varieerida, keskõisest kuni päikesesärani.

Vadimi valdusi valitses ta noor abikaasa, Katariina Suureks hüütud tundmatu päritoluga daam, kes väga harva väljas käis, kuid seltskonnas iga kord oma provotseerivalt uudse garderoobiga tähelepanu äratas.

Kateriina Bergmann võttis külalisi uksele vastu ja juhatas nad ringdiivanile istuma. Saali keskel ilutses rikkalikult kaetud laud. Laual rohkete pudelite keskel tronis tervelt praetud põrsas, petersell suus. Teiseks vaatamisväärsuseks oli otse laual seisev suur pang, milles uinuisid šampusepudelikud. Iga koha juures asetses Kateriina enda joonistatud menüü.

Vadim Bergmann oli smokingis, Kateriina põlvedeni ulatuva lõhikuga pikas punases kleidis. Tikk-kontsaga hõbebrokaatkingad andsid talle ebamaise oreooli. Vasaku rinna kohal ilutses väike liiklusmärk: *no parking!* Tumedad juuksed langesid pimeduselainetena kuklale.

Kui külalised lauda olid istunud, andis Kateriina abikaasale märku ja valge põlle ettesidunud Vadim hakkas hoolega praadi lahti lõikama. Kaks restoranist palgatud kelnerit pakkusid ringi hautatud kapsaid ja muid manuseid. Pärast vodka ja džinnipudelite mängutulekut muutus jutukõmin üha siduvamaks. Laudkond lagunes osatervikuiks. Et lauavannem puudus, läks lauakord peagi segi. Mõni paar üritas tantsidagi, sest kusagilt kõlas moodsaid šlaagreid.

Kateriina Bergmann jäi musta kohvi ja mineraalvett ning uuris oma seltskonda viisaka, kuid pisut üleoleva naeratusega.

Karl Knaller, kes oli juba läbi proovinud kõik pakutavad vägijoo-
gid, lähenes majaperenaisele ja hakkas ta tualetti kiitma, küsides, kas
see pole Pariisist.

«Mina õmblen oma strateegilise rõivastuse ise — ise joonistan, ise
proovin ja viimistlen, kuni see on täiuslik.»

«Aga Pariisis kantakse nüüd juba lühemaid kleite,» väitis Knaller,
«miks te oma ilusaid jalgu peidate?»

«Rõivastus peab olema olukorrale vastav,» ütles Kateriina. «Kas
arvate, et lähen selle kleidiga voodisse? See on külaliste vastuvõtugar-
deroob.»

«Kujutlen elavalt, kui magus te võite olla intiimsemas ärrituspe-
sus...»

«Magus? Vaevalt küll. Kodus ma ei jookse rõöbastel. Siin toas panen
oma mina maksma. Teil ma ei soovitaks siis lähedale tulla.»

«Miks mitte, kas te arvate, et ma polegi mees?»

«Mees meheks, aga mina vajan täismees, kes peale minu ei vaja
midagi ega kedagi.»

«Mina olen nii mõndagi ilusat naist lahti riietanud.»

«Mind mitte! Kui ma armastada tahan, siis lendavad hamed ja loorid
iseenesest. Kui saaksin, kisuksin nahagi ihult maha. Siis ei mõista ma
nalja ega anna armu. Voodi pole koht luuletamiseks. Kas pole nii, Va-
dim?» pöördus ta abikaasa poole. Vadim suudles vaikselt ta kätt ega
lausunud midagi.

«Minu voodi ei ole paradiis, vaid pigemini bestiaarium. Teie olete
kohalik kõrtsikangelane, aga mina vajan tõelist kangelast. Olen *la belle
Dame sans Merci*.»

«Noh, mina olen tuhandeprotsendiline täismees. Kes selles kahtleb,
see proovigu järele.»

Ja Knaller hõikas Felissa kõrval istuvalle Severjaninile:

«Palju sul naisi on olnud, Igor?»

«Alati üksainus korraga. Nüüd on igaveseks Felissake, Balti päikesepär-
jarnas tsaaritar.»

«Aga minul on alati terve haarem varuks. Ma olen mees!» Ta võttis
taskust mitu paberilipakat ja löi need lauale.

«Kae, diagnoos on: *tripper normalis*. *Normalis*, nagu mehel olema
peab. Vala mulle veel džinni. Olen mees. Olen jesuiitide kasvandik. Tei-
sed on minu kõrval poisikesed.»

Knaller võttis laudlina otsast kinni ilmse kavatsusega kõik nõud laua
alla tõmmata. Välkkiirelt seisis Kati Bergmann ta kõrval.

«Olete küll mees mis mees. Aga mina olen naine, Veenuse ja Marsi
märgi all sündinud. Mehi ma taltsutan vasaku käe väikese sõrmega. Ja
nüüd kutsun teid duellile! Viskame kulli-kirja! Kes võidab, see võib
kaotajale kõrvakiilu anda. Oleme rääkinud, Karla?»

«Eee, ei saa. Ma olen kuulus galantsuse poolest. Mees ei saa naist lüüa.»

«Noh, kes lüüa ei saa, see võib daami kätt suudelda. Igaüks oma või-
mete järgi.»

Ja Kati ulatas Knallerile hõberubla. Knaller ajas end vaevaliselt
püsti ning viskas mündi õhku.

«Kull!» hüüdsid lähemalseisjad.

Kati lähendas Knallerile oma tumedaist juustest piiratud naeratava
näo, teda parfüümiga üle ujutades.

«Võitsite! Nüüd võite oma mehekäele voli anda!»

Knaller tuikus, tõstis džinniklaasiga käe pisut kõrgemale ja ütles
siis uhkelt:

«Ei, galantne mees ei löö naist kunagi.»

«Loobumisevõit!» nentis Kati. «Las nüüd mina mängin.»

Ta viskas rubla tühja taldriku kohal õhku.

«Kull!» hüüdsid kõrvalseisjad.

«Aga mina ei loobu. Naised peavad oma privileege kaitsma. Tule
lähemale, kallid Karla! Mars on Veenusest kangem. Meest sõnast: nüüd
saan teile anda kõigest jõust ja ma loodan, et te ei hakka nuuksuma, vaid
naudite sooja naisekätt oma mehehinge põhjani.»

«Seda ärge oodake, ma pole masohhist.»

«Ah teie ei taha masohhist olla, ka minu auks mitte? Olete siis sadist?»

«Seda küll meelsamini. Küsige dr. Vilmsi käest. Tema on minu ihuarst.»

«Olen kuulnud, kuidas te oma leevikeste seas valitsete. Just sellepärast annaksin teile meeleldi korraliku laksu — kas kõrvalopsu või, kui see teile ei sobi, siis piitsuga pükstele.»

«Kõrvalopsutada ma ennast küll ei luba, aga piitsahoobi nii võluvalt daamilt kannataksin ära.»

«Meest sõnast. Vadim, too mu ratsapiits!»

Laudkond elavnes. Igor lubas episoodi värssides jäädvustada. Kati lähenes väga tõsise ilmega. Natuke kõhelnud, ütles ta Knallerile:

«Aga ma löön kogu jõust — ehk mõjub läbi teie rasvakihi, palun presenteerige mulle oma auväärt tagumik. Võtke sõrmeotstega kinganinast kinni!»

Külalised naersid laginal ja moodustasid asjaosaliste ümber poolringi.

Karl Knaller kallas kurku pitsi konjakit, siis ütles:

«Mina täidan alati daamide soove.»

Kati lükkas käised üles, paljastades oma tennisemänguga hästi treenitud käsivarred, ja andis välkkiirelt ratsapiitsuga Knalleri tuhara-tele nii tulise hoobi, et mees karjatas. Jahmunult vahtis ta Kateriina Karlovnale otsa.

See aga seletas seltskonnale:

«Ratsapiits on tehtud ausa Tartu sadulsepa poolt, Ta on teravam kui härra Knalleri epigramm. See piits paneb galoppi hüppama isegi mu ratsahobuse, kohvikujõudikuist rääkimata. Loodan, *poeta laureatus*, et ma teil eluaeg meeles olen.»

Karl Knalleril jäi nüüd ainult veel teha hea nägu halva mängu juures: ta suudles proua Bergmanni kätt. Kateriina tunnistas teda mõtlikult ja ütles:

«Nii on õige, ja pidage meeles, et tark naine eelistab masohhisti sadistile.»

Siis pöördus ta Felissa poole.

«Kuidas teile mu õpetused meeldivad? Kas võtate õppust?»

Felissa vaatas talle ainiti otsa, siis vastas vaevukuuldavalt:

«Aga ma ju armastan Igorit.»

Kati vastas:

«See haigus pole ravimatu, Felissa.»

Kaks «Slavia» rebast tassisid tuppa korvi šampust. Peagi lendasid õhku korgid. Peoperenaine jõi peamiselt mineraalvett. Ta seletas, et tahtnud alandatud naiste eest kätte maksta Knallerile, kes tavatses oma «Livonia» staabis kergeid daamikesi terroriseerida ja neilt joomaraha «laenata». Ainult Vadimi palve peale jäi Kati vait.

Proua Bergmann, taas seltskonnadaamiks muutudes, palus naispere oma buduaari, lubades neile näidata uusi tualette ja värskaid moežurnaale. Ta oskas esineda ja kuigi ei olnud kaugeltki kaunitar, suutis ennast hästi valitseda. Ta mõistis oma vaoshoitud võlusid õigel ajal ja õiges kohas mängu panna. Katariina Suur ei olnud ainult eeskujulik perenaine ja esinduslik teatrikaaslane, vaid ka otsusevõimeline staabiülem kõigis Vadimi äriasjus.

Vadim Bergmann võttis pärast Kati lahkumist laudkonnavanema kohused vaikselt oma kätte. Ta istus nüüd lektor Pravdini ja Severjanini juurde, et arutada nendega venekeelse eesti luuleantoloogia kirjutamise võimalusi.

HOMMIKUNE JALUTUSKAIK

Pärast hommikuni kestnud olengut läksid kaks mineraalveejoojat Tähtvere parki. Jah, praegu on noorik väga õnnelik, seda näeb ju igauks. Pulmatalitus ise oli küll ebameeldiv: August Alle, kes kirikus ta pea kohal krooni hoidis, haises viinast ja vajutas krooni talle kõvasti pealaele. Felissal on heameel, et Igor nii õnnest säras. Aga mõnikord on tal nagu vajadus kellelegi pihtida oma kasvavat hirmu abielu püsijäämise pärast, sest surmani armastatud mees on alkoholi ori ja purjuspäi muutub «poeetide kuningas» lendavaks seaks. Hea, kui ta siis unne vajub ja Felissa saab joosta Oru parki, kus öitsevad sirelid või püsib mälestus nende ühistest jalutuskäikudest.

«Imelik, teile ma saan kõnelda sedagi, mida pole usaldanud kellelegi, isegi õdedele mitte...»

Hämmastusega märkab Adams, et kõnnib Igori nooriku Felissa kõrval. Hommikune park on inimtühi, ainult maanteel ratsutab neile vastu amatsoon, ilmselt Tähtvere mõisa omanik proua von Wolff või mõni ta kaugeist külalistest. Neil Felissaga on kummalgi erinev saatus, nende eluteed ei ristu — nii nagu ei ristu kunagi paralleelsed sirged.

Nad kõnnivad kõrvuti, aga mitte kaelakuti, oh ei, isegi mitte käe alt kinni, nende vahel on meeter maad ja Igor otsekui kõnniks nendega kaasa. Felissa kevadine ilu haarab, ent pole õigust teda puudutada, piisab ta kõrvalähedusest, mõttevahetusest, kas seegi saab olla ammen-dav? Felissa teadis peast kogu Igori loomingut, Adams taas tutvustas Felissale oma nooruse ilmutusi.

«Mu elu siht on olla pühak
Ja eksimatut käia teed,
Kuid seni eksitanud üha
Mind tegelane ja poeet,»

deklameeris ta raagus metsa all ja seletas ka, mida tema nimetab «pühakuks». Eesti keelde ilmus too keelend sellega vist esmakordselt (enne öeldi «püha mees»), aga see ei ole sama mis vene *святой* — *sanctus*. Saksa *heilig* pärineb ürggermaani sõnast, mis tähendab «haavamata» või «jälle terveks ravitud» — vanaülemsaksa *heil*, inglise *whole*. *Heil* tähendas algselt, et keha on haavadest vaba. Alles kristliku kiriku võidu järel hakkasid preestrid oma müüdi huvides seda keelendit kasutama ladinakeelse *sanctus*'e tähenduses.

Kas veneusuline eestlanna Felissa sellest seletusest aru sai? Vaevalt küll. See tõkelaen ei saa eesti keelele kunagi omaseks: milline totrus on näiteks lause: «talle pole miski püha». Aga vestlus ei koosne mitte ainult sõnadest, vaid ka vaikimistest. Ja vaikida saab samuti mitmes keeles. Poeet vaiks saksa keeles, sest veel ta emapoolne vanaema luges iga päev roosikrantsi ja mõtiskles: *Ave Maria, gratia plena*. Talle oli pähe taotud, et naine võib olla *gratia plena*, ja see mõte elas edasi ka poeedis — ateismist hoolimata. Kust muidu tuli luulekujund, et naine — loomatalitaja ja ümmardaja — võis olla tulvil armastust ja headust?

Felissa kutsus Adamsi suveks Toilasse külla. Lubas kalurilootsikuga päikeseloojangusse sõidutada. Sõuda ta oskas maast-madalast. Ta võis istuda sõudepingil pikki tunde, nii nagu võis metsastada või jalutada Oru sireleis.

Sõbrad sõlmisid vaikselt liidu, et võõrutavad Igori joomisest. Edaspidigi olid liitlased ühtviisi mures poeedi ja ta abielu pärast. Teemasse süvenedes küsis Adams, kas Felissa tahab last. Too vastas:

«Mina tahan seda, mida tahab Igor.»

Ta oli kõigeiks valmis, aga salaja kartis lapsi, kelle ristiisaks oli joomajumal Bakchos. Mõlemad arvasid üksmeelselt, et luule sünd on tähtsam lapse sünnitamisest, mis võib äbariku ilmale tuua.

Felissa ei teadnud sedagi, kuivõrd Igor teda armastab. Poeet tõstab kohe välja iga tundmuse, mida ta saab luuletuseks ära kasutada. Ta vist kardab tundmusi, mida ei kõlba trükis avaldada või kohe ei saa efektselt sõnastada. Teda ei huvita miski, mida ei saa riimida ja instru-

menteerida. Ta arvab, et kui ta ei luuleta, siis peab ta jooma, sest mida muud ta teha saaks?

«Kui ma kord Igorile ütlesin, et meeeldi õpiksin ülikoolis, hakkas ta raevutsema. Sinisukk olevat looduse teotamine,» kurtis Felissa.

Jõudnud Tähtvere mõisani, keerasid jalutajad taas linna poole, ja jutt muutus kohe konventsionaalsemaks. Noorik kartis, et Igor võis ehk juba ärgata ja teda vajada.

Ta oli tahes-tahtmata välja lobisenud, miks ta jalutama oli tulnud. Ja juba hakkas tal piinlik, et oli välja rääkinud, millest oli endamisi mõelda julgenud.

Kui Adams oli Felissa Pravdini korteri ukseni saatnud, jooksis too trepist üles hüvasti jätmata.

Isegi põgus naeratus võõrale oleks talle tundunud reetmisena.

Kriitikute poolt salongilaulikuks kuulutatud Igor Severjanin ei talunud linnaelu rohkem kui paar päeva. Oma sisimas loodusesõber, kala-mees ja metsastaja, vihkas ta kohvikuid ja tänavail saalivaid inimhulki. Ka nüüd talle seaduslikult kuuluvat «mere tütart» Felissat tõmbas kodu poole ja nii sõitis noorpaar juba kolmandal päeval Toilasse, et alustada mesinädalaid. Poeedi austajad saatsid nad lillede ja kingitustega rongile.

Felissa võttis lilled ujeda naeratusega vastu, viis aga kõik kaasatoodud viinapudelid mõni minut enne rongi väljasõitu vaksali prügiurni. Igor vaatas küll kokkunult pealt, kuid ei julgenud oma mõrsja kapriisile veel vastu hakata.

Felissa kirg oli kuum, aga ta armastus range.

GUSTAV SUITSU JUURES

Esta oli kirjutanud professor Gustav Suitsule kirja eriti korraliku käekirjaga, valides iseäranis sobivaid stiilseid sõnu. Ta oli palunud jutulevõttu, teades, et ainult suuline sõna tagab kontakti ja mõjub veenvalt. Kui post tõi talle mõnerealise vastuse, pani ta end hoolega riidesse ja määratud kellaajal koputas YMCA hotelli toa nr. 2 uksele. Keskmist kasvu halliseguste tumedate juustega mees kõõmases kodukuues avas ukse, ulatas talle imelikult tagasitõmbuva liigutusega käe ja palus sisse astuda. Toas oli paar kohvrit, voodi, väike laud ja kaks tooli.

«Vabandage korralagedust. Elan ajutiselt hotellis, kuni mu abikaasa Helsingist saabub. Jah, lugesin teie kirja tähelepanelikult, kuigi see oli pisut pikk. Ma ei mõista, vabandage, millega saaksin teid aidata. Ma ei ole ei nõuandla ega töövahendaja, ma pole isegi veel saanud ametikohustuste täitmisele asuda. Olen puhkusel...»

Mõistes, et tal tuleb jagu saada professori umbusaldusest, heitis Esta talle sarmika pilgu, mis pidi meestele mõju avaldama.

«Ei, ei,» ütles ta tunderõhuga. «Ega ma teilt midagi ei tahagi, ausõna. Ma ei kavatse teile eksamit teha, ma ei tea veel sedagi, kas saan ülikooli astuda ja mida seal õppima peaksin.»

«No näete, preili. Aga teil on nii distsiplineeritud käekiri... mõni sõnastus on huvitav... Aaviku keeleuuendus on teid kõvasti kaasa kiskunud. Võiksime ju natuke vestelda... Ütelgem kas või pool tundi.»

Professor nägi, et Ester oli oma välimust silmatorkavalt viimistlenud, ja elustus veidi. Seda märkas Ester kohe: tal oli õnnestunud meest viisakuse maski alt esile manada. Ta naeratas iseteadlikult ja lausus:

«Ma tulin teilt nõu paluma. Unistan teatrist, aga vahest peaksin enne oma üldharidust täiendama.»

«Mis nõu saaksin teile anda? Vajan ise nõu. Mind on kutsutud eesti ülikooli professori kohusetäitjaks, aga mis professor ma olen? Olen literaat... Et lugeda ülikoolis kirjanduslugu, pean ise selle enne ära õppima.»

«Aga te olete ju suur luuletaja, maestro!»

«Maestro on koorijuht, mina olin keelteõpetaja gümnaasiumis. Ja nüüd tuleb mul valida poeedi ja professori kutse vahel. Ma tahaksin veel ise kirjutada, aga nad on andnud mulle kirjanduspaavsti nõudliku rolli, pean arhiivis istuma, pean tegelema kõigepealt trükitud paberi aja-looga. Seisan teelahkmel nagu teiegi, pean valima südame ja mõistuse kutse vahel. Pealegi pean arvestama abikaasaga, kes unistab jäädavast kodust, kuhu mahuks mõlemate vajadusi rahuldav raamatukogugi.»

Vaadates Esta üllatusest laienenud silmi, lisis Suits lahke naeratusega:

«Aga istuge, preili, ehk nuputame üheskoos midagi välja. Ma mõis-tan, et teater on teie kõrge ideaal, minul samuti. Oleme mõlemad teat-raalid, minu abikaasa ja mina. Teater on meid alati huvitanud. Kui oleks aega, siis avaksin ise näitlejate kooli. Aga me kumbki ei saa hobide-le ohvreid tuua. Peame ülikoolinoortele aabitsat õpetama.» Ta võttis näpitsprillid ninalt, hõõrus klaasid puhtaks ja lisis rahulikuma too-niga:

«Nii et te seisate nagu vene vägilane teelahkmel ega tea, kas astuda ülikooli või hakata näitlejaks. See on konflikt mõistuse ja tundmuse vahel. Miks tahate näitlejaks saada?»

Esta otsustas mängida *va banque*. Ta huultelt lendas hüüatus:

«Tahan saada suureks täheks nagu Asta Nielsen!»

Suits võpatas ja vajutas paberossi tuhaotsi.

«Noh, siis pole teil tõesti mõtet ülikooli tulla. Siin istute kogu oma nooruse kuuldessaalides ja pärast diplomi kättesaamist astute töötaharit-laste ridadesse või lähete maale koolmeistriks — kui hallparunitele meeldite.»

Professor kohendas lipsu, pani näpitsprillid ninale ja muutus tõsi-seks.

«Mida te minult loodate? Ja mis sunnib noori minust endale illusioone looma? Mu raamatud? Ma pole neisse suutnud panna kõike, mida olen tahtnud. Mu loengud? Nokitsemine võsas... Mu vastne professoritii-tel? Jään igavesti erakorraliseks professoriks, kes iga lauset peab hoo-lega ette valmistama.»

Suitsu näole ilmus pilkav naeratus.

«Ka mina tundsin igatsust vabaduse järele. Revolutsiooni tormiaas-tail algatasin oma *Politeia* — Eesti-Soome föderatsiooni mõtte. Astu-sin koguni parteisse. Aga nüüd näete, et võitjaks jäid Päts ja Laidoner, et Pikas Hermannis ei lehvi töölisriigi lipp... Kõik on veel palju-palju keerulisem, kui meie arvasime. Ajaloo veskid jahvatavad väga aeglaselt. Kahekümnes sajand kulub kõige elementaarsemate vajaduste rahulda-miseks, ja kui kord see on saavutatud, siis olen mina ammu mulla all. Calderon arvas, et kõik on kokku unenägu, ja Grillparzer tegi sellest suurepärase näidendi. Nii tuleb kõik reeglina enesesse tagasi. Tahate poeedilt nõu?! Siis visake vihikud metsa ja järgige oma instinkti! Ha-kake näitlejaks, minge koristiks! Sukelduge ühishauda, kollektiivi! Miski muu ei hari. Töötage hommikust õhtuni, miks peaks teie elu minu omast kergem olema.»

Ta tõusis ja avas esiku ukse: «Hüvasti siis, mina pean õpetama, järe-likult ka õppima. Teie peate ise oma tee leidma. Kõike head, preili.»

PETSERI INTERMETSO

Petseri reaalgümnaasiumi direktor Jüri Truusmann osutas «Petser-lase» numbrile, mille esiküljel oli ära toodud Aleksander Bloki poem «Kaksteist».

«Kuidas te julgete avaldada ajalehes bolševistlikku propagandat?»

««Kaksteist» on geniaalne poem, suursündmus vene kirjandusloos.»

«See lugu bandiitide pussitamistest ei küüni üldse kirjandusse. Mina kui endine tsensor tean seda paremini kui teiesugune poisinolk.»

«Härä direktor, te unustate, et minule te pole tsensor ja et ma allun teile ainult kui õpetaja, mitte kui kodanik.»

«Niisuguste vaadetega ei saa te õpetajaks jääda. Veel täna kirjutan

ettekande haridusministrile ja informeerin ka kaitsepolitseid. Ning kirjanduse õpetamise vanemates klassides võtan teilt ära. Selle asemel saate kaks tundi geograafiat ja neli tundi aritmeetikat alamates klassides. Kirjanduse õpetaja peab olema kõrge moraalliga inimene, teenima riigi huvisid. Ega Eesti Vabariik teile bolševistliku propaganda eest palka ei maksa.» Direktor tõusis laua tagant ja näitas ukse poole:

«Ступайте, товарищ!»

Murelikult astus Adams kloostri poole, kus asus talle linnavalitsuse poolt antud tuba. Petserisse sissesõitnud eestlastest õpetajaile broneeriti korterid kloostri häärberis teisel korrusel — neil ei soovitatud elada vanas linnaosas. Kloostri õuel asuva härrastemaja toad olid heas korras, jooksva veega. Kloostri väravas seisis mungast valvur, öösel veel ka eesti politseikordnik. Kloostriülema korter oli samuti teisel korrusel. Öhtuti kostis sealt sageli kitarrihelised, laulu ja naeru, mõnikord ka naistehäali.

Kloostriülemaga koridoris kohtudes päris Adams nooruki taktitusega, kas Tema Auväärsus palvetab koos daamidega. Ioann Bulin ei kohkunud pisimalgi määral, vaid vastas:

«Mida te tahate? Olin Tema Majesteedi kaardiväelane. Alles hulkade mäss sundis mind pühalt Venemaaalt lahkuma. Hiilgava Sankt Peterburgi järel on mul siin pimedas provintsis lihtsalt igav ja ma lohutan end väheste intelligentide seltsis. Vene kombe kohaselt joome teed ja meenutame vene kultuuri. Teiegi olete teretulnud, милости просим! Tahtsingi teiega vestelda Aleksander Bloki poemist, mille «Petserlases» avaldasite. Blok on ju meie mees, Vladimir Solovjovi koolkonnast ja õigeusuline, kas pole? Võiksite ehk täna pärast öhtust jumalateenistust tulla mu juurde teed jooma?»

Kloostriülema eluruumid meenutasid kõike muud kui mungakongi. Pühanurgas rippus küll kümmeikond ikooni, aga raske sameteesriie võimaldas nad ühe käetõmbega nähtamatuks teha. Sööginišis seisis suur hõbesamovar ja piirituslambiga kohvimasin. Kirikuraamatute riiulil oli ka välitelefoni. Piiskopisau nurgas ja massiivsed lühtrid tunnistasid, et siin ei ela munk, vaid kirikuvürst.

Laua tagant külalist tervitama tõusnud kloostriülem ei kandnud mitte rjassat, vaid vööga vene särki. Märgates Adamsi hämmastust, kloostriülem naeratas.

«Eraelus pole ma preester. Erinevalt papsistidest* ei nõua õigeuskirik oma teenijailt loobumist ilmalikust elust, naistest ja viinast — ta ei nõua preestrilt ideaalset elu, vaid ainult sakramenditalituste sooritamist ja ustavust kirikule. Niipea kui tõmban preestriornaadi seljast, olen ma inimene nagu teisedki. Sellepärast kannangi öhtuti mugavat kossovoroikat.»

«Andestage, Teie Auväärsus või Teie Pühadus, ma ei tunne teie kombeid. Parem öelge mulle, как вас звать-величать?»

«Величать не надо. Вы мне не подчинены. Говорите просто: отец Иоанн. Прошу вас без чинов. Просто отец Иоанн.» Bulin viipas teiste külaliste suunas ja tutvustas neid Adamsile.

Ivan Beljajevit tundis Adams juba Tartust — kui literaati ja kõnemeest. Nüüd oli temagi Petserimaal õpetajaks hakanud. Beljajevi kaame kael jäi massiivselt ettepoole tungiva lõua varju. Ta silmadest oli näha vaid üks, teist kattis laju must side, mis silma olematuks kuulutas. Pilg nähtavast tumepruunist silmast vaatas ümbrust rahulikult. Ta ninasõõrmed liikusid vaevumärgatavalt, kogu ta figuur oli laetud elastilise jõuga.

Teine mees oli Václav Čech, Petseri koolide võimlemisõpetaja ja spordiühingu treener. Ta oli keskmist kasvu, jässakas ning tüüfuse tagajärjel täiesti kiilas.

Bulin läks kohe asja juurde, öeldes:

«Nagu iga venelast, huvitab mind kõigepealt vene kirjandus. Lugesin tähelepanelikult teie poolt kohalikus ajalehes avaldatud ja ülistatud Bloki poemi. Aru ma sellest ei saanud. Kas teie saate sellest aru?»

* Papsist — katoliiklane.

«Avameelselt öeldes, isa Ioann, mitte kõigest. Huvitav oleks meie seisukohti võrrelda — ehk mõistaksime poemi siis paremini. Näiteks, miks on kõige ees Kristus — või tema ikoon?»

«See on mulle selge, Vladimir Teodorovitš. Poet tahtis toonitada kiriku juhtivat osa.»

«Seda ma küll ei usu!»

«Miks siis paigutab Blok Kristuse kõige ette?»

«Kristus on kõigi rõhutute kaitsja. Mu autobiograafilises poemis on samuti öeldud:

Minugi erkude džunglites kajasid
õpetused Kristuse ja Lenini.»

Kloostriülem raputas pead:

«Siis oleks Blok punakaartlaste etteotsa pannud Lenini, aga mitte Kristuse.»

«Kristus on rõhutute eest võitleja põline sümbol. Kuid sellel Kristusel pole teie kirikuga midagi pistmist. See oli revolutsionäär, kelle võimud kahe röövli vahel risti poosid.»

«Noh, Vladimir Teodorovitš, olete mu külaline vene õigeusu kloostri territooriumil, kus mul ei sobi ilmikuga vaielda. Võtame parem napsi vene luule terviseks. Teil on valida voodotška ja rjabiinovka vahel. Ka setu liikvat on, kuid seda peab oskama võtta. Mina alustan alati vene voodotškast. Juba püha Vladimir ütles: «Веселие Руси есть пити. Не можем без этого быть.»

Püüdnud kinni Adamsi tõrjuva pilgu, mille see heitis lauda katva munga poole, lisas kloostriülem üleoleva muigega:

«Isa Sergeid pole vaja karta: ta on sündimisest saadik kurtumm ning ta elu mõtteks on kuuletumine. Et aga meie oleng ei muutuks meeste zastoljeks, siis kutsusin ka paar kohalikku kaunitari. Lubage esitleda teile Perka Leisi, praegu valitseva rahvuse esindajat, ja Romenat, kes on verelt ehtne mustlanna. Usun, et need neiukesed päästavad meid viljatust filosoferimisest. Perka tõmbab lõõtsmoonikut ja Romena improviseerib soolotantse, nagu seda suudavad ainult mustlased. Istuge siis lauda. Во имя Отца и Сына и святого Духа: трапеза.»

Adams vaatles kloostriülema teisi külalisi. Romena vastas ta kujutlustele sellest hommikumaisest rändrahvast: ta sarnanes laste poolt ehitatud kuusega, mis säras odavast kassikullast. Ainult peas põlevad silmad meenutasid inimest. Pikad tumedad sõrmed haarasid suupisteid nagu dresseeritud kassi käpakased.

Ja Perka? Algul ta ehmatas Adamsit oma ebanaiseliku mittetagasihoidlikkusega: liblikas, kes on äsja nukust vabanenud ja õhku tõusnud. Ta väga lai heleroheline volditud seelik otsekui kippus täitma kogu ruumi. Aga peenike herilasepiht kutsus teda kahe käe vahele võtma, kuigi kehahoiak oli küünalsirge ja kõneles veel raiskamata noorusest. Kohalikud poedid laulsid Perkast kui Petseri metsade bakhandist, aga tast teati ainult niipalju, et ta võis öö läbi tantsida ja siis hommikul värskena alustada oma tööd maakooliõpetajana. Ioann Bulin jättis naised omavahele ja juhtis jutu taas kirjandusele.

«Blok alustas kanoonilise armastuse ja püha Sofia ülistamisega, siis aga viis armastuse kõrtsimiljöösse ja hakkas jooma.

И все души моей излучины
Пронзило терпкое вино.

...

Ночь, улица, фонарь, аптека,
Бессмысленный и тусклый свет.
Живи ещё хоть четверть века.
Всё будет так, исхода нет.

Juba Platon teadis, et õige armastus on alati platooniline, kui andestate mulle kalambuuri. Pealegi väitis Platon, et tõeliselt armastada saab ainult meest. Mustlasromantika on võimalik ainult viinajooes,

see ei ole õige armastuse moodigi. Sellepärast ei tulnud Bloki abielust normaalse naisega midagi välja. Niisugusele ei kingi jumal lastki. Iga kirk, iga perverssus jääb viljatuks ja sünnitab ainult pohmelust. Ja nüüd on Blokist saanud bandiitide ja pussitajate laulik. Seda ei suudaks jumal ise talle andeks anda. Preestrina paneksin ta kirikuvande alla, aga poliitiku tean, et poeetide äraneedmine on bumerang. Sellepärast ei tee ma väljagi. Igasugune filosoferimine on lollus ja paras röömlamine ainus elutarkus.»

Nüüd sekkus vestlusse ka Perka. Ta ütles:

«Mind huvitab eriti Bloki armastusluule. See on väga salapärane. Esikkogus Blok jumaldab naist, aga hiljem ta isegi alavääristab armastust.»

Cech: «Blok oli tüüpiline mees, aga noorukieas aeglase arenguga. Kui mina oleksin olnud ta treener, siis oleks ta rohkem korvpalli mänginud, õppinud korvi viskama. Aga ta jõi kalleid veine ja söi liiga palju liha ja muid häid asju, mis rikuvad seedimist. Loodusteadlase Mendelejevi tütrele Ljubale oli naiste jumaldamise kultus võõras. Ta oli normaalne, küllaltki emantsipeerunud, laia lugemusega isiksus ja elav naisolevus. Talle meeldisid ilusad tualetid, pitsid ja siid, lõbusad olengud ilma müstikata, ilma erootikata. Teda huvitas teater ja näitlejakutse. Jumalanna ja püha Sofia ebaloomulik roll talle ei meeldinud. Ta kirjutas Blokile: «Olen Sinu meelevalla all, käsuta mind! Tee minuga, mida tahad. Tahan olla Su kõrval alandlik ja kuulekas. Tahan armastada ja hellitada Sind rohkem, kui suudab ema.»»

Beljajev: «Blok armastuslühürrika tervikuna võetuna illustreerib varajasi seksuaalseid väärhoiakuid ja järgnevat kirejoobumust. Lõpuks õnnestub Blokil oma noorukiea seksuaalsuse ületähtsustamisest vabeneda. Ta annab kaine ja külma hinnangu nn. suurele armastusele oma kuulsas nelikus:

Ты знаешь ли, какая малость
Та человеческая ложь,
Та грустная земная жалость,
Что дикой страстью ты зовёшь?»

Bulin: «Täna teid, et selgitasite Bloki luule tausta, mis mulle kui lihtlugejale on täiesti tundmatu. Naise selline ülendamine madonnaks ja pühakuks on meile, teoloogidele, liigagi mõistetav. Inimese kanoniseerimine pühakuks oleneb kirikutegelaste suvast. Eelnevalt tuleb selleks luua teatav . . . noh, õelgem, pilt, müüt.»

Adams: «Psühholoogias nimetatakse seda *persona*, psühhoanalüütikud aga löid termini *imago*, mis antiigis tähendas esivanemate sümbolset pilti.»

Bulin: «Ilma pildita ei tule toime ükski autoriteet. Minagi ei saa astuda kirikusse ilma mitrata ja teatud juhtudel võtan kätte saua, mida ma kõndimiseks ei vaja. Ja siis hakkavad baabad mul käsi suudlema, mis on mulle kangesti vastumeelt. Alles hiljuti kandsin lipniku õlakuid, mida sõduritööks samuti vaja ei ole. Sündinud olen maapoisisina — kõik need on ainult ametimärgid.»

Beljajev: «Aga kuidas tundis ennast püha Ljuba, kellel tuli olla vist ka särgiväel?»

Adams: «Kirjandusteadus saab asjast üle sellega, et loobub tekstivälise seikade mainimisestki. Igal alal on omad mängureeglid. Aga asjaosalistele pole need saladus.»

Bulin: «Ei ole. Kui ma altari värava sulen, siis tean väga hästi, kust karastuseks oma veinilonksu võtan. Väljaspool tööaega võin seda teha päris ametlikult — isegi sõprade seltsis, nagu näete. Ainult purjus olla ma enam ei tohi.»

UTOPISTIDE KLUBIS

Esta tutvus Herman Evertiga arenes hoopis tõsisemas suunas. Evert oli aktiivne mees ning saladustest tulvil. Ta viis Esta kõigepealt «Liivikasse». Sellele üliõpilasseltsile oli iseloomulik alkoholi täielik puudumine, see-eest käis seltsi avarais ruumides Raekoja platsil alaline mõttevahetus maailmavaatelistele ja teaduslike probleemide üle. Klubis valitses kindel seltskondlik kord.

Peagi selgus, et Evert töötas Eesti Kirjanduse Seltsis, kuid ta privaathuvid ulatusid kõikjale. Noorukina oli ta elanud Ameerikas, lühemat aega ka Nõukogude Venemaal. Ta oli palju näinud, nägi tänagi palju seda, mis teiste eest varjatud. Luges vabalt vene, inglise ja saksa kirjandust. Ning peagi selgus, et ta on Tartu Utopistide Klubi president. Vaat see oli Estale alles põnev avastus!

Vana Tartut on nimetatud saja klubi linnaks, ent avalikkus ei teadnud kuigi palju sellest, mis toimub intiimorganisatsioonide polsterdatud uste taga. Akadeemilistes ringkondades valitses põhimõte: *my home is my castle*, klubid aga olid liikmeile teiseks koduks. Vastuvõttu Utopistide Klubisse ei limiteerinud ainult kõrge liikmemaks ja repardid*, vaid ka liikmekandidaatide isiklikud omadused. Kui näiteks Pikkade Meeste Klubi liikmeks saamise eesnõudlus oli vähemalt 180-cm kasv, siis Utopistide Klubi oli kvaliteetkogudus, mille liikmeil pidi olema hulk positiivseid omadusi. Ka tuli läbi teha eksamitaoline vestlus vastuvõtukomisjoniga. Täiesti eiratud olid iga liiki usklikud, poliitiliste parteide liikmed, kandidaadid, kelle reputatsioon kahtlane. Klubi olengutele olid ukseid avatud eriti loovisikute ees, kes tulid külalistena. Klubi oli oma retseptiooniõhtuil võinud jälgida eesti tantsijannade Ella Ilbaku ja Elmerice Partsi esinemisi, aga ka näitlejaid Stella Arbeninat, Veera Bertingit ning Irina Normanni, poeete Igor Severjaninit ja Vilmar Adamsit.

Ella Ilbakule pühendatud klubiõhtul esitas eesti Terpsichore mõned numbrid oma uuest programmist, millest eriti meelde jäi kätetatants «Leek». Õhtusöögi ajal pidasid mitmed klubi liikmed lustakaid ülistuskõnesid. Üks tantsijatarile pühendatud luuletus lõppes värssidega:

Ja unes me nägime Eestimaa krooni
Ta tantsuhoos sassiläind kiharail.

See andiski klubi liikmeile tõuke valida tantsijatar Eestimaa kuningannaks. Kontrastiks päeva hallile olmele manati õhtupoolikul esile karnevallik meeleolu. Värssimprovisatsioonid ümbritsesid rütmilembest Ellat:

Teid vanglasse heitis range Rahmaninov,
Kõik kõhklused lahendas mõttekas Liszt.

Riigikohtuniku tantsijannast abikaasa Elmerice Parts embas võistlejannat kõikide nähes ja hüüdis: «Ujume koos!»

Lõpuks nakatas vallatu meeleolu ka väärrika hoiakuga Ella Ilbakut, kes muidu mõtles ainult treeningule ja tööle. Ta hakkas koosolijaile uusi tantsusamme õpetama. Vilmar Adams ei suutnud temaga valssi tantsida ja vajus ta jõuliste käte vahele. Noorpoet oli pääsenud Utopistide Klubi liikmeks üle noatera, kuigi tal oli klubi esimehe Everti enda soovitus. Hääletamisel oleks ta peaaegu läbi kukkunud, sest ei suutnud end veenvalt kaitsta käibelelastud süüdistuse vastu, nagu oleks ta «Sõnavara» kirjastuses ilmunud raamatu «Meie kirjandusliku kriitika pankrot» autor.

«Ei ole,» vastas Adams, «aga oluksin uhke, kui oleksin. See on ju päris loogikaseminar.» Selle lisandiga saavutas ta üksmeelse poolehoidu ja talle anti snepervõti klubi ruumidesse pääsemiseks. Kuid Utopistide

* Olengute kulusumma jaotati osavõtjate vahel, selline osamaks kandis tudengikeeles nime «repart» (> pr. k. *répartement*).

Klubi ei iseloomustanud üksnes mänguline tahk, seal käis ka tõsine diskussioon, mille peateemaks oli tulevik. Sellel alal oli kahtlemata liidriks klubi president Herman Evert, kes oli koostanud tulevase Maailmariigi (MR) põhikirja. Esta võitis klubi liikmete sümpaatiat oma hoolitsetud välimusega ja elava vestlusvõimega. Temasse ilmselt armunud Evert tahtis teda soovitada klubi liikmeks, aga juhatuse andis Estale ainult külalise staatuse. Vastuvõttureeglite järgi oli igal liikmel vetoõigus, nii et vastuvõtt pidi toimuma ühel häälal. Esta oli külalise staatuse üle veel õnnelikum, sest ta poleks suutnud tasuda liikmemakse. Futuroloogia ringis oli päevakorral Maailmariigi põhikirja viimistlemine. Naiste õiguste arutamisel küsiti Esta arvamust.

«Ma ei ole naiste võrdõigluse pooldaja. Minu meelest peaks naistel olema rida privileege.»

Evert: «Tulevikuriigis see vist ongi nõnda. Näiteks saab naine iga terve lapse sündimisel ühe lisahääle juurde.»

Esta: «Kuidas lisahääle? Kas te ei tunnusta isegi põhimõtet: üks inimene — üks hääl?»

Evert: «Muidugi mitte, sest riigijuhtidena pole inimeste võimed võrdsed. Nad erinevad ka oma elukogemuste ja teiste kvaliteetide poolest. Maailmariigis ei saa sopajoodik võrdseid õigusi Teaduste Akadeemia töötajaga.»

Esta: «See on huvitav. Aga milliste tunnuste järgi saab hinnata inimese võimeid ja kasu ühiskonnale?»

«Inimeste tasalülitatust saaks reguleerida tsensuste süsteemiga valimistel.»

«See oleks ju väga keeruline süsteem.»

«Keeruline jah, aga teostatav — arvutusmasina abil. Ja siis oleks kindlustatud avaliku arvamuse pidev kontroll riigi juhtimise üle.»

«Ma ei kujutle, millise tunnuse järgi saaks otsustada inimese väärtuse üle. Paljudel polegi erilisi omadusi.»

«Otsest tunnust inimeste hindamiseks muidugi ei ole, aga laias laastus on hindamine kaudsete tunnuste järgi siiski võimalik. Maailmariigis saab iga kodanik hääletusraamatu, mille duplikaat asub tema elukohajärgses valimisjaoskonnas. Sellel hääletusraamatul on samasugune väärtus kui hoiuraamatul, sest sinna märgitakse kõik tsensuste alusel kodanikule kuuluvad lisahääled.»

«Ja millised need tsensused oleksid?»

«Mitte inimese varanduse suurus — sellel pole siis enam mingit tähtsust. Küll aga ta positiivsed omadused. Kõigepealt tuleb arvesse perekonnatsensus, millest juba rääkisin. Selle kõrval on tähtis haridustsensus. Keskhariduse omandamisega saadakse üks hääl juurde. Sellega langeb debiilikute ja laiskurite osatähtsus. Kõrghariduse või insenerikutse omandamine annab veel ühe lisahääle. Samuti teaduslik kraad.»

«Kuid mitte kõik pole ju teadlased?»

«Maailmariigis hinnatakse inimese elukogemusi sellega, et iga kaheksa aasta järel saab kodanik ühe hääle juurde — vanaks elanud tööveteranil on muidugi rohkem elukogemusi kui 16-aastaselt, kes elu alles alustab.»

«Kas te ei arva, et elukutselisel rahvajuhil on riigi juhtimiseks rohkem võimeid kui apoliitilisel massil?»

«Seda arvestabki rahvasaadikutsensus. Kõik need, kes valitavates organites on ära istunud oma nelja-aastase ametiaja, saavad ühe hääle juurde.»

«Häätel pole erilist tähtsust, kui valimissüsteem on formaalne. Ka ei kajastu rahvasaadiku valimisel mitmeks aastaks muudatused avalikus arvamuses.»

«Sellepärast ongi meil valimised permanentsed ja tsensuslikud. Kodanike häälte arv kantakse dokumentide põhjal jooksvalt tema hääletusraamatusse ja selle duplikaati. Kõik muu teevad masinad teadusliku täpsusega.»

Esta: «Mitu häält saab siis Tema Majesteet kuninganna Ella I?»

Evert: «Kui ta esitab keskkooli lõputunnistuse, saab ta ühe lisahääle.»

Esta: «Aga ta on ju kuninganna!»

Evert: «See pole omadus, vaid poliitiline positsioon. Poliitikud võtavad endale õigusi ise — kui nad suudavad...»

Ella Ilbak: «Naisena saaksin iga lapse eest lisahääle?»

Evert: «Maailmariigis peaksite võtma eelnevalt sünnitamislitsentsi. See antakse küll teadaande korras tasuta. Ja sündinud imik loetakse juriidiliselt ema kehaosaks. Kuni arstliku komisjoni otsuseni, et laps on elukõlblik ja kodanikukandidaadiks registreeritud. Elamiskõlbmatuks tunnistatud lapsed paigutatakse erikoolidesse. Ilma litsentsita ilmaltoodud lastel ei ole kodanikuõigusi niikaua, kuni selgub nende inimlik väärtus. Nii saab reguleerida iivet ühiskonna huvides.»

Esta: «Aga kui ma lapsi ei taha?»

Evert: «See on teie asi. Suguvalu alal valitseb täielik vabadus, kaasa arvatud naiste abordivabadus. Riik reguleerib ainult iivet, aga naise keha kuulub ainuüksi talle enesele. Koolide programmides on esikohal perekonnaõpetus. Küpsustunnistuse saavad ainult need õpilased, kel selles distsipliinis on hea hinne.»

«Kust võtab Maailmariik jõudu selliste seaduste läbiviimiseks?»

«See nõuab juba pikemat juttu. Peaksite tutvuma Maailmariigi põhi- kirjaga — see on terve raamat. Lühidalt ainult niipalju: Maailmariigil on kõik riigiorganid: valitsus, osariigi esinduskogu, kohus ja politsei...»

Uhtlustatud on kõik, mis uhtlustada annab. Maailmariigil on ühtne, kaheksandsüsteemi alusel töötav arvutuskeskus, ühtne kalender ja kella- aeg, ühtsed liikluse määrused ja -märgid, ühtne raha ning eksterriitoriaalsete akadeemikutega Üleilmne Teaduste Akadeemia.»

«Nii et ta ühendab kogu planeedi üheks riigiks?»

«Maailmariigi osariigiks võib teadaande korras saada iga riik, samuti võib osariik Maailmariigist välja astuda. Iga osariik juhib ise plaani- päraselt oma majandust. Niipea kui võimalik, hakkab Teaduste Aka- deemia välja töötama maailmakeelt, mis pikapeale muutub läbikäimis- keeleks osariikide vahel.»

«Millised perspektiivid!» löi Esta käsi kokku. «Selline idee väärrib andumist.»

«Muidugi on see praegu alles kauge ideaal, enne tuleb jõuda tasakaa- luni majanduspoliitikas, mis lubaks elada ilma sõdadeta.»

BRJUSSOVI ÕHTU

Sotsfilide ühingul õnnestus korraldada Brjussovi õhtu ülikooli aulas. Kui alati nii aeglane kirjandusprofessor oli keeldunud peaettekande esi- tamisest, läks neil korda veenda selleks «Buddhat», ja see oli hiilgav lahendus. Buddha oli saanud noorte seas Friedebert Tuglase hüüdni- meks. Tuglase loeng osutus tõepoolest budalikult rahulikuks. Ta kan- dis selle ette oma sametiselt kõlava häälega, mis kostis ka rõduni, kus oli rohkesti tudengeid ja töölisi.

Elo Tuglasel, pikal sihvakal kaunitaril, oli seljas tumepunane maani kleit, mis oli tollal suurmood. Musta ristlipsuga smokingis Tuglase kõr- val mõjus ta jalustrabavana ja vallutas kõik oma sõnaosavusega keskustelus. Ristlipsu kandis ka Vilmar Adams, kes istus alati esimesse ritta. Suits ise, peajagu lühem, peitis oma heameele õnnestunud õhtu üle muhedasse naeratusse.

Kontsertosas deklameeriti Brjussovi luuletusi ja nende esimesi eestin- dusi. Vene tekste luges Esta, eestikeelseid Vilmar Adams ja Elsbet Mar- kus. Tõlked olid saamatud, täis inversioone ja ebatäpseid riime:

Kuis saatus su elu ka litsub,
Sest heledalt-laulvaid tee lehti.
Ja mäleta: on kibuvitsust
Pärg lauliku põline tehtud.

Adams luges seda pisut laulvas maneeris ja otsekuu Brjussovi läki- tust kõikide maade poeetidele.

Publiku enamik lahkus aulast vastuoluliste tunnetega. Esta trügis

riidehoius tõukleva rahva hulka. Ta uuris inimeste nägusid elektripirnide kainestavas valguses: näod nagu hästisöönud olevused. Hingelt talle võerad ...

Härra ta kõrval lausus oma daamile: *modernistid*, ja hele naisehäääl naeris laginal, osutades, et tal on huumorimeelt.

Aga teine härra, kelle moodsad saksa sarvraamidega prillid teda eriti välja tõstsid, kinnitas: «Südamepõhjas on nad kõik kommunistid, ütlen ma teile.» Esta lipsas pimedusse. Olnuks piiniik, kui teda siin ära tuntaks. Publik nõõpis mantleid kinni, haigutas ja kõneles kartulisaagist.

Targa ilmega paks härra astus kõhna kõrval. Ta avas esimese klaasukse ja ütles õpetlikult: «Me ei või pooldada idamaiseid kultuure... peame eelistama pigemini sakslasi.»

August Anni selgitas teda kuulavale grupile: «Enne Brjussoviti oli poeedi kutsumust ülistanud meie Kuhlbars oma «Häitsmemehes»:

Ent satap üts neist

Häitsmemehist —

Nii või ma neid küll nimeta' —

Sis katva krantsi tammelehist

Neid neide häitsva havvaga.

Ja ka riimid on siin puhtamad ...»

Kuldressidega ülikooliportjee Simon ootas suure võtmega ukse juures. Elektripirn kustus. Lõpuks tulid ka õhtu organisaatorid: Vahtmann, professor Suits, Tuglas, Adams koos Rahvaülikooli asjaajaja Türneriga. Adams nägi Estat esimesena:

«Ah, seal te oletegi, Esta! *Gratulor!* Teie lugesite hästi, näete, ka härra Türner on vaimustatud.»

«Õnnitlen, õnnitlen,» ütles Artur Türner ja surus ta kätt. «Brjussov on suur poeet, praegu võib-olla suurim. Ainult eestindused on kehva võitu. Aga need on vist esimesed Brjussovi luuletused eesti keeles. Ja aula oli kuulajaist tulvil.»

«See pole kunst, sest peale akadeemilise pere mobiliseerisime ka Rahvaülikooli kuulajaskonna,» tähendas Adams. «Ja sotsfilide ühing tõi rõdule kenakese hulga töölisi.»

«Teie, mehed, otsustate kõige üle ainult edu järgi... aga kes teist suudab minust kõrgemale jalga viibutada?» küsis Elo Tuglas.

«See käib juba meeste au pihta,» hüüdis Adams. «Proovime kohe järele!»

«Mitte ülikooli auväärsete seinte vahel,» keelitas Friedebert Tuglas.

«Miks mitte? *Naturalia non sunt turpia,*» vastas Adams ja toetas jalutuskepi vastu seinanurka.

Pooltosinat võistlejat viibutas paremat jalga kõrgele. Selgus, et kõige kõrgemale sai Elo — ja ta tunnistati võitjaks.

«Nägid, Friida,» sahkas ta abikaasale.

«Aga ettekande päevakangelase kohta tegin siiski mina,» kaitses ennast Tuglas. «Ja kord ilmub see mu «Kogutud teostes.»»

ÜLIKOO LIBALL «VANEMUISES»

Suured aastaballid nõudsid suurt jõukulu, mitte ainult sellepärast, et «Vanemuise» saal oli siis tantsijaist tulvil. Kaks orkestrit tegid lärmat *non-stop* muusikat, kolmas mürtsus «Vanemuise» restoranis. Kasvav kuratlik kiusatus tantsupõrandal, tankimiskäigud baari, kus oli Roseni valget ja džinni, ning maaneidude ja aguli poolneitsite väsimatu peolust põhjustas, et ainult vähesed mehed pidasid hommikuni vastu. Viilid vingusid, saksofonid ulgusid ja iga liiki trummid vasardasid halasamatuid sünkopeeritud rütme.

«Oh sa poiss,» sosistas tantsupartnerile priske naine, kes kandis üle rinna «Filiae Patriae» värvilinti. «Oh sina poiss, seda sa ei tea, kuidas

sinu õnn võib öitseda pea. Küta mind kuumaks!» Kogu ta keha tõmbles ootamatu intensiivsusega, tagumik viskles mõlemale poole, sääred ja kannad lendasid õhku. Kogu saal lainetas ja priaposed segunesid siidi ja kalevi vahele... Naiste kirjud rõivad sillerdasid meeste tumedate õhtuülikondade taustal. Aga Poet nägi äkki, kuivõrd sarnased on kõik kaunitarid: pisikesed näod, väikesed ninad, voolujooneliseks korrastatud soengud, šablooniks värvitud huuled: kõik pehmed, kutsuvad ning nipsakad ühtaegu.

Need kaks naist sarnanesid teineteisega mitmeti. Nad olid mõlemad umbes meeter seitsekümmend pikad, saledate säärtega, väikeste rinnadega, mis ei vajanud rinnahoidjat. Mõlemad olid blondid, Roosid juuksed olid täisblondid, Maretid omad aga kohati punakad. Mõlemad olid patsid ära löiganud ja kandsid püsilokkidega moesoengut number üks. Oma tihedad kulmud olid nad kinostaaride eeskujul raseerinud ja maalunud õhukesteks tõusvateks kriipsudeks. Ripsmed olid harjakesega üles painutatud ja tušiga mustaks värvitud. Silmalaugudele oli antud sinakas toon. Nende hoolikad pilgud uurisid maailma läbinägeva kavallusega. Nad kandsid õhukesi ihukarva sukki. Ninad olid neil väikesed, ühekski tüübiks välja kujunemata, lihtsalt pisikesed kõrgendikud näos. Mõlemad kasutasid ohtrasti sarlakpunast huulepulka. Ka puder *Chanel* ja parfüüm olid seeriatoodang.

Maret ja Roosid käitusid komangi piirides. Nad olid kiired reageerima

Veerov ega Tereesi. Täna sed tantsijad loevad küll hommikul pealinna ajalehti, aga ka seal ei omistata sündmusele kuigi suurt tähtsust. Sõnumis mainitud nimed on Tartus tundmatud. Peeglitagused sündmused väikeriigis, kus kodanlusel on veel kakskümmend aastat valitseda...

OLENG VALGEMETSAS

Populaarse joonistusõpetaja ja «Valgemetsa pärisperenaise» Vanda Johansoo *garden party*'d olid kuulsad kogu Lõuna-Eestis ja ei olnud kerge saada Vanda käega joonistatud kutset. Ta suvila, «nõiamaja», oli oma eriskummalise värvispektriga otsekui eksperimentaalne saar, kus Vanda pani tantsima aina uusi karjuvaid värvikombinatsioone, mis olid väljakutse harmooniaõpetusele, kuid vastasid perenaise arusaamadele eksootikast. Vanda oli õppinud kunsti küll põhjamaises Soomes, kuid ta oli reisinud lõunamail ja igalt poolt midagi teda haaranut kaasa toonud. Lõpueksamit ta ei olnud sooritanud ja «Pallase» meistrid teda kunstnikuks ei pidanud. Vanda ei teinud sellest väljagi, ta oli oma kunsti-harrastuste diletantlikust laadist teadlik. Ent iga metsast leitud oks tundus talle kunstiteosena — ta oskas loodust fantaasiaga vaadata.

«Ma olen ümberpööramata jäänud pannkook,» seletas ta, «aga selle eest olen vaba valitsema pintslit oma suva järgi.» Ta tupsutas eredaid värviplekke oma suvila seintele, maalisk olematuid lilli talude kappidele, pinkidele ja peldiku siseseintele, istutas ärakuivanud puud juurtega taeva poole ja koostas metsast korjatud okstest terveid eeposi, mis olid nähtavad ainult kujutlusvõimelistele pilkudele. Suvevaheajal, kui koolitööd polnud, avas ta Valgemetsa suvila ukseid kõigile tuttavaile — aga kes ei tundnud siis Vanda Johansood?

Suvilas pakutav kohv oli mõnikord küll kohvipaksu neljas kuumtõmmis, kuid igaühele pandi tassi kõrvale lilleke või oksake, ja igaühele oskas Vanda jutustada just seda, mida külaline ootas ja armastas. Suhtlemisoskus ja inimlik soojus võlusid võõraid ning omi.

Kutsutud külalisi ootas vastuvõtt, mis oli pika ettevalmistuse tulemus ja lavastati Vanda rohkete abiliste nõukogu otsuste kohaselt. Kaks korda suve jooksul peeti Vanda sünnipäeva ja siis oli raske ta majja pääseda.

Seekord oli Nõiamaja muudetud muinasjutuliseks kuningalossiks. Pintsliga vihjatud tule ja jää insiigniad teretasid külalisi juba aiaväras, kuhu oli portjeeks asetatud männiäbarikust kujundatud liivlane Kaupo — oma rahva reetur. Suures toas, mille seinad olid üle tõmmatud õhukeste vääriskividega kõrvarõngad, rippus raamaturiigi kohal õlitrükk Michelangelo Moosesest ja selle ees põles õlilamp. Seal domineeris helesinine intensiivse mustaga, millest võrsusid põlvkõrgused leegitsevad veripunased ribad. Teisele korrusele viiva trepi kohal troonisid suur hiina demon ja tiibeti altar palveveskitega.

Preili Vanda Johansoo võttis külalisi vastu suure toa ukse juures.

Seljas oli tal kõrge krae ja pikkade varrukatega siidkleit, mis kattis kogu ta hapra ja pisut küürakil kaju. Rinnal ilutses tal paljude kätega kuldne lohe. Ta oli — nagu suvel alati — paljajalu. Kõrvades rippusid pikad säravate vääriskividega kõrvarõngad. Kavalerina seisis ta kõrval noorpoet, kelle esikkogu oli ühe hoobiga vallutanud eesti Parnassi. Koos Vandaga kuulus ta Valgemetsa avastajate hulka.

Garden party'd leidsid aset peamiselt Vanda aias, kus külalised grupeerusid mitme välikamina ümber. Väheste tuppa kutsutud võõraste hulka kuulusid ka Herman Evert ja Esta. Esta mõjus täna kummaliselt saledana oma lihtsas valgest atlassist kleidis.

Evert, kelle süda lööb ärevalt, nagu kavatakse ta sepiatada oma õnne, pöörduv Esta poole.

«Kas me ei istuks lauda?» küsib ta.

«Täna, kuid praegu pean olema Vandale abiks, vabandage mind.» Ja ta läheb avasüli vastu Endel Kivistikule ning annab talle musu põsele — on ilmne, et ta Endlit taas eriti eelistab.

«Ta on vist võimeline teoloogiga voodisse heitma, et mind ainult õrritada,» mõtleb Evert.

Külalised vaatavad sisse tulles esmalt ringi, siis muhelevad ja otsivad endale koha, kust oleks mugav Vanda uusimaid suveimprovisatsioone nautida. Endli õunrohelistes kleidis Lilleke istub kamina juurde taburetile ja osaleb kõnelustes ainult naerupuhangutega. Ahtarinnaline filoloog, Esta poolt Rilkeks hüütud, istub ta jalge ette punasele põrandavaibale ja tüdruk kuulab murelikult teisele pealetükkivaid kõhahooge. Pri. Pent, kelle keha meenutab täistopitud kotti, ühineb kaminagrupiga ja vajub ootamatult elegantselt türgi istesse. Teised on aset võtnud kaetud laua taga ja ootavad teenindamist.

Pr. Kukk, kes kuulub kunstiringkondi austavate väikekodanlaste hulka, noogutab mõistvalt Anne ja Lillekese poole: «Ei, niisugust kramolli pole ma veel näinud.» Ta on suure tordi kaasa toonud ja ootab selle jagamist. Ikkagi metseen!

Herman Evert heidab Annele käskiva pilgu ja Ann libiseb kõrvaltuppa. Tasase grammofonisahina taustal kostab sealt äkki Mendelssohni «Suveöö unenägu».

«Täna teid, see on meeldiv üllatus,» sõnab Vanda ja ulatab Evertile käe, kes seda kummardades suudleb. Enamik külalisi tormab vaimusthüüdega kõrvaltuppa, asjatundlikult kingitust hinnates ja tuhni-des instrumendile lisatud heliplaatides.

Aga lauas istub ka tõsiseid mehi, kes kasutavad populaarse «nõia» pidupäeva oma ideede propageerimiseks. Üks neist, bioloogiaõpetaja Jaan Pöld, koputab noaga vastu klaasi ja tõuseb kõnet pidama.

«Preili Johansoo külalislahke maja on tähelepandav selle poolest, et siin osatakse elada olevikule ega urgitseta tulevikus ja oma mina sügavustes. Siin elatakse looduslähedaselt. Juuakse kohvi ja käiakse rahvuslikus stiilis ehitatud saunas, kust joostakse Ahja jõe karastavisse voogudesse. Tulevikule siin ei mõelda... meie emakeeles ei olegi tulevikku, on ainult olevik ja minevik. Nii elab kogu loodus, surematu ja ajatu. Sooviksin, et aulised külalised kujutaksid endale ette mõnda vägevat ulukit, näiteks pantrit, kellest laulis Rilke. Panter on jõu ja graatsia väljendus, aga — kas panter ka mõtleb? Muidugi mitte. Selleks on ta liiga tark. Ta näeb, kuuleb, haistab ja tunneb — palju paremini, kui meie seda suudame, aga ta ei mõtle oma aistingute üle, sest teab niigi kõik, mis talle vajalik. Ta aistingud ja tajud on lihtsad ja selged, aga kui me nende üle järele mõtlema hakkame, mis neist siis järele jääb? Keemilised valemid, variatsioonid ja vördjad, oletused ja liigid. Kõik kaotab oma monumentaalse tähenduse... kõik muutub sõnadeks ja koodideks. Kõige sellega arvestamine teeb meid teovõimetuks. Meie normaalsed refleksid peavad põlvini soos tammuma, enne kui saame midagi tehtud. Mõtted, kaalutlused, viimasel ajal moodiläinud meditatsioonid halvavad looduslähedast, normaalset elu.»

Kõnelnud ligi pool tundi, lõpetas Pöld üleskutsega astuda nudistide ehk alastikultuurlaste ühingusse. Alasti või ainult püksikeste väel päikesepaistel lamavad inimesed muutuvad pikapeale ka mõttevabadeks. Nad näevad üksnes loodust ja sõprade pruunistunud kehi — targal inimesel polegi vaja midagi rohkem teada. Selles ongi elu mõte, mille üle venelased ja juudid nii palju sõnu teevad.

Kõne järel olid kuulajad mõtlemisest mittemõtlemise üle nii väsinud, et tuli üritada uut kohvilaari.

Valgemetsa pärisperenaise Vanda sünnipäeva ei pühitsetud ainult tema suvilas, sest sinna ei oleks mahtunud kõik külalised, vaid kogu «Vandaalias», see on ta sõprade Valgemetsa-kodudes. Külalised rändasid rühmiti ühest tarest teise: igal pool joodi kohvi, vesteldi ja tantisitigi.

Vilmar Adams kutsus luulesõpru enda poole, et seal värsse lugeda. Tal oli kaasas Fanny Tatarker, väike graatsiline mustaverd klaveriõpetaja Tartust. Fanny ilus õrn näoke oli valge nagu kuupaiste. Ta kitsaste kulmude all mängles naeratus, mille tähendust oli raske mõista. See naeratus köitis poeedi tähelepanu kogu aeg, kui Pöld nudismist kõnles. Fanny enda riietus erines nii Põllu ideaalist kui ka teiste külaliste

omast, kes oma paljastatud sääri, selgi, käsivarsi ja rindu heldelt näitasid võrastele pilkudele. Fanny Tatarker kandis pikkade mustast siidist pükste juurde tumedat pikkade käistega pulloveri. Ometi aimus selle soomusrüü tagant ilus graatsiline tütarlapsekeha. Fanny lõug oli terav nagu kakajamuna, ta väikese suu lihavad huuled meenutasid tumedat roosi.

Pöld ühines poeedi poole minejatega. Ta püüdis jätkata oma ettekande teemat ja juhtis tähelepanu noorsooprobleemile. «Huvitav oleks teada, mis meie noortest saab,» ütles ta poeedile.

«Arvan, et kord nad kasvavad suureks,» vastas poeet hajameelselt, uurides Fanny Tatarkeri huultel libisevat naeratust.

«See pole just see, mida ma mõtlesin,» tähendas Pöld pisut pulka tõmbudes. Varsti jäi ta seisma ja otsustas Vanda poole tagasi minna, et seal oma propagandat jätkata.

«Mida teie elult ootate?» küsis poeet Fannylt pärast Põllu lahkumist.

«Ma otsin üleolevat isiksust,» ütles Fanny Tatarker. Ta hääl meenutas nirisevat ojakest, aga ta sõnade tähendus oli arusaamatu.

«Ega te ometi härra Põldu ta nudismiga üleolevaks isiksuseks ei pea?» Ja vastates Fanny vaevunähtavale naeratusele, jätkas poeet:

«Või arvate, et Mussolini ja Hitler on üleolevad isiksused?»

Fanny vastas vaikselt:

«Kui tõeliselt üleolevaid isiksusi pole, siis on huvitav vaadelda neidki, keda paljud inimesed sellisteks peavad. Nii nagu liblikapüüdja korjab ka väikseid koiliblikaid.»

«Ja teile valmistaks naudingut neid nõelaga läbi torgata?»

Fanny puhkes naerma:

«Mul polegi nõõpnõelu.»

«Selles ma pole nii väga veendunud,» ütles poeet. Fanny salapärase välimuse müüri taga võis peituda terve nooletupp teritatud sulgi.

Looduse ilu ja kaaslaste lähedus sundisid Fannyt sulama.

«Teate, mu vana rahvas on alati pidanud kohanema võraste oludega. Ja me kohaneme meeeldi, omandades ka võrustaja patriotismi. Mulle meeldib Eestis ja ma abielluksin eelistavalt Põhjamaa blondi pojaga, et sünnitada talle võimalikult heledanahalisi lapsi — kui ta aga tundub mulle isiksusena, kelle poole võin üles vaadata. Sest olen naine ja mu esivanemate usk käsib naist isegi jumalakojas hoiduda tahapoole, rõdule. Aga mida teie oma elust teete?»

«Otsin sõnadele riime,» vastas poeet.

«Olen kuulnud, et te riimid on head ja et te neid mõjusalt ette kannate.»

«Aga ma tahan oma loomingut ka ise lavastada.»

«Kas olete auahne või sõnakuulmatu?»

Poeet ei olnud seni au taga ajanud, sest nagu sportlik purjepaat ei kõlba prahiveoks, nii ei sobinud ta iseloom karjääritegemiseks. Ta võis olla sõnakuulelik, kui ta seda ise inimväärseks pidas, ja kuigi Beatrice ja Laurad on elanud ainult luules, võis ta meeeldi alistuda kõrgele ideaalile — tal polnud vajadust olla üleolev isiksus. Aga et ilus tütarlaps huvitas teda rohkem kui vestlus omaenese iseloomu üle, siis siirdus ta isiksuse teema juurde tagasi ja küsis:

«Mida te teeksite, kui niisuguse isiksuse leiaksite?»

«Katsuksin ta üleoleku saladust mõista ja talle kaasa aidata. Ka Goethe soovitab: «Und kannst du kein Ganzes werden / als dienendes Glied schliess einen Ganzen dich an!»»

Fanny Tatarkeri ilme oli salapärasem kui muidu. Ta nägi välja nii, nagu tunneks ta isegi lõbu oma otsinguist.

«Aga kas te tunneksite üleoleva isiksuse ära?» jätkas poeet oma ülekuulamist.

«Kui tal on suured teadmised ja natuke õnne, siis tasuks teda uurida, kuni see selgeks saab.»

«Nii et teil on tõesti tōsi taga?»

«Aga loomulikult.»

«Ja peale selle jätkub teil veel aega end lõbustada?»

«Meelelahutust leidub teeäartel, sellest ei loobuta, aga see pole elu siht.»

«Siis leidub teel seda enam lõbustusi.»

Poeet jäi mõttesse. Ta vaatas võlutult Fanny naeratust, ent ei jõudnud ära mõistatada juudineiu igatsust üleoleva isiksuse järele. See võis olla pila, ent võis olla ka surmtõsine elumõte eneseiroonia maski all. Organiseeritud mõttetuse-treeningu propageerimises nägi ta aga suurt ohtu. Siis meenus talle, et poeet peab kõigepealt jääma omaenese elu lavastajaks südametunnistuse ja ideaali raamides.

Koju jõudnud, avas ta klaasukse tuppa, kuhu peagi kogunes rohkesti luulesõpru. Siis heitis ta pea kuklasse ja hakkas etlema:

«Mis pidi tulema, see tuli:
Ei põhja kulge meie teed...
Kuid minus ikka õrnub tuli
Ja hää on kõik, mis Sina teed.»

Kuulajaid on igasuguseid. Aplausi järgi ei saa midagi otsustada. Ent seemet tuleb külvata. Ja ta luges neile oma uusi värse. Võib-olla luges ta asjata. Aga tal oli kutsumus, sellest talle piisas. Ka kajakas on mere-laine külge aheldatud.

TOILAS

Igor Severjanini kodu Toilas oli sel aastal külalistest tulvil. Kõik voodid ta kahekorruselises eramus olid kinni, osa külalisi tuli paigutada naiseõe Linda Kruudi majja, mis asus samal Pikal tänaval teisel pool ühiskaevu. Tavaliste tuttavate kõrval suvitas praegu siin ka külaline Pariisist. See oli õigeuspreester Položenski, keda Igor hüüdis Poluženski. Hästikasvatatud, alati puhtaks raseeritud ja elegantset riidetatud noormehes oli tõepoolest midagi naiselikku, isegi kurtisaanlikku. Isa Pjotr osales kõigis pidustustes, ujus kaugele merele, mängis nii võrkpalli kui ka bridži sama elegantse osavusega, deklameeris valju häälega Lermontovi ja Severjanini luuletusi. Preestri aval, kumerate kulmude ja mahlakate huultega vene nägu mõjus naistele seksapiilselt ja mees teadis seda, ent ta rahuldus oma sugutungi kuidagi nähtamatuil teedel ja avalikkuses võttis sõna eostusvastaste vahendite, abortide ja liiderlikkuse vastu. Ta oli osav jutlustaja, kuigi oli alles lõpetanud Pariisi Vaimuliku Akadeemia ja nüüd kohalemääramist ootas. Severjanini kahe mõttelised lood ära kuulanud, tavatses ta lausuda üheainsa sõna: «breke-kekeeks», ja keegi ei teadnud, mis ta sellega öelda tahtis. Vaidlustes tuleviku üle pooldas ta kahe üleilmse kiriku ühinemist ja andis mõista, et eelistab Rooma paavsti igale patriarhile.

«Preestril peab taga olema võim ja traditsioon, siis on tal rahulikum elada.» Et ta elu all paastumist ja palvetamist ei mõistnud, näitas suur huvi gastronoomia vastu: isa Pjotr ei olnud mitte ainult *gourmand*, vaid ka *gourmet*. Ta kasutas kallist Pariisi parfüümi, millel oli püksirihma aroom, põletas oma toas viirukit ja lõhnavaid paberiribasid. Vene keelt kõneles ta kirikupäraselt — rõhuta o-d o-na hääldades, ja oma lühikestes söögipalvetes hääldas «svjataago duha», aga ta oli kodus ka Dostojevski «Tontide» kõrvalkujudes ja kogu Leskovi intiimsemas loomingus. Et Felissa hoidis temast eemale, jalutas ta enamasti Igoriga, saates teda heal meelel Toila salaviinamüüja proua Drosseli juurde, kellega nad võisid vestelda tundide kaupa. Visnapuu ja tema Ing, kes oma suvilast Igorile külla tulid, ignoreerisid tuuletallajat, aga laudkonnas haaras preester vestluse juhtimise kergesti enda kätte — tänu suurele eruditsioonile ja oskuslikule taktikale.

Teiseks välismaiseks külaliseks oli dr. Leopold Silberstein, kes oli üürinud Linda Kruudilt suure toa koos kostiga. See oli Berliini ekspediitori-äri omanik, erihariduselt slaavi filoloog, kes oli otsustanud oma lühikese puhkuse veeta hästi kaugel kärarikkast Berliinist ja ühtlasi viimistleda oma vene kõnekeelt vestlustes Igor Severjaniniga.

Silberstein, kes ka puhkusel ei saanud loobuda äriasjade juhtimisest, oli väledasõrmse Esta endale tunnisekretäriks palganud ja temasse ikka enam armudes saatis teda ja Felissat ka jalutuskäikudel läbi Jelissejevi pargi. Nad kõndisid vesteldes ja laudes läbi saja sireli kuni Oruni, kus sealse suletud lossi rõdul sageli korraldasid mõne väikese pikniku. Neis jalutuskäikudes osales meeleldi ka Igor, kellel Felissa koduseinte vahel ainult harva lubas kangeid jooke pruukida. Igor armastas loodust, aga looduse juurde pidi kuuluma vähemalt pudel head likööri. Felissa ja Adams joominguid kaasa ei teinud, kuid nad ei põlanud lõbusat seltskonda.

Toila suvila kodukorra järgi kuulusid hommikutunnid tööle ja igaüks sisustas need oma äranägemise järgi. Öhtupoolikud aga veedeti üheskoos ja anduti igasugustele improvisatsioonidele. Valgetel öödel kõnniti veel mereranda, kus Severjanin tavatses lugeda luulet, oma võimsa häälega ületades lainete kohina:

«Это было у моря, где ажурная пена.
Где встречается редко городской экипаж...»

See, mis kõiki neid erinevaid isiksusi mõnusaks seltskonnaks ühendas, oli valitsev sallivus teise inimese suhtes. Siin nõuti ning tunnistati inimese suveräänsust ka siis, kui sellest aru ei saadud. Linda Kruudi suures toas istus Esta kirjutusmasina taga. Ta sõrmed lendasid väsimatult klahvidel, blond pea ei tõusnud kordagi. Doktor Silberstein sammus toas edasi-tagasi, aeg-ajalt seisma jäädes ja kirjutajale mõnd lauset dikteerides.

«Veel mõni kiri?»

«Ei, tänan, preili. Kas te saaksite tulla mu juurde täna öhtul kell kaheksa?»

«Loomulikult saan, igal ajal. Selleks ajaks kirjutan tänase diktaadi puhtalt ümber.»

«Palun siis!» Silberstein tahtis veel midagi lisada, aga heitnud pilgu tüdrukule asjalikule näole, jättis ütlemata. Juba ulatas Esta talle põgusalt käe — ja oligi majast läinud.

Silberstein ootas Estat oma «Opeli» juures.

«Tellisin väikese dinneri Narva-Jõesuu Kuurhoones. Kui te nõus olete, võiksite koos öhtustada ja pisut tantsida.»

Esta noogutas ja istus autosse. Ta puudutas hardusega selle tumehelise voodrit: kui sügavalt võis siin pehmesse polstrisse vajuda! Kui saad ainult harva endale taksosõitu lubada, siis inimene ju õieti ei teagi, mis auto on.

Leopold Silbersteinil, kes Estat nüüd kõrvalt vaatles, oli tahtmine neiule ütelda, et ta eneses moenõuete kohaselt midagi ei muudaks, tal oli otsekui vajadus seda ilusat naist tekkidesse mässida. Aga selliseid sõnu ei sobinud võõrale inimesele öelda. Miski selles põhjamaises näos ei vihjanud tütarlapse tundmustele. Teel Narva-Jõesuhu kõneles ta aina ebanaiselikest asjust.

«Mul ei ole ju ainustki inimest, keda saaksin mind nii huvitava ala kohta küsitleda. Läheksin ülikooli, aga selleks ei jätku raha. Mu tutvuskonnas ei teata midagi majandusprotsessidest. Mina aga tahan tundma õppida *suuri seoseid*. Tahan mõista, miks olukord on selline, nagu ta on, ja miks ei muudeta ära asjaolusid, mis inimesi õnnetuks teevad.» Silberstein muigas ja vastas, põgusalt nägu Esta poole pöörates: «Preilike, peaksite rõõmustama, et olete veel noor, aga mitte pead murdma nende teile võõraste seikade üle!» Esta võpatas, kuid tegi uue kontaktikatse:

«Palun ärge rääkige minuga nõnda! Te ei teagi, mida mulle tähendab tutvus inimesega, kellel on sissevaade inimkonna saatusesse. Olen püüdnud raamatuist järele uurida, milles seisneb majanduselu saladus. Seni olen saanud tutvuda ainult ajaloolise minevikuga. Tean, et möödunud sajandeil panid majandusele aluse kaupmehed, kes aga olid üht-

lasi rööv vallutajad ja piraadid. Need meresõitjad tõid Euroopasse kaugetest maadest tohutuid varandusi ja aardeid. Olevikust tean kahjuks ainult seda, mida võib leida ajakirjandusest. Seda on olukorra mõistmiseks ilmselt vähe. Kuid tundub, et tänapäeval on suurtel pankuritel samasugused eesmärgid nagu mineviku meresõitjatel, ainult et neil ei tule enestel piraadikapteniteks hakata. Seda teeb nende kapital.»

«Teil on väga radikaalsed vaated, preili. Aga te unustate, et suured koloniaalorganisatsioonid viisid avastatud maadesse ka Euroopa kõrgema kultuuri.»

«Seda on väitnud samuti Kolumbuse järeltulijad,» tähendas Esta põlastavalt. «Nad kinnitasid, et viivad Ameerikasse kristluse ja kultuuri, aga tegelikult otsisid sealt kulda ja tegid soomust.»

«Teil on õigus, preili,» naeris Silberstein lepitavalt, «aga nad viisid sinna siiski ka kultuuri. Majandus on samuti omamoodi sõda, sellepärast pole see ala naiste jaoks. Isegi meestele käib see sageli üle jõu.»

Auto peatus Narva-Jõesuu tuledes särava kuurhoone ees. Portjee avas neile ukse ja viis nad kummardusega administraatori juurde, kes juhatas tulijad juba kaetud lauda.

Esta oli kapitaliste endale hoopis teistsugustena ette kujutanud — brutaalsematena ja kalgimatena. Silberstein oma suurte sarvraamis prillidega ja kõrge laubaga sarnanes rohkem õpetlase kui piraadiga. Nii lükkas Esta sellise vaatlusviisi kui siin ebakohase kõrvale. Küllap oli Silbersteinis midagi mõlemast maailmast. Praegu aga pidi Esta kogu jõu kokku võtma, et olla mehele midagi enam kui sileda näoga tütarlaps, kes parema puudumisel kõrtsi kaasa võetakse. Mehena ta meeldis Estale ja mõistuseinimesena võis ehk omada võtit teaduse varamute juurde, mis Estale nii põnev tundus. Ta mobiliseeris vestluseks oma vähesed teadmised, pani mängu kogu oma tahtejõu ja ka kogu oma naiseliku sarmi. (Ta võinuks ju selga panna õhtukleidi, aga kurguni kinninööbitavas mustas valge kraega kleidis erines ta kindlasti neist rikkastest daamidest, kellega Silberstein läbi käis.)

Esta püüdis juttu ikka uuesti viia Silbersteini tööle — hoolimata ilmselt vastupanust. Mehel ei olnud erilist lusti kõnelda äriasjadest. Ega noori naisi selleks restorani kutsuta, et nendega äriasjadest rääkida! See on meeste rida. Restoran on ajaviitmiseks, röömlamiseks. Mees tundis soovi õhtu mööda saata lõbusas vestluses. Silberstein süvenes lapsepõlvemälestustesse, meenutas parki, kus oli mänginud oma poisiea mängud. Ta jutustas ujeda asjalikkusega oma esimesest, rumalast armastusest. Ja lõpuks nentis, et kuulub idealistide hulka.

«Inimestes, jah, olen pettunud. Seda tunnevad vist kõik, aga mina kannatan selle all. Ja mul pole ka õigeid sõpru. Minusugustel meestel on kaasvõitlejad, aga pole ühtegi, kellele saaks puistata hinge. Jah, Ester, minuski elavad soovulmad, nende hulgas säärased, millest õhtul mõteldagi ei tohi, kui uinuda tahad.»

Doktor kõneles ilmses meeleliigutuses. Ta tundis sentimentaalse pihitumise magusust... Esta kuulas teda mõtlikult, toetades pea käele.

«Ja teie, preili Ester? Jutustage mulle iseendast. Teie tunnete oma maa kuulsaid kirjanikke. See on vist huvitav?»

«Need kuulsused on kõik üleilsed,» vastas Esta tõrjuvalt. «Viimasel ajal loen ma peamiselt ainult teaduslikke teoseid, eriti huvitab mind loodusteadus. Olen kogu oma raha raisanud reisikirjelduste ostmiseks. Õppisin ära masinakirja, et tähtsate meeste sekretärina kustutada oma teadushimu. Muidugi on see mõnikord väsitav, aga neilt saab midagi olulist teada. Kõige meelsamini töötasin tunnitasu alusel ühes Tallinna firmas, direktori juures, kes tegeles Virumaal põlevkiviga. Kui ta mulle dikteeris, siis oli niisugune tunne, et kogu maailm keerleb õli ümber.»

«Kahjuks on see tõepoolest nii,» tähendas Silberstein väga tõsiselt. «Kurb ainult, et teie neist asjadest kuulete. Naisi peaksime kõigest inetust kaugemal hoidma.»

«Kuidas te võite öelda, et teadmine võib olla inetu? Vanasti muutsid maailma palet väejuhid, tänapäeval teevad seda majandusjuhid, inimesed nagu teie.»

Doktor Silberstein vaatles elevusse sattunud Estat naeratades.

«Siiski on kõik ainult võitlus, ja võitlus ei tee inimest paremaks, vaid metsikumaks.»

«Te ütlete, et kõik on väga inetu. Kas siis teisiti olla ei saagi? Kui inimene maailma korrastab, miks peab ta seda tegema relvade abil? Võib-olla olen ma väga rumal, aga mulle tundub, et mehed ei ole kõiki asju õigesti organiseerinud. Ilmselt pole veel kaugeltki kõik korras, härra doktor. Ning ilmselt on midagi korrast ära.» Ta tõstis oma küsi- vad sinised silmad Silbersteini poole.

«Teil on õigus: midagi on korrast ära. Kuid meie seda küsimust täna ei lahenda! Kas me ei läheks natukene tantsima?» Silberstein tõusis püsti.

Esta järgnes doktorile tantsupõrandale. Hea oli keerelda hästikasva- tatud mehe käte vahel muusikahelide saatel. «Ta on imetlemisväärne,» mõtles Esta. «Ta on üks tõeliselt võimsatest meestest ja näeb nii hea välja! Kes ei tahaks sellist meest?» Enne kui nad taas oma lauda istusid, higiste nägudega teineteisele naeratades, jäi Silberstein hetkeks kõhk- levalt Esta ette seisma ja haaras tüdruku oma embusse. Esta suudles teda väga tõsiselt kirglikus meeleliigutuses, mis oli suunatud kogu inimesele tervikuna.

«Jah, muidugi ma armastan sind,» ütles mees teda kätest kinni hoi- des. «Aga sina — miks sa armastad mind?» Viimaste tundide pinge vallandus siiras tundepuhangus.

«Sest et oled nii rikas, et sul on nii palju võimu, et jõuad veelgi kõr- gemale.» Mehe rinnale toetudes nägi Esta meest töötoas talle dikteeri- mas, pea võimsaist plaanidest tulvil.

«Ja mul on nii suur janu tegevteolise elu järele.» (Esta mõtles *suurte seoste* valitsemisele maailmas... aga ta ei pea talle kõike kohe ära ütleva, küllap taipab isegi.) Silberstein lasi ta käed kainenenu lahti.

«Ah nii,» mõtles ta endamisi, «tüdrukut veetleb minu raha. Noh, tea- dagi.» Silberstein oli unustanud, et ta pidi väikese eestlanna arvates olema väga rikas. No muidugi, need väikekodanlikud naised ihaldavad luksust ja kerget elu. Neil on janu šampuse ja lõbusõitude järele. Iga autoomanik võidab nende südame. Nad peavad iga juuti miljardäriks. Nad ei aimagi, kuidas ta äri kannatas inflatsiooni all, mis muutis mil- jard marka üheksainsaks margaks.

Silberstein ei vastanud Estri sõnade peale midagi. Hajameelselt silitas ta naise kätt, aga ta mõistus oli kainenenu. Esta sõnad valmistasid talle pettumuse...

Siis tõmbas ta tüdruku enda kõrvale, kuid kogu ta rääkimisviis oli muutunud. Ta võis nüüd esineda kaine mehena, kes on olukorrast üle. Peaaegu oleks ta selle ilusa seksapiilse naiseга sisse kukkunud.

Noh — me võime ka teisiti.

Esta märkas, et ta on teinud mingi vea, kuid millise? Hirmuga vaatas ta mehe kainenenu silmadesse. Esta oli tahtnud mehele usaldada, mil- les asi seisab. Nüüd jäi tal hing kinni. Ega Silberstein äkki arva, et ta tahab raha välja pressida?! Ta tahaks ju ainult kaasa töötada — kas või leivatükike paljal laual. Osaleda mehe võitudes!

«Te peate mõistma,» püüdis ta seletada (sinatamine näis talle nüüd juba sobimatu), «peate mõistma, vahekorrad mu ümber on nii masenda- vad. Mina aga tahtsin ainult...»

«Sul ei tarvitse mulle midagi seletada. Mõistan sind vägagi hästi. Aga jätkem see... Kõnelgem rõõmsamate asjadest! Katsugem nau- tida väheseid päevi, mis mul veel siin olla... Leppigem kokku, kuidas saaksime oma õhtutest kõige rohkem rõõmu... Muide, kas sa ei tahaks tulla minuga Berliini, minu masinakirjutajana?»

«Ma ei tea... Mul on kohustusi...»

«Tühja sest! Tänapäeva tütarlapsed oskavad ettekäandeid välja mõelda,» tähendas Silberstein külmalt (nüüd ta mõistab kõik, nüüd ei lase ta endale puru silma ajada!). «See on ju käkitegu. Välispassi mu- retseb sulle reisibüroo. Näitan sulle kõiki Berliini öölokaale. Istume kohvitunnil «Romaani» kohvikus ja õhtul mõnes väikeses baaris Kur- fürstendamil. Millised tuled, tualetid, tantsud — õhtune Berliin ei jää Pariisist maha. Kas tahad?»

«Mul pole midagi selle vastu,» vastas Esta malbelt. «Mulle meeldib üle kõige, kui... sina... oma tööst jutustad, selle telgitagustest, ma- janduselu suurtest seostest.»

«Ta on väga osav,» naeratas Silberstein, aidates Estat mantlisse, et enne ärasõitu teha jalutuskäik rannal. Kui nad päikeseloojangus istu- sid, suudles mees Estat uuesti. Naise ihu aroom erutas ja värskendas teda...

«Võib-olla teen ta oma armukeseks,» mõtles Silberstein. Igatahes oleks ta vahelduseks ja silmarõõmuks vannitoas, kus mees hommikuti oma kirjavastuseid dikteeris, ainult kolmnurk vööl — nii oli suvel mõnu- sam töötada. Ja aeg-ajalt külma duši all käis, see soodustas keskendu- mist. Jah, see oleks mõnus. Aga et need neetud Siemensi-aktsiad ikka veel langevad! Need tuleks ära müüa. Siit Toilast ei saa ju börsikursse jälgida ega maaklerile kiiresti korraldusi teha. Jah, odav Toila võib osutada küllalt kalliks suvituskohaks.

PRAHA-AASTAD

1

Kaks aastat on autor elanud Prahas — Karli ülikooli õhkkonnas. Kui- das saaks ta seda kunagi unustada?! Kuldse Praha kurioosumite hulka kuulus kahtlemata prof. Alfred Ludvigovitš Bémi kružokk. («Kružokk» on adekvaatselt tõlkimatu mõiste, see kuulub vene kultuuriajalukku.) Siin käis alaline diskussioon ja võis kohata igasuguseid kirjandushuvi- lisi: hilisemat ülemaailmse mainega filoloogi Roman Jakobsoni, tollal Nõukogude Liidu Praha kaubandusesinduse teenistajat, tšehhi kirjan- dusloolast Novákit, Otokar Fischerit, Karli ülikooli keeltmurdvate nime- dega alles tundmatuid slaviste (Skrbnšek), vene emigrante, kes töötasid sohvrite ja kelneritena.

Siin käis ka Praha ülikooli eestlasest stipendiaat Valmar Adams. Valitses keelte segu: ettekandeid peeti küll enamasti vene keeles, aga ka teistes slaavi keeltes («See on ju kõigile arusaadav,» selgitas Bém), harvemini saksa või prantsuse keeles, mille sisu Bém kokkuvõtvalt vene keelde tõlkis. Bém oli väikest kasvu, aga domineeriv isiksus, teda hüüti slavistika Napoleoniks ja tituleeriti professoriks, kuigi ta oli Karli üli- koolis ainult õppeülesandetäitja. Ta haruldane oskus diskussiooni juh- tida (*ne naado poliitiki! ne naado erootiki!*) tegi ta asendamatuks. Koos- oleku vaimne atmosfäär oli internatsionalistlik, kuid nähtamatult mõju- sid kaasa Praha «tootemid», Kafka ja Marina Tsvetajeva. Siiski tuli enam- ik teemasid vene kultuuri suurest varamust ja Bémi eriharrastuseks oli Dostojevski. Siin osales Dostojevski uurimises Adamski oma ette- kandega ta loomingu kirjandusliku geneesi kohta. Kuhu see kõik on jäänud? Tuulest viidud kõik, murdosa ta kadunud ja röövitud aastaist...

Tšehhovi novelli «Näitleja hukk» protagonist viimseks sooviks oli motiveerimata ning ebareaalne tahe sõita Vjazmasse. Autorit on aasta- kümneid vaevanud tahe sõita Prahasse. Seda soovi stimuleeris mitte ainult Karel Čapeki poolt talle pealdisena kirjutatud vastav kutse *abych se vratil do Prahy*,* vaid ka teadmine, et ainult nood kaks Kuldses Pra- has veedetud aastat võimaldasid tal tutvuda selliste prominentsete isik- sustega nagu vennad Čapekid, Otokar Fischer, prof. A. L. Bém, Roman Jakobson, Erika Mann jpt. Autor elas Prahas linna tormilise kasvu aas- tail. Ta sai toa üürida Dejvice viimasel serval, kuid pärast suvevahe- aega tagasi pöördudes oli sinna tekkinud mitu kvartalit kõrgmaju. Praha kasvas ta südamesse ilu sümbolina.

* Карел Чапек в воспоминаниях современников. Тõlge tšehhi keelest. Moskva, 1983, lk. 475—482.

Karel Čapek tõstis pea üle veergudesse mattunud kirjutuslaua ja pani hanesulekujulise kirjutustihvti sulepeahoidjasse. Naeratus jooksis üle ta näo nagu soe tuulepuhang üle mere. Ta pakkus Adamsile istet ühel kohvilauakese juures seisvatest torutoolidest. Oli raske selles poisikesekujus ära tunda Praha PEN-klubi esimeest, kes hiljuti oli pikas peelaugas tšehhikeelse kõnega tervitanud kaugest Eestist tulnud külalist ja hiljem juhtinud vestlust kahe kirjanduse vahel sündivatest suhetest. Siin ei olnud ta smokingis ja suure ristlipsuga, vaid särgiväel ja linastes šortsid. Pika nokaga valge rannamüts kaitses silmi võimsa laualambi valguse eest.

«Aa, pan Adams, *bud'te vitán!*» hüüdis ta, «mille üle me siis vestlema hakkame?»

Et uustulnuka tšehhi keel oli veel väga vaevaline, kasutas ta kõneluseks saksa keelt.

«Kui teid huvitab minu kodumaa Eesti, siis püüaksin vastata teie küsimustele.»

Ka Čapek läks nüüd üle saksa keelele, mida ta kõneles Viini-päraselt.

«Estland? See on too kauge saar?»

«Ei ole, te mõtlesite praegu Islandit, aga Eesti on...»

«Ah jaa, Estonsko, see on ju Baltikum, tean, tean... Liivi-, Eesti- ja Kuramaa... Kas olete germaanlased?»

«Ei ole, oleme soome-ugri tõugu.»

«Ah, Soome? Tean küll, «Kalevala», rahvaluule... Aga kes on teie kõige esinduslikum kirjanik? — Peale teie,» lisas ta viisaka kumardusega.

«Sellele on raske vastata. Võib-olla Eduard Vilde või Tammsaare.»

«Kahjuks ei ole neist kuulnud. Kas te ei tahaks «Společenský» klubis anda meile väikest ülevaadet oma rahva kirjandusest?»

«See oleks mulle suureks auks! Aga ma ei oska nii palju tšehhi keelt,» lisas Adams murelikult.

«Kõnelge saksa keeles. Me kõik põlvneme ju Austria kultuuriringist.» Karel Čapek tõusis ja ulatas sisseastunud käskjalale korrektuurpoognad. Siis pöördus ta taas Adamsi poole.

«Loengu pealkirjaks võiksite panna «Kas teate, kes on eestlased?». See oleks pilgupüüd. Kutsun ka raadiomehed, ehk saate loengut Tšehhi raadios korrata, meie klubi ei maksa ju honorari.»

Pärast seda, kui Čapek oli telefoneerinud «Společenský» klubi sekretärile, läks jutt ta loominguks.

«Teie näidendis «RUR» esineb perspektiivne neologism «robot». See on mahukas mõiste ja muutub kindlasti lentsõnaks.»

«Tehnika aina kasvav automatiseerumine on ammu olnud mu mõtiskluste keskmeks. Muidugi areneb tehnika geomeetrilises progressioonis, nii et meie lastele saab Kuu samasuguseks väljasõidukohaks, nagu meile on Pariis.»

«Te kõnelete oma näidendis robotite «mässust». Kuidas seda mõista?»

«Mitte nii, nagu hakkaksid masinad ise tundma või tunnetama. Inimese ja masina vahel ei ole konflikti. Pigemini nii, et inimene kaotab võime masinaid valitseda.»

«Aga me ei või ju tehnika arengut pidurdada?»

«Ei, seda me ei või, kuigi ma alati eelistaksin vabrikule aeda. Ent masinate purustamist ei tohi ka propageerida. Usun, et tulevikus saavad masinad progressi peateguriks — kui me suudame neid kohandada inimkonna tarvidustele.»

«Aga selleks on vaja veel targemaid masinaid, mis vabastaksid tööliised kurnavast linditööst, nagu see praegu on Fordi autotehastes ja Bat'a saapavabrikus.»

Čapek: «Just seda ma mõtlengi, pan Adams. Masinatesse tuleb sisse ehitada mingi valiv mehhanism, mingi «moudrost».»

Adams: «Piisab *rozum*'ist, kui ma tšehhi keelest küllalt aru saan.»

Čapek: «Raskus on selles, et nii *moudrost* kui *rozum* on ainult inimestele omased, sedagi mitte alati.»

Adams: «Aga kas ainult *uměni*'st ei piisa? Miks ei võiks *uměle zuby* asemel olla *umělý rozum*, mis oskaks valida situatsioonis antud kombinatsioonide vahel?»

Čapek: «Vaat see oleks tore! Iga kontakt eeldab ju elukogemusest juhitud valikut. Ainult et arvutuslühikati töötab palju aeglasemalt kui inimõte.»

Adams: «Kunstlikule mõistusele tuleb muidugi anda tohutu kiirus. Võib-olla suudab seda teha elekter? Aga sel alal olen ma täiesti võhik. Seda peavad otsustama mitte filosoofid, vaid loodusteadlased, tehnikud.»

Čapek: «Loodusteadlased jäljendavad loodust. Siin tuleks vist lähtuda situatsioonist, millega me kontakti otsime. Nii et õige lahendus võib tulla ka filosoofide käest... Kuid see on kauge tulevikumuusika. Kas olete näinud «RUR-i» etendust Národní Divadlo?»

Adams: «Jah, kirjandusala juhataja Otokar Fischer saatis mulle pääsme «RUR-i» etendusele. Meelde jäi, et pärast teise vaatuse traagilist arengut, kui robotite dessant võtab võimu oma kätte, te lahendate lõppvaatuses kõik... armastuse jõu abil.»

Čapek: «Seda *happy end*'i nõudis minult rahvateatri lavastaja. Oma publiku pärast mängib teater tükki tragikomöödiana. Ja kriitika on mind juba pessimismis süüdistanud — ma ei taha seda. Nii kujundasime proloogi ja epilooi optimistliku komöödia vaimus. Sellest siis ka armastuse võit. See on mööndus publikule ja kriitikuile.»

Adams: «Aga Rossumi väidetaval leiutisel on ju sügav traagiline taust. Kuidas laheneb kord robotite probleem reaalses maailmas?»

Čapek: «Las sellega tegelevad bioloogid. Mul on tolele aspektile vihjatud füsioloog doktor Galli kujus, kes robotite tootmisel paneb neisse salapärase «biogeeni» ja sellega viib robotiprobleemi biogeneetilisele tasandile. Darwinism ja evolutsiooniõpetus on lõplikult läbi löönud. Pärikkuse seadused avastas teatavasti minu kaasmaalane Gregor Mendel juba XIX sajandil. Ta esitas ka hüpoteesi püsivusalgmetest ja pärivusainest.»

Adams: «Ma külastasin Brünnis* Mendeli muuseumi ja kõnelesin sellest ka oma kodulinna rahvaülikoolis. Tänu tolele rahvaülikoolile on mendelism meil Eestis väga populaarne.»

Čapek: «No siis te mõistate ka, et teadus ei piirdu evolutsiooni seletamisega, vaid hakkab seda kord juhtima. Siit on ainult samm nende algmetega manipuleerimise võimalusteni, mille järeldustele on õudne mõeldagi.»

Adams: «Muidugi, kui see oskus satuks väepealikute kätte, siis püüaksid nad aretada kääbussõdureid, kes hästi mahuksid tankidesse ja teistesse sõjamasinatesse. Aga küllap saaks nõnda aretada ka kõrgemat liiki inimesi.»

Čapek: «Oleme ka sellele mõelnud, kuigi me ei ole loodusteadlased. Mu vend Josef pakub selliste bioloogiliste robotite nimeks «salamandrid». Need salamandrid ei oleks mitte sisalikutaolised kahepaiksed, vaid fantastilised inimesesarnased olendid, kes on omandanud kõik inimkultuuri välised atribuudid, kuid jäänud täiesti tundetuteks inimkonna humanistlike ideaalide suhtes. Saba on neil vist midagi antennitaolist, aga nad loobuvad sellest esimese ohu puhul. Robotite biologiseerimine oleks samasugune utopia. Josef on pessimist, ta arvab, et maailm muutub lõhkeainekeldriks, mis ühel päeval plahvatab enneolematu jõuga. See kujund mõlgub minulgi meeles, aga ma ei ole nii suur pessimist nagu Josef, kes nimetab salamandriteks kõiki, kes Hitlerile poevad, ja arvab neid väga ohtlikeks ja mürgisteks roomajateks.»

Adams: «Jah, see sakslaste massipsühholoogia toode on hirmuäratav fenomen. Aga loodame, et progressiivsed jõud suudavad panna ta ekspansionile piiri. Kuid ka see on tulevikumuusika. Kas tohin küsida, mille kallal te nüüd töötate?»

Čapek: «Kõige meelsamini töötan oma aias. Aga et ma olen ka *pen*, siis teen näiteks ajalehtegi.»

* Brno saksakeelne nimetus. Toim. märkus.

Adams: «See huvitab mind vähem. Ajalehti loen ma diagonaali pidi, aga te kirjutate ju ka raamatuid?»

Čapek: «Jah, seda mult nõutakse, ja juba jooksevad minu «Krankatiiti» veerud, näete...»

«Krankatiit», mis see on?»

«Unenägu... Aga vist kujuneb sellest romaan.»

«Romaan? Siis on seal ka ilusaid naisi ja suuri tundmusi?»

«Jah, on isegi vürstinna. Selle prototüüp ootab mind arvatavasti väljas autorooli taga, et ma alla tuleksin...»

Külaline Eestist võttis seda vihjena, et audients on lõppenud.

Mehed läksid üheskoos välja. Tõepoolest seisis toimetuse maja ees auto.

Rooli taga istus poisitari tüüpi sale mustaverd daam. Tal olid väikesed rinnad, võimekas huultejoon ja tugev käesurve. Kuidas võiks selline käituda mehega kahekesi olles, sähvas Adamsil peast läbi. Tutvustamisel ei kuulnud ta isegi daami nime. Ega ka hiljem, visiitide ajal Čapeki koju. Tšehhi rahva meeliskirjanik oli harjunud enesest näitama ainult naeratavat vitriininägu.

Sageli jääb kaasaegse tähtsus kultuuriprotsessi kontekstis meile mõistamatuks ainult sellepärast, et me pole vaevunud ta loomingusse süvenema. Alles vanas eas sattus autorile kätte näidend «Putukate elust», mille Josef oli kirjutanud kahasse oma kuulsa vennaga. See teos vapustas teda oma kunstimeisterlikkusega. Praha-päevil aga nägi ta Josefis ajalehe «Lidové Noviny» ajalehepoissi, sidemeest Kareli ja enda vahel. Ometi võlgnes ta just Josefile sissepääsu Praha kuulsasse «Společenský» klubisse, selle külalisliikmete perre. See oli esimene ja viimane tõeline klubi ta elus. (Eesti PEN-klubil ju oma ruume polnud — koosolekuid peeti kohvikutes ja restoranides.)

Praha Ühiskondlik Klubi asus linna südamikus (Přikopil, mõnisada sammu Václavi platsist). Sinna pääses oma sneppervõtmega sisse igal ajal, et lehitseda lugemissaalis läbi ajalehed või vestelda klubiliikmetega usalduslikult maast ja ilmast. Aga seal sai tarbe korral ka habet ajada ja isegi vanni võtta. Seal liikus Tšehhoslovakkia pealinna vaimueliit, isegi vabariigi president Tomáš Masaryk juhtus sisse astuma, kõnelemata ülikooli professoritest ja ministritest.

Klubi oli midagi teise kodu taolist, ainult et ilma perekonnata; koht, kus mehed said omavahel olla, malet mängida või ennast tühjaks rääkida. Suhtlemise ja riietumise vabadus andis võrratu mugavustunde, mis pole millegagi võrreldav. Erinevalt Karelist, kes vestles Adamsiga saksa keeles, sundis Josef teda tšehhi keelt purssima. Josefi maalid ja teatridekoratsioonid kandsid juba aeguva ekspressionismi märki. Ta osatähtsus tšehhi kirjanduses oli Adamsile jäänud uduseks, kuid just Josefilt sai ta postuumse läkituse veel 40-ndail aastail, mil oli TRÜ-s kibedasti ametis vene kirjanduse õpetamisega. Kord leidis ta oma kirjutuslaualt Josef Čapeki luuletuskogu «Verše z koncentračného táboru». Kui Adams abikaasalt aru päris, vastas see, et paki oli toonud keegi üliõpilane, kelle nimi oli läinud tal meelest. Tänapäevani pole Adamsil aimu, kes need värsid talle koju tõi. Mõlemad vennad olid ammu surnud, nende perekondi ta ei tundnud (pealegi polnud Karel tollal Olga Scheinpflugovaga veel abielus). Võis ainult oletada, et keegi Čapekite tutvuskonnast teda mäletas ja mõne Nõukogude Liitu sõitva inimesega talle raamatu saatis. Tollases ajahädas ei jätkunud võimalusi asja uurima hakata, ametikohustused sundisid Adamsit kummalist juhtumit kiiresti unustama. Alles palju aega hiljem — pensionärina — kuulis ta, et Josef oli 1945. aastal fašistlikus koonduslaagris hukkunud. Tema värsid tõendasid, et Josef ei olnud ainult maaliija, graafik ja dekoraator, vaid ka laia ühiskondliku haardega kirjanik, kellel oli arvessevõetav koht Euroopa vastupanuliikumises.

HITLER JA ROSENBERG KOHTUVAD

Hommikupoolikul Müncheni suurimasse, peaaegu tühja õllekeldrisse «Hofbräuhaus» astunud kaks meest võtsid istet tühja laua taga hiigelsaali nurgas. Blond ja sinisilmne oli oma kaaslasest peajagu pikem ja märksa tüsedam. Ta kaaslase nägu varjasid tumedad prillid, kinninõbitud mustal kuuel rippus sõduri raudrist. Kelner pani harjumuspäraselt lauale kaks õllešoppenit, kuid tumedate prillidega uustulnuk lükkas selle eemale ja käsutas: «Ein Ei und Wasser!» Siis võttis ta portfelist mahuka käsikirja.

«Lugesin teie käsikirja «Der Mythos des 20. Jahrhunderts» hommi-kuni. Paeluv lektüür! Sain täna ainult kaks tundi magada.»

«See on mu ammune uurimus. Kandsin selle põhilause ette juba 1918 Dorpatis.»

«Ah, Dorpat, tean küll, kuulus ülikool. Ja mida siis ülikoolis teie kontseptsiooni kohta öeldi?»

«Hm, targad mehed... aplodeerisid igatahes. Ja mida teie arvate, mu fүүrer?»

«Ma ei tea, kuidas on filosoofiaga — minul pole aega filosoofe uurida —, aga propagandistlikus mõttes on põhjamaise rassi üleoleku idee suurepärase. Kes need aarialased õieti olid?»

«Aarialased on poliitiline mõiste, mitte ajalooline. See on mul tehismüüt...»

«Aga kasulik. Hakkame propageerima kristluse asemel. Otstarbekohane on ka meesteliidu organiseerimine.»

Rosenberg: «Meesteliidud on loonud inimeste kooselu organiseeritud vormid: perekonna ja riigi. Meesteliidud löid esimesed suurriigid Egiptuses, Hiinas, Indias ja Roomas. See on ajalooline reaalsus, kuna Bachofeni oletused amatsoonide «riigi» kohta on ainult liialdatud fantaasia vili, mis viib moodsa feminismini. Sõjameeste loodud oli ajaloo koidikul Egiptuse väejuhtide vaaraode riik. Alles hiljem läks võim kirjutaja, ametniku ja teadlase kätte. Samasugune oli areng ka iidse Hiinas, kus sõdurite kasti loodud riik langes hiljem mandariinide valitsuse alla. Mitte kuskil pole riiklik struktuur naiste loodud, vaid alati ja ainult on seda teinud konkreetsele eesmärgile suunatud meesteliitude organisatsioon. Naine jäi ümmardajaks ja lastekasvatajaks. Nii löid meesteliidud Spartas ja Roomas ühiskondliku korra. Spartas oli naistel keelatud ehete kandmine ja keerukate soengute tegemine, Roomas oli mees, *pater familias*, absoluutne peremees kõikide teiste perekonnaliikmete keha ja elu üle. Ka katoliiklik kirik on meesteliit, kus naised on valitsemisest täiesti välja lülitatud. Kõik, mida meile sümboliseerivad sõnad Sparta ja Rooma, on preestrite meesteliidu loodud. Naiste psüühikat arvestades organiseerisid paavstid paljasõnalise Maria-kultuse, reserveerides talle jumalaema aupaiste.»

Hitler muigas ja ütles lühidalt:

«Ma ei usalda Vatikani ega intellektuaale. Aga Sparta ja Rooma järel tulid minu teada veel Potsdam ja meie. Ka minu partei on meesteliit. Kahju küll, et aarialaste üleolek ei olnud reaalne.»

Rosenberg pahvatas veendunud rinnatoonil vahele:

«Ta võib reaalsuseks muutuda, kui te seda tahate.»

Hitleri ilme tõmbus pidulikuks. Ta ütles:

«Mina tahan! Küsimus on ainult taktikas: k u i d a s seda ideed võitlusesse rakendada — võitlusesse võimu eest.»

«Tuleb ette sööta usutav vaenlase kuju, ütleme Ahasveerus — igavene juut...»

Hitleri näole ilmus väsimuse ilme, kui ta ütles:

«Juudid ongi need peamised vaenlased, aga neid on raske tabada. Kui Vatikani on võimalik hävitada pommitamisega, siis juute mitte — nad on kõikjal laialt ning ikka tüüri juures... Ma pean veel nõu doktoriga, *Genosse*. Ma tänan teid ja teatan teile oma otsusest, *Genosse*.»

Kui kelner oli Hitleri jaoks lauale asetanud keedetud muna, rukkileiva-viilu ja pudeli mineraalvett, hakati vaikides sööma.

Käsikirja autor uuris oma kaaslase näoilmet. Sellest hoovas eriskum-

malist tühjusetunnet. Hitleri ilme mõjus elutu maskina, ta lähedus — külmutuskapina. Lühikese vurrukriipsuga kitsad huuled meenutasid kinokloun Charlie Chaplini. Paremale viltu kammitud juuksed olid pumatiga kokku litsunud. Ent Rosenberg teadis, et see surnunägu võib kõnepidamise ajal hüsteeriliselt elustuda. Ta imetles oma partneri võimsaid kopse, väsimatut suud ja võimet kõnetoolis tundide kaupa kisenada, alatasa korrates üht ja sedasama ning andes oma retoorilist hüsteeriat kuulajaile edasi. Siis hakkasid üles-alla hüppama kõneleja käed, silmad ja ninagi nagu nukuteatri nukul.

Kui Hitler oli oma hommikueine söönud ja mineraalvee peale joonud, kadus ta näolt ametlik ilme ja ta küsis Rosenbergit heatujuliselt:

«Mis on teie parteipileti number?»

«Kaheksa, mu fүүrer.»

«Siis olete ju *ein alter Kämpfer*. Meil on suured võitlused ees, mida teete, et püsida vormis?»

«Hm, hommikuvõimlemist olen harrastanud eluaeg. Mülleri süsteemi järgi.»

Hitler: «See on hea. Aga mõtlesin oraatorivormi. Kas teete ka hammastiku gümnaastikat?»

Rosenberg: «Hammastiku gümnaastikat? Sellest pole ma kuulnudki.»

Hitler: «Lasen teile saata Wilhelm Schwake käsiraamatu «Gebissgymnastik». Harjutage kaalupommide tõstmist ja viskamist hammastega. Alustage kas või paarisajast grammist. Hammastega kõievoeks olete kahjuks liiga vana — seda peab harrastama lapseast alates. Kuid närimisliigutused ja grimassitamine on huulte tugevdamiseks veel võimalik...»

Ollesaali teises otsas istuv tudengite kamp üritas laulda lõputut laulu, algul pinkidel istudes, siis püsti tõustes ja lõpuks pinkidele ja isegi lauale ronides: «Eins, zwei, g'suffaa.» Kooliõpetajast Alfred Rosenberg trallitamist ei sallinud. Ta ütles põlastavalt:

«Milline põöbel! Isegi juua nad ei oska.»

Hitler: «Pööbel? Aga ainult nende abil saame sepistada tuhandeaastast riiki. Mina joon küll üksnes puhast allikavett, aga õllepruulimist ma kitsendama ei hakka. Ja oma meesteliidu riigis anname ka naistele mõnusa koha, et nad vastu ei hakkaks. Poliitika on kompromisside kunst. Emakaitset tuleb kõvasti suurendada. Ka kutsevalikul anname neile roheline tee, aga kohtunikuks, sõduriks ja riigijuhiks jäägu ikkagi mees. *Suum cuique*.»

Rosenberg saatis tumedaprillilise ta «Mercedeseni» ja tõstis käe rooma tervituseks. Hitler istus sohvri kõrvale ja käsutas:

«Berliini! Nii kiiresti kui suudad! Mul on täna veel kaks esinemist.»

AARIALASED

«Tülitab SA-mees Heinz Müller teie ešelonist. Kannan ette, et ülesanne on täidetud. Juut Sigmund Lundi korter Kurfürstendamm 123 läbi otsitud. Perekond Oranienburgi koonduslaagrile üle antud, küllap sealt saadetakse edasi kuhu vaja. Kahtlasi asju leitud pole. Siiski vana kirjutusmasin «Underwood», jah, paljundusmasin koos kõigi manustega. Kuulan, saab üle antud. Muidu korter korras. Aknad värskest värvitud, uus parkett. Jätaksin meeleldi omale: mul on meheleminekuealine tütar. Tänan! Ah sisustus? Mõned mööblitükid. Jah, kõik kõverjalgsed. Meie stiil on muidugi *Deutsche Sachlichkeit*. Ehk võiksime registreerida pašaalselt? Ah tükkide arvust piisab? Muidugi, tööd tuleb teha plaanipäraselt. Hindan ära, kinnitan oma allkirjaga. Jah, ka minu parteipileti number on alla saja, *ein alter Kämpfer*. Juudi kasukad ja muud hilbud jätaksin samuti tütrele. Tänan, *Genosse! Zeitnot*, teadagi. Mul on täna veel viis korterit läbi otsida, arvati, et viiest mulle piisab! «SA marschiert in ruhig starkem Schritt». Juudi perekonnaalbum ja kirjavärk kohe tulle? Saab tehtud. Korteri muuta elamispinnaks aarialastele? *Jawohl*, nagu käsitate. Öhtul Hofbräu kell kaheksa? Olen täpne. *Heil Hitler!*»

VALMAR ADAMS

AUDIENTS

«Mis teil oli, *Genosse*?» küsis Adolf Hitler, hetkeks laua tagant tõustes.
«Neli minutit.»

«Tahtsin, minu füürer, paluda teilt luba jätta teie Kotkapesa ümbrus nendel päevadel udustamata, kui te Berliinis viibite. Tehisudu tagavarad on mul lõpukorral ning vajalik keemia defitsiitne ja väga kallid.»

Hitler jälgis sekundiosuti liikumist lauakellal ja vastas:

«Kallis? Saksa marga kurss ei püsi maailma börsidel mitte kullakatte pärast, vaid Adolf Hitleri võimu pärast. Kas te ei oska enam poliitiliselt mõelda, *Genosse*? Vasakpöördega tagasi astuda!» Ta tõstis aeglaselt käe, märkimaks, et audients on lõppenud, ja tõmbas päevaplaanist rea maha. Samaaegselt nupule vajutades ütles ta sisseastuvale adjutandile:

«Palun järgmine! Kuus minutit.»

VISIIT ČAPEKI MAAKOJU

Adams ja Silberstein said Prahast kokku kohe pärast Müncheni diktaadi allakirjutamist, millega Tšehhoslovakkia anti Hitleri meelevolda. Kui nad otsustasid külastada Karel Čapekit, selgus, et ta on lahkunud Prahast, kus profašistlikud elemendid olid alustanud tema vastu mustamiskampaaniat ajakirjanduses ja kirjanduskriitikas. Adams tegi ettepaneku sõita Čapeki maakodusse Dobříš'i lähedal. Ühel novembrihommikul sõitsidki nad Silbersteiniga läbi Tšehhima korrastatud metsade. Tee oli nii rikkalikult varustatud liikluskirjeldustega, et eksimine ei olnud võimalik. Metsavahelist teed katsid märjad langenud lehed. Külmal tuul puhus vastu higiseks tõmbunud esiklaasi, kõik oli hall ja kõle. Väljas tibutas vihma.

Lõpuks sirutas kaseallee neile vastu oma raagus oksid ja auto peatus Čapeki maakodu ees. Piklik hoone oli helekollaseks värvitud, kuid ilmselt saja-aastane, väheste akendega, mis paistsid läbi vohava võsa. Maja mõjus süngena ja mahajäetuna nagu kogu tollane Tšehhoslovakkia. Külalised korrastasid pikast sõidust kortsunud riideid, võtsid Prahast ostetud lillekimbu ja tordi, astusid suvila ukse juurde ning helistasid ilma nimesildita kella.

Ukse avas habemesse kasvanud keskealine mees lühikeses kodukuues ja valges pika nokaga mütsis. Ta tervitas külalisi ilma oma tavalise naeratuseta, nägu oli hall ja võõras.

Võõrastetoea mööblis oli raske tammepuust söögilaud keset tuba, kuus massiivset tooli, hulganisti põranda- ja seinavaipu. Seinariivulitel oli kolm suurt slivovitšipudelit ja rohkesti potililli.

Silberstein tegi sügava kummarduse ja ütles:

«Leopold Silberstein, eriülesannetes slavistikaprofessor.»

«Olete teretunud kuni kella seitsmeni, härra professor,» vastas Čapek väsinud viisakusega.

Pöördudes Adamsi poole, küsis Čapek:

«Meie oleme ju tuttavad Praha PEN-klubi ajast, pan Adams, lotyšský básnik?»

«Vabandage, estonský, Chargé des cours de l'Université de Tartu.»

Čapek noogutas ja lisas:

«Vaš přednášku na vysoke škole mam ještě v živé paměti.»

Čapek kallast klaasidesse kollast plooviviina.

«Palun soojendage end. Seda maja ei saa soojaks kütta. Ja kohv on mul otsas.»

Toas oli tõepoolest jahedavõitu.

«Kuidas käsi käib, pan Čapek?»

«Hästi, hästi!»

«Kas teil pole viimasel ajal raskusi olnud?»

«Mitte rohkem kui mu rahval.»

«Kas olete endiselt õnnelik?»

«Kuidas saan ma olla õnnelik, kui mu rahvas seda pole?»

«Jah, kõik on läinud nõnda, nagu te ette nägite. Robotid ja salamandrid vallutavad maailma.»

Silberstein sekkus vestlusesse:

«Põhjamaised robotid, aretatud aarialased. Mis ootab meid ees, maestro?»

«Barbaarsus. Võib-olla euroopa kultuuri hukk.»

Silberstein: «Barbaarsuse lõplikuks võiduks peavad salamandrid kasutusele võtma geneetika saladused.»

Capek ärkas otsekui unest ja küsis nagu uudishimulik tudeng:

«Geneetika? See on ju bioloogia haru, mille rajas mu kaasmaalane Gregor Mendel.»

Adams: «Seesama, kelle õpetust propageerib Mendeli-nimeline Rahvaülikool, mille juubeliks ma Brünni sõitsin. Aga seda teadusharu saaks arendada kaugelt üle botaanika valdkonna, ka loomade ja inimeste peale. Mendeli pärilikkuse-seadused on kehtivad kõige elava kohta. Ja siis poleks hitleritel oma Sparta ehitamisel enam vaja piirduda propaganda ja retoorikaga. Võiks kasvatada sõjakaid salamandreid juba emaülas. Natslikud arstid teevad eksperimente surmalaagrites. Esialgu vist küll ainult loodetega. Nad uurivad pärilikkuse koodi ja bioloogilise aine elamispiire. Kuid see on kindlasti alles algus. Varem või hiljem avastatakse inimihu kogu olemus, kõik bioloogia saladused.»

«Mul on sellise bioloogia ees hirm.»

«Aga bioloogiline revolutsioon ei jää tulemata ja ta tuleb võimsamana, kui oli tehniline revolutsioon. Suurimgi tank on kõõme, võrreldes juhitava või koguni klooritud robotiga. Võimu huvides saab molekulaarbioloogiat ühendada traditsioonilise kasvatus ja tööjõu insenerliku manipuleerimisega.»

«Kuid see käib ju progressi ja inimeetika vastu.»

«Muidugi, aga kas progressi peab tingimata samastama humaansuse ja harmoonilise arenguga?»

«Mina keelaksin ära kõik eksperimendid inimeste kallal.»

«Mina ka, aga keeld ei aita, kuni inimestel pole globaalseid võimuorganeid. Seni aga on ees see, kes valemi varem avastab — nagu iga relvaliigi puhul. Mille muuga saaksime tõkestada Hitleri ja temataoliste võimutsejate kurja taht?»

«Iga võim loob suitsukatteks talle kasuliku ideoloogia. Nii talitasid juba paavstid, kasutades selleks kristlikke ideaale. Hitleri ideoloogia opereerib Hellase ja kõrgema rassi ideaalidega. Veel enam — Hitler ise jooab ainult allikavett ega luba enda lähedal suitsetada. Ta isiklikust moraalist pole midagi halba kuulda. Võimuohut ei tulene juhi isiksusest, see peitub tema poolehoidjates, anonüümseis inimmassides. Ilma oma salamandriteta oleks Hitler lihtsalt pupu-juku. Ja Alfred Rosenbergi XX sajandi müüt on tekkinud ning peajoonetes sõnastatud 1918. aastal, s. o. enne autori tutvumist Hitleriga. Sellest raamatust on tervelt kolmandik pühendatud aumõistele ja armastusele. Kurja juur asub palju sügavamal.»

«Milles on siis kurja juur?»

«Inimese matematiseerimises, inimese algebriseerimises.»

«?!»

«Mõtled, uurivad, füüsikud, täppisteadlased on hakanud inimest käsitlema objektina. Enese nad jätavad vaatlusest välja, nagu uuriksid maailma kaugelt planeedilt. Sellepärast kaob indiviid abstraktsiooni ja massistub. Nii muutuvad inimesed robotiteks ja salamandriteks, kelles nähakse ainult tööjõudu ja muud midagi. Aga kui inimeses nähakse ainult arvu — siis on ju loomulik, et teda tuleb käsitseda arvutuslükatiga.»

«Kuid iga võim kiidab oma korda heaks. Igaühel on kasulik poetada sobival hetkel mõni sõna inimloomuse põhilisest headusest ja kõlblast ideest, mida kõik teenivad — ega sellepärast ükski võimalik eksperiment tegemata ei jää, muidugi salastatuna.»

«Siin peitubki saladus. Salastatud on inimkonna moraali mahajäämus teaduslikust progressist. Muidugi garanteeriks hea tahte ühisrinne õilsa võimuga inimkonna helge tuleviku, aga usul niisugusesse ühtelange-

vusse pole rohkem katet kui teistel uskedel. Ja et salamandrid on hitlerlikud SS-lased, nagu Čapek näitas...»

«See kujund pole mul paljas allegooria, minule on salamandrid ainult *pars pro toto*, kurjade aktiivsuste summa. Robotid ja salamandrid pole kadunud, nad elavad kahjuks edasi, nad on võimalike ohtude sümbolid. Nad sümboliseerivad veel hirmsamaid sõdu, veel suuremaid plahvatusi, veel keerukamaid väärenguid...»

«Siis ka tulevast sõda, mis võib olla juba nähtamatu: bioloogiline ja keemiline sõda?»

«Kahtlemata. Ette võib tulla ka teaduse kuritarvitamist kriminaalsete terroristide poolt.»

«Niisiis, lisaks üha võimsamatele pommiplahvatustele ja gaasisõjale on tulevikus mõeldav ka bioloogia kuritarvitamine elusolenditega manipuleerimise teel.»

«Noh, selline oht võib tekkida alles kolmandal aastatuhandel. Esialgu suudab teadus manipuleerida ainult mõningate bakteritega.»

«Kuid kas pole ohtlik seegi? Arengu tempo võib ju kasvada geomeetrilises progressioonis ja küllap kasvabki.»

«Mida siis teha?»

«Kogu inimühiskond on vaja ümber korraldada, kuid mitte sõdade kaudu.»

«Aga ükski rahvas ei soovigi sõda, sõdu vajavad ainult võimukandjad, hitlerid, imperialistid, relvavabrikandid.»

«Sellepärast tuleb arendada teadvust, mitte anda võimudele usaldus-avansse.»

«See on kahtlemata õige. Ainult et võimud ei ole teadvuse arendamisest huvitatud. Nad elimineerivad ennast inimmassidest, muutes need oma mõtlemise objektiks.»

Tekkis pikk vaikus: ilmselt olid kõik ühel nõul.

Čapek tõusis laua tagant, lülitas valguse sisse ja lausus tšehhi keeles:

«Dobry večir.»

«Kas peame minema hakkama?» küsis Silberstein sosinal.

«Kahjuks küll!» vastas Adams. «Peremehel pole meie jaoks ööbimispaika.»

Čapek saatis külalised väravani. Lühikeses kodukuues, hoides vasa-
kut kätt selja taga, viisakalt, aga naeratuseta — kas oli see veel Praha-Čapek?

Karel Čapek suri 25. detsembril 1938. Seitse aastat hiljem saabus sõnum ta venna Josefi hääbumisest hitlerliku koonduslaagri «auvangina». Veel mõni aeg hiljem jõudis autori raamatukokku Josef Čapeki luulekogu «Verše z koncentračneho táboru».

Teine maailmasõda ei olnud veel ei keemiline ega bakterioloogiline, kuid rekordiline tulejõult, nagu on olnud iga järgnev sõda tehnikarevolutsiooni ajastul. Üha suurenevad plahvatused pole ainus sõdade avaldus — sõjaohu võib olla ka nähtamatu ja ettemõeldamatu.

OPPENHEIMER

PEN-klubi banketil sai Valmar Adams kutse tulla kella kuueks koosviibimisele professor Oppenheimeri juurde Berlin-West, Eschenallee 1, R.s.v.p.

Nägusa pargi sügavusse peidetud villasse oli kogunenud prominentne seltskond. Saali eesruumis vestlesid tuntud literaadid, ajakirjanikud, kunstnikud ja Humboldti ülikooli õppejõud. Franz Oppenheimer ise troonis kõrge seljatoega tugitoolil, lumivalged juuksed kukkusid koskedena õlgadele. Ta kandis valge ristlipsuga ja triibuliste pükstega sakoülkonda, jalas olid karusnahksed mokassiinid.

Seltskonna hingeks oli ilmselt pr. Else Milch. Madame Milch oli tollal Berliini otsitavamaid naisi, kel oli seltskondlike sildade ehitaja kuulsus.

Ta pani elujanuseid baleriine paari rahatuusadega, vanu naistekütte võlgades sipleivate murdealiste tütarlastega, aitas Hitleri eest põgenevaid juute pääseda üle piiri Šveitsi või Inglismaale, tutvustas andekaid, aga veel tundmatuid maalijaid kunstikogujatega. Ta teadis välisvalua kursisedelit peast, tundis Berliini parimaid rätsepaid, uuris äri-meeste eraelu ja tõusvate poliitikute minevikku. Kogu selle informatsiooni oskas ta õigel ajal ja õiges kohas oma huvides käiku lasta.

Oli avalik saladus, et konjunktuuri kasutades oli pr. Milchi poeg Herbert asutanud investeerimisfirma neile, kes soovisid oma kapitali välismaale sokutada. Sosistati, et ta oskas ühendada Püha Joosepi süsteemi varju sõjaeelse tööstuse tempoga, toetudes tippude ringkäendusele. Arvati ka, et ta oli liige vabamürlaste vandeseltsis, mille üheks ilminguks oli suurloož P-2. Selle juured ulatusid üle ookeani USA-sse. Ilmasjata pole dollarisel rahatähel kujutatud püramiidi, mille tipp on alusest eraldatud pilvega, ja selle kohal on «kõikenägev» silm.

Toa sügavuses dirigeeris vestlust Claire Goll, Ivan Golli abikaasa, Berliini ja Pariisi vahet reisiv ekspressionismi propageerija. Tähelepanu äratas Helene Rubinstein kreemkollase kitsa kleidi ja hõbedaseks minigitud silmalaugudega.

Valmar Adams tuli koos oma vastse tuttavaga, kes osutus noorukina Eestist väljarännanud, nüüdseks täiesti saksastunud võrumaalaseks härra Laaneks. Laane kirjutas oma nime juba ühe a-ga ja tal oli kaasas tütar Sonja, kes õppis Praha ülikoolis bohemistikat ja oli seal Adamsiga tuttavaks saanud.

Berliini PEN-klubi esindasid Herwarth Walden ja klubi välisliige Andersen-Nexö, kes seadsid päevauudised külaliste jaoks õigesse valgusse. Neid kuulati põnevusega, sest kes ei tahtnuks teada sündmuste õiget tausta.

Äkki avanes saali viiv lükanduks. Lävel seisis verinoor tüdruk, daami kombel rietatud lillasse maani kleiti, ja kuulutas kaugele kostva häälega:

«Laud on kaetud. Palun härraseid oma daamid kohtadele juhtida. Lauaplaan on siin», ja ta osutas ukse kõrval asuvale alusele.

«Kes see kaunitar on?» küsis Adams Laanelt.

«See on Oppenheimeri noorem tütar Renate, jaapani filoloog ja tuntud iluuisutaja.»

Lauda istudes märkas Adams, et perenaise roll oli tütarlapse käes, kes käsutas teenijaid käeliigutuste abil ja sosinal.

Pikal söögilaua leidus mitmesuguseid salateid, banaane ja viinamarju, apelsinimahla ja mineraalvett «Apollinaris». Ei puudunud ka prantsuse konjak «Napoléon», mida maitsti aga väga mõõdukalt.

Lühikese tagasihoidliku õhtueine järel Renate tõusis ja palus külalised professori kabinetti. Seal seisid toolid poolsööris ümber Jacobi-lauakese, mille taha asus professor Oppenheimer ja hakkas kõnelema, kasutades musta tindiga soome paberile kirjutatud käsikirja.

Loengu teemaks oli majanduslik situatsioonianalüüs.

«Eksimine on inimlik, ka teadlased, ka korralised professorid on ainult inimesed, kelle mõtlemine pole objektiivne. Olen ise professor, aga elutark inimene ei tohi oma eksimustesse kinni jääda. Täppisteadustes olid pikemat aega käibel kolm võimatut probleemi. Need olid ringi kvadratuuri, *perpetuum mobile* ja elementide muutumise probleem. Kaks esimest osutusid lahendamatuiks ja nendega tegelejaid peetakse narri-deks. Kolmas probleem, keskaegne «tarkade kivi», leidis siiski lahenduse — siin oli täppisteadlaste skepsis olnud asjatu. Veel minu eluajal oli Briti *Royal Society* tõestanud, et õhust raskem lennuparaat ei suuda lennata, praegu on just selline lennuk saamas peamiseks transpordivahendiks. Eelmise sajandi algul pidasid täppisteadlased võimatuks isegi vastuvoolu sõitvat aurikut ja kiirrongi. Selliste eksimuste nimestik aja-loos on tohutult pikk.

Kas on võimalik lahendada küsimuste küsimust — sotsiaalset? Enamik majandusteadlasi arvab, et lõpuni seda lahendada ei saa. Aga kui mõelda põhjalikumalt, siis on probleem lahendatav, kuigi ainult revolutsiooni teel. See pole doktoritöö teema, vaid nõuab tegevteolist juurde-

minekut ja vigade permanentset parandamist. On ülim aeg asuda kartmatult sellegi probleemi kallale, sest see on elu ja surma küsimus meile kõigile. Kõik kodanlikud revolutsioonid, 1649 Inglismaal, 1789 Prantsusmaal, 1848 Saksamaal ja Austrias, 1905 Venemaal, jõudsid ainult poolele teele, sest jätsid maa mõisnike kätte. Aga kelle käes on maa, selle käes on ka poliitiline võim ja voli. Maavara ei saa olla eraomand. See on sotsiaalses küsimuses peamine, ja see probleem on veel lahendamata. Siit tulenevad kõik hädad ja sõjad. Aeg on viis minutit enne keskööd, manomeeter näitab 99, varsti võib katel lõhkeda. Enam pole võimalik vaikida, igäühel tuleb peagi teha valik. See on päevselge. Keerukam on küsimus, kuidas seda teostada, kuidas?»

Renate tõusis ja kuulutas vaheaja, paludes suitsetajad *smoking-room*'i. Renate ise käis ringi, pakkudes külalistele sigareid ja sigarette. Ta tegi seda nii kiiresti ja graatsiliselt, et meenutas lillede kohal hõljuvat liblikat. Ise ta ei suitsetanud, professor aga toppis lühikest piipu ja vastas talle esitatud küsimustele.

Valmar Adams vestles vene keele lektori Laane tütre Sonjaga tšehhi keeles, seletades talle Otokar Břežina luuletuskogu «Käed» tuuma, mille kohta ta oli Prahast kirjutanud diplomitöö. Mõnusalt tüsenev Sonja kutsus teda üle Wannsee ujuma, kuulutades ette oma võitu nii kiiruses kui ka kestvuses. Teda ei huvitanud ei poliitika ega luule — luule oli ta ise. Ta sinisilmad võisid võistelda helesinise taevaga metsade vahel.

Adamsil sähvas peast läbi mõte, et miks oli varsti pensioniikka jõudev Laane talle mõista andnud, et just tema võiks endale saada mõne aasta pärast vabaneva vene keele lektori koha, kui lahkuv lektor tema kandidatuuri toetaks — tema aga teeks seda juba rahvusliku solidaarsuse pärast.

«Hm, hm,» mõtles Adams, «Sonja Sonjaks, aga praegu huvitab mind too juudiverd kaunitar, kes on salapärane nagu Shakespeare'i *dark lady* ja väsimatu nagu merelaine.»

Et seltskonnas valitses *circuitous*-reegel, mis nõuab lühivestlusi võimalikult paljudega, õnnestus Adamsil läheneda ka Renate Oppenheimerile. Pärast esimesi komplimente küsis ta noorelt Junolt-Reginalt:

«Kui vana te olete?»

«Mina? Oktoobris saan kolmekümneks. Lesk kahe lapsega. Poiss on normaalne, aga tütar teeb mulle muret: juba 15-aastasena armastab flirtida. Teate, praegune noorus... Vist aktseleratsioon. Või on emasse läinud: samuti kogemustega naine.»

Adams astus pool sammu tagasi ja lausus ujedalt:

«Kogemustega naine? Teie?! Kust teiesugune kogemusi sai?»

«Kust? Raamatuist muidugi. Olen papsi kogu *erotica* läbi uurinud. Kaks riulitait. Miks peaksin isiklikult vaeva nägema? Ise eelistan olla Neitsi Maria... Aga vabandage,» lisas ta, «pean teid üksi jätma, mul on perenaisekohustusi.»

Adams otsis piipu tõmbava professori üles, ja kasutades momenti, mil nad olid Oppenheimeriga nelja silma all, küsis ta:

«Kui vana teie tütar on?»

«Ah Renate? Ta saab varsti viieteistkümneks.»

«Nii ta välja näebki. Aga miks ta mulle ütles, et saab oktoobris kolmekümneks?»

Professor võttis piibu suust ja naeris hääletult.

«Kindlasti saab. Ta jättis teile vist ütleмата, mis aastal, ja 1956 saabki, kui Hitler meid varem gaasikambrisse ei saada...»

Adamsi huvi Renate vastu aina süvenes. Hoolsa strateegia tõttu säilisid kontaktid Renatega ka pärast vastuvõttu. Nad said kokku *Laubenkolonie* tenniseplatsil. Armus kõrvuni, ehk oli *total verkracht*, nagu Renate nentis. Teenindas teda igal võimalusel, pühendas talle luuletuse:

Siin, taga tennisplatsi traate,
Viis päeva ristles meie tee:
Te mulle meeldite, Renate,
Kui sulnis pähklistest parfee.

Aga et Renate keeldus eesti keelt õppimast, siis jäigi kuulus kohvi-jäätise-parfee nende peamiseks ühisharrastuseks ja tundeline iroonia vestluste peatooniks.

Oitsva tütarlapse varjus, *à l'ombre de la jeune fille en fleur*, oli hea ning vaba olla — seda kergem, et intiimsemat lähedust Supilinna poisi ja rikka professori tütre vahel ei saanudki olla, aga suvine koosolemine oli ometi võimalik. Ikkagi silmarõõm!

Adams palus endale tutvustada Berliini loomaaeda. Renate leidis lünga oma päevakavas ja nõustus. Ta istus ise rooli taha ja kui Adams talle ütles, et alaealistel ei saa olla juhiluba, vastas Renate väljakutsuvalt:

«Just sellepärast ma teid sõidutangi. Ma mängin *great old man*'iga isegi malet ja tuleb aeg, mil ma võitma hakkam — julge pealehakkamine on pool võitu.»

«Meil on veresugulust, Madame, nii vist peaksin teid kõnetama, ka mina armastan julgustükke: kõnelen oma rahvaga prohvetihääli, kuigi pole kaugeltki Puškin...»

Loomaaia põgusalt üle vaadanud, istusid nad pelikanide saare ette paigutatud aiakohvikusse sidruniteed jooma.

Juba tutvuse neljandal päeval kinkis Renate Adamsile avansina usalduse ja pühendas ta oma tulevikuplaanidesse. Tal olevat isaga leping sõlmitud. Õpib jaapani keele selleks ära, et kord Tokios saksa ja inglise keele õpetajaks hakata. Nii saaks ta isale tasuda oma auvõla, kui selle varandus kord otsa saab.

«Aga Hitler ei lase teid välja sõita. Olete juudid,» ütles Adams mureliku näoga.

«Paps kinnitab: «Kui ma saksa ümbermaailmareisi-aurikul «Kraft durch Freude» kaks esimese klassi kajutit üürin, siis tahaksin küll näha fritsu, kes julgeb meis juute näha.» Ja tal on õigus. Sellepärast elan laia elu papsi kulul, ja kui sularaha lõpukorral, siis läheme ümbermaailmareisile, tuleme Jaapani sadamas maale ja mina pean teda priileival surmani. Selle peale mu sõna, juudi naise ausõna.»

Adams raputas mõtlikult pead, aga maailmapoliitika dramaatilises kulgemises unustas ta kogu intsidendi peagi. Mis on lembekihu mehe poliitilise kihu kõrval?

Kuid kümme kuud hiljem, juba Tartus, tõi kirjakandja talle Jaapani margiga postkaardi, millele oli kirjutatud: «Pääsesime. Tervitusi Nipponist. Oppenheimerid.»

ÜLE ELU KESKME

30. jaanuaril 1939 sai Valmar Adams 40-aastaseks. See oli ta esimene ja autori arvates ka viimane juubel, kui jääda truuks selle mõiste ajaloolisele tähendusele. Mitte iga tähtpäev pole juubel. Keelend «juubel» pärineb rahvaladina sõnast *jubilum*, mis on rõõmuhõiskeid ja sarvepuhumist jäljendav heebreakeelne kõnekujund. Juubeldada saab inimelu jooksul üksainus kord, sest alles pool sajandit oli «jubilaem». Teistsuguse tähtpäeva tõstmine juubeliks lahjendab selle mõiste algset tähendust.

Juba hommikul ilmusid juubilari üles laulma paarkümmend kõne-
oskuse õpiringi kuulajat, kes ennast ta kvaliteetkoguduse liikmeteks pidasid (ei tea, kas keegi neist on praegu veel elus?). Rõõmsad noored täitsid Adamsite saja-aastase päruskodu Oa tänaval laulu ja naeruga. Nad andsid juubilarile üle kalligraafiliselt kirjutatud laudatsiooni ja valge sirelipuu. Selle olid nad toonud Botaanikaaiast, mis asub Supilinna serval. Laudatsiooni üriku oli joonistanud Aleksis Rannit, kes töötas Tallinnas kalligrafistina ja vitriinikujundajana. Rannit oli temperamentselt eesti Parnassile trügiv noorpoet, kelle kaunilt kujundatud esikkogu «Akna raamistuses» oli Igor Severjanin vene keelde tõlkinud. Laudaatorina tegutsev Rannit astus Adamsi korteri kahte tuba ühendava tiibukse lävele ja hakkas värsstervitust ette lugema, rõhu-

tades värsimõõtu ja instrumentatsiooni kogu keha rütmilise hõljumisega:

Seisma ma jään sinu kurbusse, laulik koidikueelne,
Tähtede kõrbes on hea liikuda truuduse teed.

Kõneoskuse ringi liikmetel oli pateetiliste värsside skandeerimine üllatuseks. Rannit oli seda õppinud Igor Severjaninilt, kes deklameeris värse omal viisil. Kõnekeelt harrastanud noored jäid seda kuulama. Rannit jätkas:

Rütmi elastilist kümblust ja riimide trotsivat tungi,
Tunda su valguse voos, otsija julge ja peen!

Värsivormi julge toonitamine fastsineeris oma taidelise rõhutusega. Kui kuulajad olid süvenenud vormi võlusse, viis etleja nad luuletuse sisusse, vasardades tekkinud vaikusse mõtetkandva stroofi:

Saatustest hirmsam on sündida vaimsuse laulikuks Eestis,
Vormitu raskuse maal, kiivuse mustavas soos.

Kui etleja oma esinemise tumma kummardusega lõpetas, tekkis ülev hetk, ükski käsi ei rutanud meeoleu käteplaginaga katkestama, kõik vaatasid vaikides pealt, kuni juubilar etleja juurde astus ja teda laubale suudles.

«Nii vägevalt pole mu loomingut veel kunagi ülistatud, aga siin sõprade seltsis on seegi omal kohal. Mu töö ei sõltu küll ei kiitusest ega lahtusest, pean lihtsalt kiirgama. Aga nüüd keedame teed, india teed iidsete anskoppidega. Teejoove on ainus, millele ei järgne pohmelust, aga tee mõjub ülendavalt ainult hommikumaise joomiskultuuri harrastajale. Kes seda ei valda, see on nagu luulelugeja, kes ei kuule värssi instrumentatsiooni, vaid otsib neis ainult sotsiaalset sisu. Kas tahate teed?»

«Tahame, tahame, maestro,» hüüdsid noored.

«Olen ainult vananev koolmeister, aga õiget teekeetmist olen ka uurinud.»

Häältesumin vaibus, kui Adams märku andis, et ta tahab edasi kõnelda.

«Tee on jookide jook, jook kõigile ja igaks juhuks. Kui teil on külm, siis tee soojendab, kui teil on palav, siis tee jahutab teid. Kui oled erutatud, siis tass teed rahustab. Kui oled millestki masendatud, taastab teejoomine jälle tuju. Ja nüüd algab jaapani teerituaal — pange hästi tähele!» Adams astus lauakese juurde akende vahel, kus seisid nõud ja piirituslamp. Külalised asusid poolsõõris ta ümber, perenaine läks kööki tasside järele. Adams mõttis teed suurde kannu, saates kogu toimingut seletustega:

«Kõige tähtsam on teelehti kannus korralikult kloppida, et stimuleerivad koostisosad lehtede küljest kuumtõmmisesse langeksid.» Teisest toast tulid perenaine ja kolm tütarlast sinakaskuldsete tassidega.

«*Silentium ad cantum,*» hüüdis Rudolf Laanes, kes oli endale võtnud *magister cantandi* kohused. Kõik tõusid püsti ja üliõpilashümni iidne viis ühendas kogu seltskonna hetkeliseks ühispereks:

Gaudeamus igitur
Juvines dum sumus

Tervitustelegrammide ettelugemisel äratas tähelepanu, et puudus tervitus rektori kantseleist. Rektor, vana botaanik Kaho, oli eelistanud oma tervitused telefoni teel edasi anda, et mitte ärritada dekaan prof. Marki, kes kahtlustas juubilaril põlvnemist mitte soome-ugri soost, ja prodekaan Halistet, kes oli algatanud Adamsilt õppeülesande äravõtmise, pidades teda kommunistiks. Prof. Kaho oli mõista andnud, et vene filoloogia õppetooli asutamine Tartu ülikoolis ei ole enam mägede taga, aga et seda asja tulevat ajada tasa ja targu. Rahvaülikooli Seltsi

VALMAR ADAMS

esimees Piiper oli saatnud ladinakeelse telegrammi, mille luges ette TRÜK-i sekretär Artur Turner. Puudus ka telegramm Kirjanikkude Liidult, kuid «Loomingu» toimetaja Semper oli saatnud isikliku läkituse. Adams nautis provintsidiplomaatia erinevaid nüansse üleoleva naeratu-sega.

Tudengite hämmastuseks selgus, et kommers peetakse ilma õlleta. Küll aga seisis ukse juures suur anum, kuhu tühjaks kallati külaliste poolt kaasatoodud veinipudelite sisu. Sealt tõsteti seda booli soovijaile kulbiga klaasi. Adams oli noorpõlves olnud Eesti Karskusliidu liige, aga ta sallis ka gastronoomilisi teisitimõtlejaid. Ise eelistas juua apelsini-mahla mineraalveega. Hella Talvik, Heiti temperamentne õde, hüüdis kõlava häälega:

«Kas ei saaks natuke tantsida, maestro?»

«Miks ei saa? Vagu lambaid mahub igasse lauta. Tantsida saab isegi lamades. Ainult lahtisteks figuurideks pole siin ruumi. Avarus on piiratud. Pidage meeles, et liikuda seinaga ja toa keskme suunas tuleb väga säästlikult. Partneri juhtimine jääb mehele. Plaadikogu asub seal nurgas. Valige ainult aeglasi rütme. Tango juures on vaja figuure kitsendada.»

Nii lõppeski hommikune oleng jalakeerutusega, kuigi see meenutas enam kohaltammumist.

Juubilarile ootamatult kohvile saabunud Gustav Suits võttis külmast uduseks tõmbunud näpitsprillid ninalt ja ulatas Adamsile käe talle omase otsekui kohe tagasitõmbuva žestiga. Ta lausus üheainsa sõna:

«Gratutor!»

Siis ulatas oma kingituse. See oli luuletuskogu «Kõik on kokku unenägu», mille tiitellehele oli kirjutatud samuti üksainus sõna: «ameti-vennalikult. G. S.»

See kingitus lõpetas Suitsu ja Adamsi vahel valitsenud aastatepikkused pinged. Lauda istuti kuuekesi: Gustav Suits, teda saatev Elsbet Markus, dr. Silberstein, Rahvaülikooli sekretär Artur Turner, Herman Evert ja juubilar. Adamsi võõrasema jäi laudkonda teenindama. Naiste nõrgast protestist hoolimata süvenesid mehed kohe päevauudistesse.

Suits: «Tänane «Päevaleht» teatab Hitleri kõnest riigipäeval, milles ta toonitab Saksamaale asumaade tagasiandmise vajadust.»

Adams: «Hispaania kodusõjas on toimunud halb pööre, Franco falan-gistid vallutavad Hitleri abiga varsti kogu maa.»

Elsbet: «Võib-olla saab sajand fašistlikuks. Päts nimetas propaganda-ministriks Hans Oidermanni, kes oli ka Isamaaliidu looja: eesti fašism on suurte kogemustega vanurite kätes tugevam, kui ta oli «Sakala» poiste käes. Päts kõlbab diktaatoriks küll. Ja Juhan Libe, kes iga päev saab maha juhtkirjaga, tõuseb tema Goebbelsiks.»

Adams: «Vist jah. Vabariigi valitsus piiras hiljuti alkoholi müügi-aegu restoranides ja pidudel. Ja iive aina langeb. Need on sõja läheduse sümptomid.»

Silberstein: «Tšehhoslovakkia jääb kindlasti neutraalseks — Beneš ise kinnitas mulle seda.»

Suits: «Noh, kui Beneš ise kinnitas... Aga täna võiksime veel klaasid kokku lüüa. Teen ettepaneku, et läheksime kõik sina peale üle. Aga ainult tänaseks õhtuks. Homme kõnelen enesest taas kolmandas isikus, nagu mu praositütrest abikaasa mulle õpetas.»

Adams: «Mina ei saa teid sinatada, härra professor.»

Suits: «Siis maksate krooni trahvi.»

Elsbet: «Mina olen dr. Varese sinasõprust joonud, kuid Vares on ju erakordselt naiivne inimene, aga teie olete mu raskeim professor, pealegi akadeemik.»

Suits: «Kuidas nii, akadeemik? Ah, Elsbet mõtleb seda Pätsu akadeemiat? Kuid miks ma ei pidanud vastu võtma, kui anti? Nii et sinatame, aga üksnes täna.»

Kõik tõusid ja löid klaasid kokku, ainult Adamsi klaasis oli Kreuzina — mineraalvesi.

Suits: «Laul on viru valget ja võru pekki, nii et päris rahvuslik laud. Kas me ei laulaks ka eesti *gaudeamus*'t, nagu tehakse Kampmanni kambas? *Gaudeamus* on kõikide õppijate internatsionaal.»

Adams: «Ei, ei, — see ei sobiks akadeemikule. Aga Jefrossinja Vas-siljevna, mu perenaine, toob lauale vene buterbroodid ja *butelka* poola mõdu *z hetmanskich piwnic*, et anda olengule internatsionaalsemat tooni. Ja kas tohiksin küsida härra professorilt, kuidas areneb ta töö eesti kirjandusloo kallal, mida kõik ootame?»

Suits: «See on ikka veel töö eestikeelse kirjanduse alguse kohta. Sellele mõtlen juba aastakümneid ja toksin aastaid, aga veel pole mulle taust selge. Valgustussajandi lained viskavad uurimust ikka enam tagasi. Madame Barbara Krüdener nakatas koguni keisrit Felix Baa-deri ideedega ja ka maarahvas oli hernhuutlaste liikumisele aldis, kui kasutada Aaviku sõna. Aga usuvahetuste fenomen viib palavasse poliitikkasse tagasi.»

Adams: «Ja veel kuidas! Usuvahetused on rahvamasside treeninguiks reetmises.»

Evert: «Meie maa vallutanud ristirüütlid surusid maarahvale peale katoliikluse, mille kustutas kuueteistkümnendal sajandil luteri reformatsioon. XIX sajandi keskpaiku astusid 65 000 eestlast apostlikku õigeusku, lootes maad saada. Aastal 1931 läksid 562 eestlast luteri usku tagasi. Senised usuvahetused on toimunud põhimõttel *cujus regio, ejus religio*, nagu määras juba Augsburgi usurahu 1555.»

Suits: «Jah, seda võib ka nii viisi sõnastada. Praegu on käibel teised sõnastused. Aga kõnelgem parem sünnipäevalapsest. Tema nisu võib öitsemata hakata õige varsti. Teaduskonnas juba räägiti, et on viimane aeg nimetada indoeuroopa keeleteaduse ja slaavi filoloogia kateeder ümber vene filoloogiaks. Ja et Arumaa on range lingvist, siis võib me vene kirjanduse entusiast varsti kindla koha saada meie fakultedis.»

Elsbet: «Tohoh, see oleks tore!»

Turner: «Mind see ei üllataks, rektoriks pole ju enam piiskop Köpp, vaid Richard Kaho, loodusteadlane, Kaasani ülikooli kasvandik, kelle lemmikpoeediks on Lermontov. Gustav peaks teda tundma, ta on samuti Teaduste Akadeemia liige.»

Suits: «Sellepärast ma räägingi. Praegu pole meil paremat kandidaati. Adams on Vasmeri «*Zeitschrift für Slavische Philologie*» kaastööline ja kriitik. Valime esialgu kohusetäitjaks, aga ta peaks mõne akadeemilise organisatsiooni liige olema, siis oleks meil tagatis.»

Silberstein: «See on konstruktiivne mõte. Ja mina saaksin teda abistada lääneslaavi kirjanduse ja kultuurisuhete alal. Praha ei saa ju enam minu komanderingut finantseerida. Ja üldse, kardan, et edaspidi peame mõtlema uute suurte kategooriatega.»

Turner: «Kuidas nii?»

Silberstein: «Igal võimul on omad kategooriad, igal jumalusel samuti. Ei tohi jääda kleepuma sõnade külge, kui muutuvad jalgealused tasandid.»

Suits: «Elame — näeme. Uus päike tõuseb vist ikkagi idast.»

Õhtul voodis loeb Valmar Adams Hemingway «*In Our Time*» saksa-keelset tõlget. Loeb, kuidas ta nimekaim Nick Adams rongilt maha tuleb ja suvisesse rohelusse astuma hakkab. Jõe läheduses ta peatub, teeb jõe äärde aseme, valmistab endale konservidest eine ja heidab magama. Sellega esimene pool lõpebki. Veider lõpp? Ei olegi veider. Nii ju lõpevad kõik head päevad. Teises osas jutustab Hemingway, kuidas Nick Adams jõest kaks forelli püüab. Selles seisnebki teose kogu tegevus. Midagi muud jutustuses ei sünni. Hm, hm, mida autor oma jutuga taotleb? Aga — mõtleb Valmar Adams, kui pugeda Hemingway jutu kangelase nahka, siis hakkad tundma, et novellis «Suur jõgi» sünnib kõige tore-dam, mis mõeldav: inimene elab, elab puhta looduse rüpes kaks mõnusat päeva, millega ta on täitsa rahul. Tal ei jää midagi vajaka, ta naudib elu, tõmbab loodust oma kehasse, sooritades seda, mis on elus kõige tähtsam: toidu valmistamine ja hankiminegi, söömine, liikumine, maga-mine. Kõik see toimub küll väga kaasaegseis vormides (avatakse kon-servipurke, keedetakse rituaaliga kohvi), aga just see toonitab elutoi-

mingute põlist tuuma. Kangelane ei vaja kedagi, isegi naistele ta ei mõtle. Tema ise ja loodus — muud mitte midagi! Jutustades kahe päeva kulgemisest protokollija täpsusega, autor ei targuta ega õpeta, aga lugeja neelab huviga argipäeva pisiasjade kirjeldust. Ainult harva märkab ta autori nappidest remarkidest, et Nick Adamsil on hea olla.

Alles hiljem, tutvunud raamatuga «Meie päevil» tervikuna, taipas Valmar Adams, et ta nimekaim oli ellupöörduja, et ta oli taas kodumaal pärast pikemat äraolekut. Nüüd omandas napolisõnaline jutuke metatekstilise sügavuse.

Millest Nick Adams tundis rõõmu? Tulnud tulekahjukohale, tunnetas Adams, et jõgi oli siiski alles, et vees elasid endiselt forellid. Nick oli õnnelik, tundes seljakoti raskust õlgadel, «kõik musklid valutasid Nickil, oli väga palav, kuid Nick oli õnnelik». Ta tundis, et kõik (ei seletata, mis oli see «kõik») oli jäänud seljataha, et pole vaja mõelda (see on: muremõtteid), pole vaja kirjutada (see on: pole töökohustusi), et midagi pole vaja. Selline tunne saavutatakse ainult looduse rüpes ning täielikus üksinduses. Telki seljakotist võttes ja üles lüües tundis Nick Adams meeldivaid looduselõhnu. Telgis oli Nick enese man, ta enese poolt valitud kohas. Omavalmistatud toit maitses väga hästi, sest Nick oli pärast füüsilist pingutust väga nälgane. Talle meeldis keeta kohvi teatud rituaaliga, Hopkini moodi. Hopkin oli tõsine ja edukas inimene, Nick mõtles temale lugupidamisega. Nick jõi kohvi ära, kohv osutus mõruks. Ta puhkes naerma, puges vaiba alla. Kõik, läbi, lõpp! Kõiklābi-lõpp! Kas see polegi parim normaalse elu kujutamine — ilma lugejaid kösterdamata? Selgub, et Hemingway Adamsi mõte töötab, et tal on sõprugi. Ta pole ei asotsiaalne erak ega jõudik. Mõni teine eelistaks küll rohelusse sõita autoga, kuid tore on sinna minna ka rongiga. Valmar Adamsi mõtted uitasid homsele. Kas temal lubatakse ellu jääda nagu tema nimekaimul? Ahja jõgi ootab tedagi Valgemetsas, aga — kas taevas ta kohal jääb rahulikuks? Mida mõtlevad praegu Päts, Hitler ja Stalin?

Sellele mõtlemapanevale jutukesele järgnes kogu raamatu epiloog. Hemingway külastas viimast Kreeka kuningat Georgiost, kes tegeles aiatööga pärast Vabariigi väljakuulutamist. Olukorda analüüsid arvavad kirjanik ja kuningas üksmeelselt: niisugusel juhul on kõige tähtsam, et sind ennast maha ei lastaks.

Valmar Adams tundis heameelt, et ta pole ei kuningas ega kirjanik, vaid ainult õppeülesandetäitja vanas ülikoolis, kus ta sai lõbustada iseennast ja oma kuulajaid poliitilise retoorika analüüsimisega. Adams ühines mõttega, et ta ei taha midagi, mitte midagi. Ta libistas Hemingway «Meie päevil» voodi kõrvale põrandale ja uinus.

NELJA TARTLASE DIALOOG

Pärast Tartu—Petseri raudtee valmimist õitselelõõnud Valgemetsa suvituskohal oli kaks keskust: Raudtee peatuse lähedal asuv suur telefoni ja laoga koloniaalkauplus ja Valgemetsa südamikku peidetud, kahel künkal laiuv Grevingu pansion, kus sissesõitnud tartlased einetamas käisid. Paviljonis asusid suvitajatele üüritavad toad: neli tuba üleval, neli all. Ülakorruse tubasid ühendas poollahtine rõdu, kus oli mõnus õhuvanne võtta. Ühel leebel suvepäeval vestlesid sellel rõdul neli tartlast, kes oma ameti tõttu olid teritamas ajaloolist meelt — erinevalt teistest suvitajatest, kes pühendusid jalutuskaikudele metsas. Need olid Tartu ülikooli eesti ajaloo professor Hans Kruus, üldajaloo professor Peeter Tarvel, kirjanduse kateedri juhataja Gustav Suits ja Tartu Rahvālikooli juhataja Valmar Adams.

Nad istusid mugavas suverõivastuses Hans Kruusi toas ümber laua, millel auras väike kohvimasin. Ajaloo professorid elasid paviljonis, Gustav Suits ja Valmar Adams olid Kruusile külla tulnud. Tollal ei olnud veel helilindistamise võimalust, mis oleks nende vestluse jäädvustanud. Adamsi mälus on talletunud nelja tartlase mõttevahetus umbes järgmiselt:

Kruus: «Rahvaülikooli juhataja peaks kõige paremini tundma rahvasside meeleolu. Üelge, Adams, kas me seisame revolutsioonilise situatsiooni eelõhtul?»

Adams: «Ma ei tea, kas on tegemist just revolutsioonilise situatsiooniga, aga seda näen küll, et hulgad on rahutud ja kipuvad tänavale. Tõsi, kõrgharitud ei taha või ei suuda veel kaasa minna. (Näe, Ants Oras püüab olukorda lahendada esteetilise arbumisega, aga arbujaist ei saa iialgi teovõimelist parteid. Raske õelda, kas intelligents ei suuda või ei taha, nad vaatlevad ja kõhklevad.) Aga mis revolutsioon see ongi, mida saab ette näha?»

Tarvel: «Enamik ei näe, aga mõtle vähemus näeb küll. Ta võiks isegi ajapõorakut mõneastase täpsusega ette näha.»

Kruus: «Tarvel on palju tegelnud revolutsiooni vedrudega. Aga massid kipuvad tänavale instinktiivselt, teades ainult, et mäng käib elu ja surma peale.»

Adams: «Kas nad ka teavad, kelle elu ja surma peale?»

Kruus: «Seda nende eluinstinkt ei uurigi. See on võitlus ellujäämise eest. Hea on, kui oskaks homme veel elus olla, mõtleb igauks.»

Tarvel: «Ainult surma ootamatus annab ju ajaloo kulgemisele elu.»

Kruus: «Olukorra fastsinatsioon seisneb selles, et me suudame ajapõorakut ette näha ja meile vajalikke korraldusi teha. Mis minusse puutub, siis tahaksin jääda ülikooli — võib-olla rektorina, sest kahud ja kõpud kaovad muidugi juba esimesel tunnil. Teil, Adams, tuleb hakata vene kirjandust õpetama.»

Adams: «Aga ma teen ju seda juba 1931. aastast peale.»

Kruus: «Ah jah, vist õppeülesandetäitjana. Edaspidi saate ülikoolis kindla õppetooli.»

Tarvel: «Ma ei usu, et revolutsiooni saab nii täpselt plaanistada. Revolutsioon on ikkagi torm, mis haarab meid nagu tõusulaine liivseljakule sattunud laeva. Vaevalt et teiegi oma *alma mater*'i seinte vahele jääte. Võib-olla tuleb teil jälle Staliniga läbirääkimisi pidada nagu 1917. aastal.»

Kruus: «Tolleaegne Stalin pole praegusega võrreldav. Kardan, et ta mind oma kaptenisillalt enam ei näegi, liiga väike objekt.»

Tarvel: «Muidugi võite tõusulainetes ka hukkuda.»

Kruus: «See mind ei hirmuta. Kõige raskem on teha esimene valik — edaspidine läheb iseenesest. Niipea kui oleme sündmustest haaratud, dikteerib edaspidise käitumise faktide ja nende seoste surve. Vastuvoolu ma ujuma ei hakka. Päri voolu ujudes säilitan ajaloolise meele. Ja kui Suits arvab, et kõik on kokku unenägu, siis mina ütlen endale: *finita la commedia*.»

Suits: «Mina ei ole veel otsustanud, võib-olla lähen koguni emigratsiooni, mul on perekond...»

Adams: «Ärge seda tehke, härra professor! Teid on siin väga vaja.»

Suits: «Ma tean seda ja ei tahaks minna.»

Adams: «Suurepärane! Meil on kõrvuni tööd.»

Suits: «Ma tahaksin jääda, aga ma ei taha Siberis surra.»

Adams: «Siberis surra? Teie näete tonte.»

Suits: «Jah, nimelt. Dostojevski «Tonte». Liidu prokurör Andrei Januarjevits Vošinski näiteks, ka Nikolai Krõlenko ei tunnusta *praesumptio boni viri*. Neile on kohus ainult poliitika tegemise vahend.»

Tarvel: «Machiavelli arvas sedasama. Aga ajaloo kulgu üksikisiku saatust ei muuda.»

Suits: «Sellegipärast ma vist peangi lahkuma. Ajaloo kulg leiab aset ka siis, kui mina Rootsist mõne raamatu kallal toksin ja naise ning kahe tütrega musta kohvi joon.»

Maiu Kingu

*

Tuhmub kõik ja tunne tukub
küttepuudeks tahan palmi
Ebavõrdne abielu
vihm peab asfaldiga pulmi

Minu õnn ei peitu pilvis
kuid ka mitte makis
Tunnen et ma jälle sirgun
oma valges jakis

*

Mu hing tuli vannitoast
kustutas ukse
oli pime sest mina magasin
Mu hing vaatas ringi
ja tal tuli mõte
kui ei lähekski vannituppa tagasi

Siis õrnalt ta lükkas
laiali maja
ja sööstis kasvades üles
sõrmeotstele jäigi
natuke maja
ja selg oli tumedas tules

Ta endale haaras
kõik maailma majad
kuid ühe ees seisma jäi
see tõesti ei olnud
selline maja
mida pimedas võtta võib

Nii pühalik kiirgus
seal akende taga
et edasi minna ei saa
oli vaikne ja võimas
see hing kes seal magas
Mu hing laskis vabaks kõik maa

MAIU KINGU

Ta suudles üht suvalist
korstnajaalga
ja ilm tõmbus pimedaks
Mu hing pani lõua
kahele käele
ja nuttis end pimedaks

*

Härmaniidid
hõbe hõbe hõbe
kõrred nagu puud ja puud kui kõrred
Tee on tume
libe libe libe
inimesed nagu peened varred

Haprad hinged
vaevas vaevas vaevas
ka patsaanid pätid maniakid
nagu hallid külmavõetud hakid
Üle kõige
taevas taevas taevas

*

Oo, milline muusa,
mis piht ja mis puusad
ja kuidas kõik ära rikuvad suusad!
Ta vaeseke koperdab,
vaeseke kukub
ja naerab nii õnnetult
just nagu nuku.

Tal parem ja lihtsam
kukkuda oleks,
kui ta nii imeilus
ei oleks.

*

Mul ei ole muud kui ühe armastuse lugu
Viimast korda andsid nõu et mine minema
Õudselt õnnetult läks tegelikult
Palju targemaks ei saanud ka

Vihm on mulle kõige parem sõber
Pole tuulest mulle lahkemat
Mul ei ole muud kui minu armastuse lugu
Kellelgi ei ole rohkemat

ANN AUDOVA. Tütarlapse pea

(Õli) 1980—1986

Mart Kalda

KOHPAKAS MARGAREETA

Pane kirja see ilmutus asjade
traagilisest üksindusest!

J. Semper

Poolteist aastat oma elust pühendas Jaanus Lauring Kohmakale Margareetale ja tegi seda nii jäägitult, nagu mees end iganes võib nõudlikule daamile ohverdada. Ei pühitsenud Jaanus pühapäeva, ei käinud koosolekutel ega perekondlikel peoõhtutel, vaid elas askeetlikumalt kui kunagi varem. Ja teisiti poleks ta saanudki, sest Margareeta nõudis palju, tema juures oli vaja tõsist mehejõudu, püsivust, oskust ja lõpuks õnnegi, nagu iga feminiinse olevuse juures. Sellepärast oli Jaanus enese vastu range: niipea kui oma igapäevasest tööst autoteenindusjaamas vabanes, sõitis ta oma vana «Moskvitši»-loksuga linna teise serva, kus tal oli garaaž, õigemini küll väike töökoda, ja seal ta Margareeta kallal meisterdas. Pikkade kuude jooksul oli Jaanus peaaegu võõrdunud oma perekonnast. Tema naine Helga vaatas teda kummalise pilguga ja tütreaga polnud ta teab mis ajast vestelnud. Mõnikord tundus Jaanusele eneselegi, et suhted perekonnaga on läinud ebanormaalsedeks ja tingimused abielu purunemiseks on tekkimas või juba tekkinudki, aga mida võis tema selle vastu. Tema iseloom käskis, et töö tuli lõpetada, see polnud mitte ainult auküsimus, see oli võib-olla isegi eluküsimus. Seepärast ta siis töötas oma värkstoas — nii nimetas Helga tema garaaži —, nagu jõud ja mõistus lubas. Ning lõpuks tuli tasu tema pingutuste eest — Kohmakas Margareeta oli tagasi saanud oma kunagise vormi ja välimuse, ta oli uuele elule äratatud. Jah, meestel, kes oma kuldse keskea ainuüksi tööle pühendavad, on kõige õnnelikumad need hetked, millal neil midagi valmis saab.

Niisiis — sellel tuulisel pärastlõunal astus Jaanus Lauring garaažist välja, ajas selja sirgu ja mühatas korraks naerda. Tema hinges oli rahulolutunne, mida võinuks ju ka õnneks nimetada, aga Jaanus ei mõtelnud õnnele, vaid pomises ainult: «Valmis sain Margareeta tualeti, tõepoolest valmis.» Siis otsis ta tööpluusi rinnataskust sigaretipaki. Kui esimesed sinised suitsurõngad tõusid näo ette, nägi Jaanus läbi nende, et ümber ringi kiirgas kõik kevadise päikese eredas valguses, kogu maailm näis noor ja värske ning taevast oli valus vaadata. Kõigele lisaks oli kevadki talle ootamatult sülle kukkunud.

Aga nüüd tundis ta korraga, et sigaret oli vastumeelne. Jaanus surus koni kingatalla vastu ja astus kiirel sammul tagasi garaaži. See oli avar ruum, mille ühes otsas paiknes kanal, teisel pool olid seinad ja lauad täis kõikmõeldavaid tööriistu, mis vajalikud autode remontimiseks. Ja muidugi leidis seal vanade autode osi. Asjatundmatule pilgule näisid need tarbetu rauakolana, mootoriajastu nuhtlusena, mis risustab ini-

MART KALDA

meste eluruumi, aga Jaanusele olid need kõik vajalikud, mõned detailid lausa haruldased ja kallid nagu silmatera.

Margareeta seisis kanalil. Jaanus süütas kõik lambid, sest garaaži väikesed aknad olid tolmunud-tahmunud. Päikese- ja elektrivalgus segunesid ruumis hämuseks valenduseks. Jaanus taganes garaaži kaugemasse nurka ning silmitses musta, tuhmilt läikivat Margareetat. See oli 1920-ndate aastate Bugatti, kuulsa Ettore Bugatti enese konstrueeritud. Auto nurgeline kere meenutas reetlikult tõlda, mille ette paar särtsakat sälgu oleksid sobinud paremini kui mootorikapott. Jah, kunagi oli Margareeta olnud moodne limusiin, nüüd pani ta vaataja oma voolujoonetu ja püstaka kerega, aga samuti tõllatrepi, porilaudadele kinnitatud laternate ja pikkade suunanäitajatega tahes-tahtmata muigama. Inimene naerab ju nii meelsasti eelkäijate kätetööd. Aga selles ebaloomulikus valguses paistis auto Jaanusele omamoodi iseteadvana, kuigi tema väarikuses oli midagi kohmakat või isegi koomilist. Seepärast oligi Jaanus teda mõttes hakanud Kohmakaks Margareetaks nimetama. Kui ta tööd alustas, oli Margareeta armetu vrakk. Mõned asjatundjad arvasid, et tegemist on lootusetu ettevõttega. Pessimistid tundsid küll hästi autoasjandust, aga mitte Jaanuse iseloomu. Pealegi hakkas Margareeta talle sedamööda järjest rohkem meeldima, mida enam auto omandas oma kunagist välimust.

Jaanus astus autosse, et käivitada mootor. Kolmandal katsel hakkas see töötama, auto kere rappus ja Jaanuski tundis otse füüsiliselt, kui raske on vanal mootoril täita inimese käsku. Jaanus oli mitmel korral mõtelnud, et Margareetal pole kerge pikkade aastakümnete järel uuesti ellu ärgata ja söösta maanteedele, kus sõidavad hoopis teistsugused autod ja võib-olla teistsugused inimesedki.

Kui Jaanus Lauring garaažiust lukustas, sõitis kohale tema töökaaslane Vello Kumerik. See oli lüheldane mees, alati muheleva näoga ja autohaige nagu Jaanuski. Nad töötasid ühes teenindusjaamas, aga eri osakondades. Kui Jaanus Margareeta juures tööd alustas, oli Kumerik teda mõnel öhtupoolikul aidanud. Aga Vello Kumerik oli rahahimuline mees, arvutas kulutatud tunnid rubladeks ja nõudis need sisse. Seepärast ei saanud Jaanus tema abi kuigi palju kasutada.

Vello Kumerik lõi autoukse selja taga kinni, tõstis tervituseks käe ja ütles:

«Juba lukustad garaažiust. Uni ei anna uuta kuube. Või oled Bugattile käega löönud — ei tasu vaeva.»

Jaanus viivitas vastusega. Lõpuks ütles:

«Auto on korras. Võib sõita paraadile.»

Vello Kumerik ei jaganud, miks teine luiskab. Egas tema pea ometi uskuma, et Jaanus on tööd lõpetanud. Ta mäletas, missugune vrakk oli Bugatti, kui Jaanus sellega alustas.

«Mis sa, vennas, niimoodi. Mul on parajasti otsade vahe, tuln vaatama, ehk on sul abi või nõu vaja.»

Jaanus naeratas ja keeras garaažiukse uuesti lahti. Siis tegi ta Kumerikule kerge kummarduse ja ulatas talle Margareeta võtmed.

«Ole lahke, sõber. Selle vana Bugattiga on päris mugav sõita, kuigi vajab harjumist.»

Kumerik mõmises midagi arusaamatut ja astus garaaži. Temagi käis kõigepealt ringi ümber Margareeta, tõmbus siis kaugemale ja silmitses eemalt. Ja enne kui ta auto ukse avas, heitis ta Jaanusele jahmunud

pilgu. Siis istus Vello Kumerik rooli taha ja Jaanus tema kõrvale. Mootor ei läinud Kumeriku käsul küll nii ruttu käima nagu ennist Jaanusel; ärgu öeldagu, et masinad ei tunne peremehe kätt. Kumerik lükkas sisse tagurpidikäigu ning tumedalt urahtades liikus Margareeta paigalt. Ta tegi õues ringi ning siis jättis Kumerik uunikumi seisma oma «Ziguli» kõrvale. Vello Kumerik ei saanud teisiti, kui sakutas Jaanust õlast ning lausus:

«Tulise päralt, seda ma poleks uskunud, seda mitte. Aga pean, sest näen oma silmaga ja katsun oma käega.»

«Eks ta aega mul võttis. Kodu nagu meelestki läinud, ainult magamas käisin seal.»

«Aega muidugi, aga egas ainult aega. Siin on ju ka kannatlikkust, osavust ja mõistust vaja. Kas ma ei tea. Olen minagi nende vrakkidega jännanud, aga enam ei taha. Ei tasu ära,» rääkis Vello Kumerik asjatundlikult.

«Kuidas siis — nõudlikud on need vanad risud muidugi, aga mõistuse puudumise pärast ei kurda keegi, ju siis jätkus seda minulgi.»

Vello Kumerik puhkes naerma. Tema arvates oli olukord nii pidulik, et seda tuli tähistada. Sest mõeldagu ainult: Eestimaa ainus Bugatti on uuesti sõitma hakanud. Jah — Kumerik oli kindel, et teisi selle firma autosid Eestis ei ole. Kumerikul polnud küll midagi tõsisemat kaasas, aga paar pudelit õlut leidis ta siiski oma «Zigulist». Ning sellega oli kõik parimas korras, sest kangemat poleks Jaanus joonudki. Ja nii nad istusid garaaži kõrvale telliskividele, mõlemal õllepudel käes, ning silmitsesid autosid. Kontrast oli rabav. Margareeta kohmakas-koomiline tõsidus paistis madala, kerge ja lihtsajoonelise «Ziguli» kõrval mõtlemapanevalt silma. Jaanus mõtiskles, et vanade asjade väljatirimine nende ajastust on pisut ülekohtune tegevus, sest ülitõsised asjad nagu seesama Margareeta võivad neile võõras ajastus osutada koomilisteks, isegi naeruväärseteks. Aga kas inimesed sellest hoolivad! Ei hoolinud Jaanuski, kuigi Margareeta oli talle hingelähedaseks saanud, nagu polekski ta asi, vaid hoopis elusolend. Ka Vello Kumerik mõtles Margareetast, aga talle ei teinud muret asjade traagiline üksindus ega inimeste ülekohus, kes asju nende ajastust välja tirivad, vaid asjalikumad küsimused. Seepärast ta küsis:

«Ma olen ikka mõtelnud, et kuidas see Bugatti küll Eestimaale sattus. Bugatti sõidumasinaid peaks Lääneski vähe olema, sest too konstruktorki tegi oma tehases võidusõiduautosid ja lennukimootoreid, rahvaautot pidas ta liiga tühiseks asjakeseks.»

«Kes seda aegade ja sõja taha teab,» seletas Jaanus. «Aga niisugusega käib kaasas legend, ja on oma asi, kas seda uskuda või mitte. Eks selle Bugattiga võtnud ühe itaalia pankuri või töösturi tütar nõuks suvel Itaaliast Lapimaale sõita, et näha, kas laplased on ikka põhjamaised inimsööjad või mitte. Hakanud siis Veneetsiast põhja poole kihutama, aga Tallinnas saanud reisilust otsa. Vist sellepärast, et leidnud seal õlgblondi noormehe, kes tundunud talle piisavalt eksootiline. Auto olevat Tallinnas maha müüdnud ja itaallane kadunud linnast koos blondi poisiga. Hiljem olnud Bugatti mitme peremehe käes, aga sõja ajal peidetud autot kusagil Haapsalu kandis. Neljakümne neljanda aasta põgenikud pole teda saanud üle mere viia, kuigi omanik ise läinud Rootsi. Sõjajärgseil raskeil aastail oli auto peidus, nagu olid tollal varjul enamasti kõik Lääne marki masinad. Hiljem sõitnud keegi kääpär,

vist mingi aleviku kaubandustöötaja, haruldase auto vrakiks. Ja ongi kõik.»

«Lugu jääb võimalikkuse piiridesse, miks seda siis mitte uskuda,» lausus Vello Kumerik. «Aga kuidas sattus vrakk Rudolf Aamispuu kätte?»

Jaanus tõstis õllepudeli suule ja jõi sellest kaua. Hoidis vist pude-
lit ka siis veel õieli pea kohal, kui see oli tühi. Ta arvas, et Rudolf
Aamispuu nime polnuks vaja mainida. Ta tahtis Vellole vastata eba-
viisakalt, aga hoidis end tagasi. Lõpuks ütles vastu tahtmist:

«Ei tea.»

Vello Kumerik polnud sellega rahul ning hakkas seletama:

«Mulle rääkis ta kord, et ostnud Bugatti vraki ühelt omaenese kau-
gelt sugulaselt paarisaja rubla eest. Seejuures olnud mõlemad tehin-
guga väga rahul: Aamispuu õnnestunud ostu pärast ja sugulane nagu
maast leitud rublade tõttu.»

«Ma ei tea sellest midagi,» valetas Jaanus.

«Noh, see polegi tähtis. Peaasi — kui palju Aamispuu sulle vraki
elluäratamise eest maksab?»

Jaanus pigistas käes tühja õllepudelit. Kui rumalaid küsimusi või-
dakse esitada. Mis tähtsus on tänasel õhtul sellel, kui palju Aamispuu
maksab. Tähtis on ainult see, et Margareeta elab, et ilus lõpp kroonib
suurt tööd ja sellest võib tunda seletamatut vaikset rõõmu, mida sõna-
des on võimatu väljendada. Sellest peaks Vello Kumerik aru saama,
kui ta on tõeline automees. Aga ta ei saanud aru, päris edasi, kui Jaa-
nus vaikides istus.

«Mis sa salatsed, vennas? Aamispuu on ihne ja edev. Kaks paha-
voitu omadust, mis mehele hästi ei sobi. Küllap annab sullegi meistri-
töö eest kopikaid. Mulle pakkus ta nii vähe, et saatsin ta ...»

Aga Vello Kumerik ei saanud öelda, kuhu ta tookord peainsener
Aamispuu saatis, sest Jaanus oli püsti karanud ja vahtis Kumerikule
imestunud pilgul otsa.

«Mis? Kas Aamispuu pakkus Bugattit sinulegi?»

Nüüd oli Kumerikul kord üllatuda.

«Noh, kas sina, vennas, seda ei teadnudki? Muidugi pakkus. Kõige-
pealt tuli ta minu juurde, mangus ja mangus, et ma võtaksin restau-
reerimise enda peale, aga Bugatti oli vrakk, hale peale vaadatagi.
Ränk töö. Küsisin kenakese summa, aga see lõi peainseneri kogeleva.
Ihne on ta ka, tead küll. Vaidlesime nädalat paar. Siis ütles Aamispuu,
et on leidnud teise meistri ja sellega käed kokku löönud. Nüüd ma
küsingi, kui odavalt sa tegid. Pole hea, kui sa meie raske töö hinna alla
lased. Solidaarsus peab olema, mõistad?»

«Siis nii ...» pomises Jaanus, jättes teise otsesed küsimused vasta-
mata. «Lõpuks on päris hea, et te kokkuleppele ei jõudnud.»

«Miks nii?» imestas Kumerik.

«Sa poleks Marga ... see tähendab — Bugattit nii hoolikalt reno-
veerinud, kui tegin mina. Aga raha, seda oleksid Aamispuult rohkem
välja pressinud.»

Vello Kumerik vaikis, otsekui mõtleks, mida niisugusele otsekohe-
susele vastata. Lõpuks hakkas ta naerma ning lausus:

«On sul ikka karakter. Niisuguseid asju ütled teisele otse näkku.»

«Mõnikord mul juhtub nii. Anna andeks!» pomises Jaanus.

«Summat sa siis ei nimeta?»

«Ei. Küsi Aamispuult.»

«Aamispuult? Milleks? Tema valetab.»

Ja siis nad tundsid, et neil polegi enam millestki rääkida. Jaanus sõidutas Margareeta uuesti garaaži ja selle uks lukustati hoolikalt. Kui nad mõlemad Kumeriku «Žigulis» istusid, lausus Vello:

«Ülekohtune oled sa, vennas, minu suhtes. Oleksin minagi Bugatti üles kloppinud ja liikuma saanud. Mis rahasse puutub, siis jah... Aga Aamispuu võib ju ka maksta, kui tahab uunikumiga uhkeldada.»

Jaanus Lauring elas uues linnaosas, kus aiva standardmajad. Vello Kumerik sõidutas ta ukse ette ning nad soovisid teineteisele jahedalt head aega. Jaanus leidis eest tühja korteri. Abikaasa oli läinud kooli pedagoogilise nõukogu koosolekule — ta oli saksa keele õpetaja — ja tütar kinno. Korruga tundis Jaanus üksiolekust heameelt: polnud tarvis otsekohe selgitama hakata, kuidas on asjad garaažis ja mis saab edasi. Ta teadis, et nüüd, kus ta ei saa enam end õigustada tööga Margareeta juures, algavad kodus sekeldused. Aga täna ei tahtnud Jaanus nendest mõelda, täna mitte, sest suure töö lõpul kulub ära ka vaikne päev hingamiseks.

Ta läks vannituppa, keeras vee jooksma ja hakkas kapist puhast pesu otsima. Neid tühiseid toimetusi tehes oli ta meel rõõmus ning hinges meeldiv elevus, nagu peaks ees olema midagi suurt ja tähtsat. Esialgu oli küll ainult põhjalik küürimine vannis, et anda määrdund ja pahklikele kätele viisakam välimus. Ja muidugi teadis Jaanus, et kui Helga koju jõuab, seisab ees tõsine kõnelus. Helga oli mitmel korral kinnitanud: kui Aamispuu autoloks korras, tuleb Jaanusel teistmoodi elama hakata. Normaalselt ja inimlikult, nii nõudis Helga. Ja selle nõudmise oli Helga esitanud järjest resoluutsemas toonis, sest ta teadis, et sõdib õige asja eest. Nõudlikkus ja resoluutsus olid Helga Lauringule vist juba kätkisse kaasa antud ja õpetajaamet, milles käskivat kõneviisi tuleb nii sageli tarvitada, oli tema naiselikku otsustavust pidevalt süvendanud. Kui lihtne on nõuda elukaaslaselt teisiti elamist! Aga küsimus on selles, kas teisiti elamine on senisest parem. Ent need eelseisvad kõnelused ei rikkunud seekord Jaanuse sisemist rahu. Ja kui ta duši all seisis, tuli talle jälle meelde kummaline fraas — asjade traagiline üksindus. Kes oli küll kirjanik, kelle romaanist ta seda oli luge- nud? Ja kohe nägi ta Margareetat garaaži ukse ees seismas — see oli tõeпоolest asjade traagilise üksinduse võrdkuju.

*

Kui Jaanus vannitoast välja astus, polnud teisi ikka veel kodus. Külmutuskapist ei leidnud ta midagi peale toorkotlettide. Jaanus ei mõtelnud kaua: kunagi vanasti oli ta köögis päris osavasti toimetanud. Ja siis, kui kartulid olid keenud ja kotletid praetud, kuulis ta esikus Helga samme. Ta pöördus ukse poole ja seisis silmitsi oma abikaasaga. Helga Lauring oli keskmist kasvu, hoolitsetud välimusega naine, kellel hea rüht ja sale figuur. Tal olid korrapärased ja meeldivad näojooned, ainult alaline sisemine rahulolematuse klassiga või mehega kodus tegi tema ilme rangeks. Ta polnud ammu Jaanust näinud pliidi juures toimetamas, seepärast silmitses ta endast tunduvalt pikemat laiaõlgset meest mõne silmapilgu. Siis ütles Helga:

«Ja sina juba kodus, Jaan. Kuhu me risti teeme?»

«Juhtus nii. Tegin natuke süüagi.»

«Näen. Aga põhjus? Muidu istusid oma värkstoas nagu vang, polnud sul meeles ei perekonda ega kodu.»

«Margareeta, tead küll — see insener Aamispuu auto, sai lõpuks korda.»

«Seda ma arvasin, et midagi erakordset, egas sa muidu kodus kartuleid keeda.»

«Mis ta nüüd erakordne, aga ühe tööotsa lõpp on käes.»

«Ja Aamispuu maksab sulle tasu nüüd kohe välja?»

«Küllap maksab. Ta olevat ihne, aga ikkagi aumees.»

«Siis nii on asjad,» ütles Helga. «Ometi jõudsid selle looga lõpule. Kas ta ikka liigub?»

«Ma ei saaks lõpetada, kui ta poleks liikunud.»

Nad istusid väikese valge köögilaua taha sööma. Jaanusel oli hea isu, tal oli muretu meelega ikka hea isu, ja nüüd olid vanad mured kaelast ära, uued polnud võtnud veel õiget kuju, neist võis esialgu mööda vaadata. Helga võttis lõunarooga alati aeglaste liigutustega ning lõpetas söömise, kui isu polnud veel rahuldatud. Ta tundis naise elureegleid ning tal oli küllalt tahtejõudu, et neist kinni pidada. Ja seekord oli tal oma mõtetega rohkem tegemist kui söömisega. Pealegi märkas ta, et Jaanus polnud kartuleid siiski päris korralikult koorinud. Ta arutles iseendas, millal ja kuidas tuletada mehele meelde nende kunagist kokkulepet. Margareeta peab jääma viimaseks vrakiks, mille kallal Jaanus raiskab oma aega ja energiat. Mees peab alustama teist elu, paremat ja peaasi — tegema tulusamat tööd. Muidugi võiks selle kõneluse alustamisega oodata õhtuni, võiks päeva või paari võrra edasi lükata, aga milleks? Raskeid kõnelusi ei maksa edasi lükata. Pealegi näis Jaan olevat leplikus meeolus ja söögilaua juures on tõsisemaid teemasid hea algatada, tuleb kuidagi lihtsalt ja loomulikult välja. Helga jättis kolmandast kartulist poole söömata, vaatas Jaanusele naeratades otsa — tal olid ilusad korrapärased hambad — ja ütles:

«Kas mäletad meie kokkulepet, Jaan? Kui Aamispuu auto on valmis, siis...»

Seda küsimust oli Jaanus oodanud. Ta lükkas taldriku eemale ning lõikas valjendatud toonil naise sõnad läbi.

«Palun jätame täna selle. Las ma annan enne auto Aamispuule üle, siis... Pealegi sa ei tea, kui rõõmus ma täna olen, et Margareeta sõitma sain. Vello Kumerik poleks sellega hakkama saanud, ma tean teda.»

«Sa siis ei taha täna tõsisest asjadest rääkida. Olgu, anna see antiikne Margareeta Aamispuule üle, siis...»

Ja kergelt naeratades läks Helga üle uuele kõneainele, ta oli tark naine ja teadis, et järeleandlikkus viib naise kiiremini eesmärgile kui tuim järjekindlus. Ta ütles:

«Naljakas, kuidas naiste nimesid retsitakse. See vana autoloks on sinu kõnepruugis Margareeta. Ei tea, mida Goethe selle kohta ütleks?»

«Õnneks ei saa Goethe minuga Margareeta pärast maid jagada. Mis sajandi mees ta oli?»

Jaanus oli naisele tänulik, et see tõsisest kõnelusest nii kergesti loobus.

«Sind hakka või naerma,» ütles Helga, silmitsedes oma tugeva mehe käsi, mis olid küll pestud, aga õlidadest ja roostest nii parkunud, et värvi oli raske määrata. Helga hoolitses oma käte eest järjekindlalt, sest ka kriit oli käenahale kuri, ja seda tuli koolis alatasa kasutada.

«Ära naera! Mul on väga tõsine küsimus: kas sa tead, mis on asjade traagiline üksindus?»

«Kuidas see oli? Asjade...»

«... traagiline üksindus.»

«Ei tea. Kuule, see on ju jama.»

«Mina arvasin seni ka, et jama, aga nüüd muutsin meelt. Lugesin sellest poisipõlves ühest romaanist, kuid ei mäleta enam kirjaniku ega romaani nime. Ega sina juhuslikult ei tea? Otsiksin selle raamatu uuesti üles, sest mehepõlves tulevat see teistkordselt üle vaadata, millest noorena aru ei saanud.»

«Ja miks sa meelt muutsid?» küsis Helga, et mõtisklemiseks aega võita. Mitte kuidagi ei meenunud talle, missugusest romaanist on jutt. Aga romaane on eesti keeleski juba nii palju, et nendes orienteerumine on lihtsurelikul võimatu. Hämmastav oli ainult see, et Jaan hakkas kirjandusest rääkima. Helga oli kindel, et tema mees polnud viimasel neljal-viiel aastal ühtki romaani lugenud.

«Ma nägin seda,» ütles Jaanus.

«Mida?»

«Asjade traagilist üksindust.»

«Armas mees — ainult inimese üksindus on traagiline ja sedagi on raske näha. Inimesed varjavad oma kurbust ja meeleheidet.»

«Nojah, küllap võib ka inimese üksindus traagiline olla, miks sellest muidu tänapäeval nii palju räägitakse. Ainult mina pole seda kogenud. Aga ma arvan, et on inimesi, kes üksinduses elavad oma elu ilusamad hetked.»

Nüüd jäi Helga mehele imestaval pilgul otsa vaatama. Kuidas olid nad sattunud rääkima niisugustest asjadest? Juba aastaid olid nad rääkinud ainult igapäevajutte, olid pidanud olme-arutlusi ja teineteisele teatanud, mida pärastlõunal või järgmisel päeval teevad. Mõnikord olid nad mõlemad omaette imestanud, miks neil teineteisele on nii vähe ütelda, kuid pidasid seda abielu paratamatuks tulemuseks. Nad olid juba viisteist aastat abielus ja neil oli raske teineteist üllatada. Nad arvasid mõlemad, et edasine lisab ainult aastaid nende õlgadele, ei muuda aga midagi senises elulaadis ja -rütmis. Aga kui Helga kuulis nüüd ootamatult mehe kummalisi arutlusi, kutsus tema naisevaist teda otsekohe ettevaatlikkusele, sest lähedase inimese muutumine võib tuua ootamatuid tagajärgi. Pealegi peab igal muutumisel olema põhjus.

«Üksinduses elu ilusamad hetked,» kordas Helga aeglaselt mehe sõnu. Siis raputas ta pead. «Ei, seda ma ei usu. Naise seisukohalt oleks see võimatu või peaaegu võimatu.»

«Üksindus on mõnikord väga ilus,» lausus Jaanus. «Eriti siis, kui töötad, et mõnele Margareeta uute eluvaimu sisse puhuda.»

«Jälle see Margareeta,» kortsutas Helga kulmu.

Jaanus ei osanud otsekohe vastata. Aga siis ta naeratas; ta oskas niimoodi naeratada, et tema nurgeline nägu muutus palju kaunimaks. Kunagi oli Jaanuse naeratus Helgale meeldinud, ja noil aegadel naeratas Jaanus sagedasti, nüüd nii harva. Ja kuidas võiks Helga teada, mida Jaanus tegi üksilduses, mis talle meeldis. Aga ikka naerataval pilgul Helgale otsa vaadates ütles mees:

«Mul on sulle palve. Ma lähen homme Margareetaga proovisõidule. See on eksam, mõistad. Ma ei tohi autot enne Aamispuule üle anda, kui

pole proovinud, kuidas ta maanteeõidule vastu peab. Tule sinagi kaasa. Siis oleks see meie mõlema rõõm.»

«Miks sa arvad, et selle loksuga sõitmine mind rõõmustab?»

«See on tore auto. Ma palun sind väga.»

Helgal polnud tahtmist lõbusõidule minna, kuigi õhtupoolik oli tal vaba. Aga Jaan oli nii kummaline ja ootamatult südamlük, et ta ei saanud keelduda.

«Hästi.»

«Täna sind. Homme ootab meid tore päev.»

*

Nad olid mõlemad rõõmsalt-ärevas meeleolus, kui järgmisel pärastlõunal Margareetaga garaazist välja sõitsid. Jaanus närveldas auto pärast — see oli meistrimehele eksamisõit —, aga Helga tegi iseendale etteheiteid, et ta polnud Jaanuse suhtes resoluutsem. Ja ta otsustas seda nõudlikum olla, kui Margareeta-peatükk tema mehe eluraamatus lõpeb. Sest kui naine tahab oma perekonnas midagi otsustavalt ümber korraldada — ja selleks on igal naisel õigus —, siis peab ta näitama üles otsustavust. Helgale ütles seda mingi sisemine veendumus, mis polnud teda kunagi petnud.

Aga siis sööstiski Margareeta tänavaliiklusesse, millest ta oli aastakümneid eemal olnud. Mootor töötas ühtlaselt, käigukast tõrkus pisut, kiirendus polnud muidugi nii hea kui moodsatel tänavasprinteritel, aga nendega ei kavatsenud Margareeta võistelda. Vastusõitvate autode juhid silmitsesid Margareetat nagu ilmutust ning püüdsid temast mööduda võrdlemisi kaugelt. Jaanus sõitis kõrvaltänavaid pidi linnast välja, aga niipea, kui nad olid maanteele jõudnud, tuli neile vastu inspeksiooni-meeste patrullauto. Muidugi tõusis sau. Margareetal polnud ei numbrit ega mingit paberit oma olemasolu õigustuseks ja niisugusena oli ta inspeksioonile tõeline maiuspala. Aga inspektoreis oli range ametimehe kõrval peidus ka uudishimu, seepärast silmitsesid nad Margareetat asjatundlikult eest ja tagant, proovisid rooli, käskisid paigast võtta ja pidurdada.

«Mis me sinuga nüüd teeme?» küsisid nad lõpuks nõutult.

«Siin ma olen ja teisiti ma ei saa,» vastas Jaanus.

«Ja päris ihuüksi tegid ta korda?»

«Esiialgu oli mõni abiline ka.»

«Seda arvan minagi, et mõni abiline pidi olema, sest ükski niisugust tööd... Aga eks hulle ole alati olnud. Ja paberid hommepäev korda,» teatas inspektor oma lõppotsuse.

Liiklustrulli käest pääsenud, sõitis Margareeta Vooremaa poole, et sealsetel tõusudel-langustel oma jõudu proovida. Ega tal mäkketõus päris hõlpsasti läinud, aga seisma ta ka ei jäänud ning lõpuks jäi Jaanus temaga rahule. Mootori häält kuulates ja tema käitumist jälgides oli Jaanus naise peaaegu unustanud. Ta ei märganud, et Helga teda kõrvalpilkudega piidles ja järjest rahutumaks muutus. Ja kui Margareeta jälle ühele vooreharjale jõudis, lausus Helga:

«Ütle, miks sa mind täna kaasa kutsusid?»

«Ilus kevadine päev. Vaata, kui värske roheline. Kas sulle siis ei meeldi sõita?»

«Ilus kevadine päev küll, aga...»

«Mis aga siis veel?» küsis Jaanus.

Helga vaikus. Talle oli selge, et mootori hääl ja käigukasti krigin olid Jaanusele praegu tähtsamad kui tema «aga», ja seepärast ei ütelnudki ta midagi. Siis ta avastas, et keskendunult töötav mees, kelle tähelepanu on jäägitult millegi küljes, on suletud ja pisut salapärane olend. Töösse keskendunud mehe juures võib naiselikkus jääda abituks — oo! seda oli Helga teistelki kuulnud. Aga ta pidi ometi tunnistama, et niimoodi tähelepanelikult rooli taga istudes oli Jaanus huvitavam või isegi kenam kui kodus diivanil lesides. Ja siit tegi Helga järelduse, et naised tunduvad veetlevad olevat enamasti siis, kui nad ei tööta, aga mees on huvitav töö juures. Sellest mõttekäigust üllatus Helga isegi ja ta juurdles tükk aega, kas see ikka on niimoodi või mitte. Aga lõpuks tahtis ta kuulda Jaanuse häält, seepärast küsis:

«Kust see Margareeta pärit on?»

«Prantsusmaalt.»

«Ja firma?»

«Bugatti.»

«Bugatti? Ei kõla just prantsusepäraselt.»

Jaanus naeratas ja seletas oma targale naisele, kes oli kuulus konstruktor ja võidusõitja Ettore Bugatti. Ta oli sünnilt küll itaallane, nagu näitab nimigi, aga juba lapsena siirdus Prantsusmaale ning hiljem pidas end prantslaseks ja gallia vaimu täisväärtuslikuks esindajaks. Ainult sünniajaga on tekkinud segadus, sest ühed prantsuse entsüklopeediad annavad tema sünniajaks 1881. aasta, teised väidavad, et ta sündis Milanos 1882. aastal.

Siin katkestas Helga mehe jutu.

«Ega sa ei taha öelda, et ise seda prantsuse entsüklopeediat lugesid?»

«Ei. Seda tegi minu palvel üks üliõpilane, kelle autot ma sättisin.»

Ja Jaanus seletas rahulikult, et juba poisipõlves kihutanud too Bugatti võidusõitudel, aga hiljem konstrueeris uut tüüpi võidusõiduauto ja tegi lennukimootoreid. Rajas Molsheimi linna tehased — tõi küll, mitte ainult oma kapitaliga, aga see pole ju oluline. Ja sealt Molsheimist ongi Margareeta pärit. Oi — Margareeta oli siis uhke limusiin, rikaste oma, mitte rahvaauto. Aga kui Jaanus jutustas, kuidas Margareeta kihutas Veneetsias Tallinna, lausus Helga:

«Ei mina seda Veneetsia kaunitari usu. See on väljamõeldis.»

«Kui ei usu, siis ei usu. Mõned ei usu isegi toda Ilusat Helenat, kelle pärast algas Trooja sõda: olevat ka väljamõeldis.»

Nii nad vestlesid ja Helga ei mäletanud, millal nad viimati olid teineteise vastu nii sõbralikud. Aga eesmärk, mille naine oli endale seadnud, ei andnud talle rahu ning ta mõtles pingsalt, kuidas jutt viia teistele teemadele. Lõpuks ta ütles:

«Peata mõnes ilusas paigas!»

Peagi silmasid nad heinamaakäärus õitsvat toomingat. See oli teest tükk maad eemal, kuid nad otsustasid seda lähemalt vaatama minna. Puu oli vana ja lõuna poole tugevasti längus, kuid üleni õisi täis. Nad toetusid hetkeks selle tüve najale. Helga silmitses sinendavat taevast, Jaanus teeservale jäetud autot. Toominga ja heinamaa lõhnad olid neile harjumatud, nad tundsid, kuidas need mõjusid: ergastasid ja uimas-tasid samaaegselt.

«Me peame teistmoodi elama hakkama,» ütles Helga.

«Jah,» nõustus mees. «Aga räägime sellest teine kord. Täna paistab päike ja toomingas lõhnab.»

«Hea küll,» ütles Helga. «Kevad on tõesti praegu ilus. Aga kõik see möödub kiiresti.»

«Muidugi. Möödub kevad, möödub terve elu.»

«Ja inimeste traagiline üksindus nii kevadel, sügisel, talvel...»

«Ei — nüüd sa eksid. Seal oli kindlasti jutt asjade traagilisest üksindusest. Mäletan täpselt. Ma ei saanud sellest aru, seepärast jäi meelde.»

«Sul on õigus, kallid,» ütles naine. «Muidugi oli seal jutt asjade traagilisest üksindusest, sest inimesel peaks olema võimalus oma üksindusest üle saada või sellest välja murda, aga asjadel vist mitte.»

Jaanus pööras pea ja vaatas naisele näkku. Ta ei teadnud, kas õrnad sõnad olid Helgal tulnud poolkogemata üle huulte või olid need öeldud meelega, mingi kindla tagamõttega. Jaanus nägi enda ees naise koduselt tuttavaid näojooni, aga neis oli sellel päeval ometi midagi mõistatuslikku. Ta teadis ammu, et nooruslik sära, mis teda kunagi oli meeletuseni köitnud, on Helga näos asendunud keskea rahuliku veetlevusega. Ja mõned jooned selles tuttavas näos olid korruga ootamatult teravad, aga Jaanus teadis, et see tuleb pedagoogiametist, sest see töö jätab mõne naise ilmesse kiiresti oma jälje. Ja kui Jaanus veel viivu Helga näojooni silmitses, siis ei näinudki ta enam praegust naist, vaid noort ja elurõõmsat neidu, kelle ilu ja tarkust ta oli imetlenud. Tal polnud vastumeelne nüüdki enesele tunnistada, et see kõik oli tõepoolest niimoodi olnud, ainult aeg ja elu olid neid tundeid tuhmistanud, aga nii olevat see igas abielus.

«Ma püüan teada saada, missuguses romaanis see mõte on,» ütles Helga.

«Mis tähtsust sellel oleks. Hakka veel raamatukuhilast tühiseid mõtteid otsima.»

«Mõned elavadki sellest, et otsivad raamatuist võõraid mõtteid ja kirjutavad neid ümber.»

«Eks see ole igaihe enda asi, kuidas leiba teenida. Näe, mina raiskasin palju aega Margareetale...»

Nende jutt lõppes; Margareetast ei tahtnud Helga rääkida, tal polnud häid sõnu selle kohmaka daami jaoks. Tuulehoog jooksis läbi toomingavõra ning kusagil eemal häälitseis lind, rahutult ja lakkamatult.

Siis ütles Helga:

«Me peaksime teineteise vastu südamlikumad olema.»

Jaanusel oli komme naisele vastata kiiresti ja lühidalt. Tal olid nüüdki sõnad keelele, et Helgaga nõustuda, aga ta ei ütelnud midagi. Ta tundis, kuidas meel heldis ja tänulikkus tõusis hinge, aga seda oli väga raske sõnades väljendada. Õigupoolest alles nüüd kadus Margareeta tema mõtetest ning ta tajus ainult Helgat, kes seekord oli käitunud nii ootamatult. Jaanus ei osanud muud teha, kui võttis naise hoolitsetud käe oma karedate sõrmede vahele ning kordas Helga sõnu:

«Me peaksime tõesti olema teineteise vastu südamlikumad.»

Siis nad naeratasid, kuulasid veel natuke aega tuule sahinat toomingavõras ja hakkasid astuma auto poole, Helga käsi ikka mehe pihus. Ja nad tundsid mõlemad, et nad polnud enam niisugused, nagu olid puu alla minnes. Aga selles polnud midagi imestamisväärset, sest keegi ei saa nii kaunil kevadpäeval õitsva toominga alt lahkuda täpselt niisugusena, nagu ollakse sinna minnes.

Pärast edukat kontrollsoitu, milles Margareeta demonstreeris oma vastupidavust, oleks Lauringute perekond vajanud rahulikku ja segamatut õhtut, aga seda neile ei antud. Peainsener Rudolf Aamispuu austas neid oma visiidiga. Temani olid jõudnud kuuldused, et meister on töö lõpetanud ja liiklusinspektorid olevat maanteel kinni pidanud tundmatut marki auto, millel puudus number ja absoluutselt igasugune dokument olemasolu õigustuseks, mis aga siiski oli lõbusalt linnast välja vuranud, meeldiv daam juhi kõrval. Rudolf Aamispuu ei usu küll igasugust loba, aga ta tulnud vaatama-kuulama, kui kaugel meister asjadega on ja kas lõpp paistab, sest ega Baltikumi uunikumide suursoitki enam kaugel ole ja Bugattile peaks selleks ajaks ikkagi eluvaimu sisse saama. Nii rääkis peainsener Aamispuu (eriala sünteetilised pesemisvahendid, hobi — autoasjanduse ajalugu). Kõigele lisaks oli Rudolf Aamispuu suhtlemiskunstnik: vastavalt olukorrale võis ta oma mõtteid väljendada mitmesugustes stiilides. Ta oskas suurepäraselt lugeda kaavestleja mõtteid, seepärast oli teda raske üle kavaldada. Ja ometi sai Jaanus sellega hakkama, sest kui ta ütles, et Eestimaa ainsa Bugattiga on asjad korras, oli peainsener tõsiselt üllatatud.

«Siis oli see ikkagi minu Bugatti, mille inspektorid täna kinni pidasid?»

«Oli küll,» vastas Jaanus lihtsalt.

Aga nüüd oli Rudolf Aamispuu ärritatud:

«Aga miks siis minule ei teatatud? Taevas hoidku — auto on korras, kuid mina saan sellest ümbernurga kuulda. Kuidas seda mõista?»

«Siin pole midagi keerulist. Tegin väikese proovisõidu. Vajalik kontroll, kas töö ongi lõpetatud.»

Ega seegi vastus peainseneri täiesti rahuldanud, aga kui ta kuulis, et uunikumiga on kõik korras — mootor töötab, auto istub korralikult teel ja inspektoridki ei leidnud palju midagi laita, jäi ta enam-vähem rahule. Nad leppisid kokku, et teevad kahekesi veel ühe proovisõidu ja alles siis sõidab Bugatti Jaanuse töökojast Aamispuu garaaži. Uuesti ärritus peainseneri siis, kui Jaanus esitas arved. Töötasu osas oli kokku lepitud ja siin vaidlusi ei tekkinud, kuid uute osade tegemisel osutusid kulutused palju suuremaks, kui näitasid esialgsed arvutused. Aamispuu oli Jaanusele nende kulude katteks andnud avanssi, kuid see oli ammu otsas ja meister oli tublisti oma raha mangu pannud, et tööd lõpetada. Need summad Aamispuule ei meeldinud. Ta ilme tõmbus väga tõsiseks, kui ta lausus:

«Meister on kulud nii kõrgeks ajanud, et neid ei saagi välja maksta.»

Ka Jaanus Lauring oli väga tõsine, kui ta ütles:

«Siis ei sõida Bugatti minu töökojast välja.»

«Kuidas seda mõista?» küsis Aamispuu.

«Sõna-sõnalt,» vastas Jaanus Lauring.

Seejärel taipasid nad mõlemad, et olid läinud liiale: tülist pole kasu kummalegi, Jaanus oli nõus ootama, kuni ka Aamispuu on proovisõidu teinud. Kui see järgmisel päeval ette võeti, tuli Margareeta sellestki katsumusest auga välja. Tal oli seda hõlpsam, et Aamispuu sõitis lausmaal, ei taibanud suunduda Otepää poole. Aga üldiselt oli peainseneril asjatundlik pilk ning ka rooli hoidis ta üsna hästi. Ta mõistis otsekohe, et Bugatti on suur haruldus. Edevus ja enesearmastus tõstsid temas

niivõrd pead, et ta otsustas ilma edasise puikleemiseta maksta meistrile kõik kulutused välja, kuigi tema hoiuarve sellega tunduvalt vähenes. Ja nii jõudiski kätte tund, millal Margareeta pidi Jaanuse töökojast lahkuma. Peainsener Aamispuu nägu säras, kui ta ikka veel numbrita Bugatti läbi linna oma garaaži juhtis. Aga Jaanus Lauring istus tema kõrval süngelt ja enesesetõmbunult, nagu polekski ta rõõmus, et Margareetale pühendatud peatükk tema elus on lõppenud, õhtupoolikud saavad vabaks ja perekond võib elama hakata hoopis teistmoodi, nagu nii väga soovis tema tark ja enesekindel naine.

«Paigalt võtta tuleb rahulikumalt,» õpetas ta Aamispuud. «Rooli taga liiguta ennast sujuvalt, nagu oleksid baleriin, sest uunikumid ei salli, kui nende juhtimisel rabeldakse.»

«Saab liigutatud, nagu liigutab baleriin,» vastas peainsener ja kohe seejärel tormas Margareeta valgusfoori tagant suure hooga minema.

«Millal sina küll uunikumi juhtima õpid,» hädaldas Jaanus. «Seda tuleb teha tundmusega, mõistad — tundmusega. Täpselt nii nagu pianist klaveri taga ei klimberda ainult niisama. Mõistad?»

Siis sõitiski Margareeta Aamispuu garaaži, kust «Žiguli» oli vaeslapse kombel välja aetud. Hoolikalt lukustas peainsener ukse, vaatas sõbralikult naeratades Jaanusele otsa ning lausus:

«Selle Bugatti kordasättimine oli meil mõistlik ettevõtmine — isamaa ja rahva tuluks, nagu vanasti öeldi. Hea, et ma õige meistri leidsin. Kumeriku-poiss vist poleks asjaga valmis saanud.»

Jaanus ei läinud õnneliku peainseneri mõttega kaasa; tema küsis ootamatult:

«Kas tead, mis on asjade traagiline üksindus?»

«Ei tea. Muide — ma ei filosoferi. Minu jumal on täpsus. Kui täpsust ei oleks, näeks maailm välja teistsugune. Mõtles selle üle, sõber, ja jäta rahule asjade traagiline olemus.»

Aeglaselt lentsis Jaanus läbi linna kodu poole. Ta ei kiirustanud, aga ei viitnud ka kusagil nimme aega, sest tal polnud tuju ei selleks ega teiseks. Ta ei teadnud, et teda kodus oodatakse. Helga valmistas ette perekondlikku pisisündmust, mis pidi tähistama uue elustiili algust. Ta oli valmistanud piduliku lõunasöögi ning kolmandas klassis õppiv Mari-Liis oli saanud korralduse söömisega seni oodata, kuni isa koju jõuab. Aga kui plika teatas, et ta ei mõista niisuguse korralduse tagamõtet — polevat ju kellegi sünnipäev —, sai ema pahaseks. Nii nad siis ootasidki mõlemad pereisa, kes bussiga läbi linna sõites oleks kindlasti jõudnud kiiremini kohale. Aga tema tuli lentsides ja mõtles, et asjade traagilise üksinduse sümbol on Kohmakas Margareeta peainsener Aamispuu garaažis.

«Isa tuleb,» ütles lõpuks ootamisest tüdinenud Mari-Liis.

«Kuidas sa tead?»

«Ta kobistab juba ukse taga.»

Helga läks mehele vastu. Ta oli sel päeval toimekas ja veetlev ning Jaanus oli üllatatud, et lõunalaud on kaetud tuppa ja teda oodati. Tühjast-tähjast vesteldes sõid nad ühise perekonnalõuna; õigupoolest nad ei mäletanudki, millal seda viimati olid teinud. Ainult Mari-Liis otsis haruldase söömaaja põhjust ning jõudis lõpuks arvamusele, et seda tahtakse tema eest varjata. Küllap on see midagi niisugust, mida ainult suured võivad teada. Suured teadsidki, et neil seisab ees tõsine kõnelus,

aga nad ei kiirustanud sellega. Jaanus ei tahtnud alustada; ta ei teadnudki, millest või kuidas alustada.

«Me pidime rääkima, Jaan. Margareeta läks täna Aamispuu garaazi.»

Jaanus vaikis. Naise elevust nähes läks ta tuju veelgi halvemaks. Aga ta teadis, et jutuajamisest pole pääsu. Seepärast ta lausus:

«Eks räägime siis.»

Helgal oli kõik valmis mõeldud.

«Silitse meie tuba tähelepanelikult, Jaan!»

Mees laskis pilgu käia üle tuttava mööbli, nägi kardinaid, televiisorit, pleekinud tapeeti, ega taibanud kohe, milleks niisugune algus.

«Kõik on alles,» lausus mees. «Vargaid pole käinud.»

«Vaata, kui luitunud ja vanamoodne on meie mööbel. Kas näed sa vaipu põrandal või maale seintel? Miks neid ei ole? Kus on meie värviteler? Ja miks sõidame vana loksuga, aga mitte uue «Žiguliga»? Sa pole ju Kumerikust halvem töömees, aga temal on uus moodne auto. Miks on see nii?»

«Kas meil peavad tingimata olema kõik need asjad — maalid ja vaibad?»

«Aga muidugi peavad. Ja ma tean sedagi, miks neid ei ole.»

«Siis on ju kõik korras, kui sina tead.»

Helga ei pööranud tähelepanu mehe torisevale toonile. Täna püüdis ta olla järjekindel, ta läks nüüd otseteed põhiküsimuse juurde:

«Luba, armas mees, et sa ei hakka enam aega kulutama mõne uue Margareeta juures. Armas taevas — milleks sulle need uunikumid! Jäägu need rikaste lõbuks, tehku Aamispuu ise ka mõni vrakk korda, kui ta veel neid leiab. Aga sina tohterda tänapäeva autosid. Kas avariid juhtub vähe, õnnetute aitamine on pealegi humanistlik tegevus. Ja peamine — häda paneb inimesed heldelt maksma. Sa tead isegi, et võiksid moodsate masinate korrastamisega hoopis rohkem teenida. Ütle, kas võiksid?»

«Võib-olla võiksin. Aga see on hoopis teine töö, neid ei tohi segamini ajada.»

«Hurraa!» hüüdis naine. «Tähtsaim on, et inimene saab oma veast aru, see aitab veast üle saada.»

Ja varsti seejärel jõudis Helga eesmärgile, mille poole ta kaua oli püüelnud: tema mees lubas, et ta enam vrakkidega ei tegele. Margareeta jäägu viimaseks, see uunikum laostas nagunii küllalt nende perekonda. Helga rõõm oli suur ja see sulas koos Jaanuse nukrusega kummaliselt hingestatud meeleoluks, mis neid sel õhtul ühendas. Nad olid teineteise vastu südamlikud ja õrnad, nagu olid olnud oma parematel aegadel. Nende tütar Mari-Liis, kes vanemate jutuajamist oli tähelepanelikult kuulanud, küsis hiljem emalt:

«Kui teie hakkate uut moodi elama, mida siis mina pean teistmoodi tegema?»

«Sina pead vähem jäätist sööma,» sai ta vastuseks.

*

Järgmised nädalad näitasid, kui tark ja ettenägelik naine oli Helga Lauring: kõik läks nii, nagu tema oli arvanud. Jaanusele toodi üleskohendamiseks kerge müksu saanud «Žiguli». Kärsitul omanikul oli kiire ning Jaanus tegi auto ruttu korda, kuid niisugune tuim käsitöö ei köitnud

tegijat. Järgmine õnnetu oli vastu puud sõitnud ja sellega oli meistril rohkem tegemist. Ta töötas tujutult, kuni ühel õhtupoolikul ei pidanud vastu, jättis töö sinnapaika ning sõitis läbi linna Margareetat vaatama. Kuues meel ütles talle, et Bugattiga on midagi juhtunud ja Aamispuu ei leia viga. Otse imelik, kuidas aimused mõnikord õigeks osutuvad. Jaanus nägi peainseneri mootori kallal toimetamas: sädet ei olnud, masin ei läinud käima.

«Sa tulid nagu tellitult,» rõõmustas Aamispuu.

Poole tunniga oli rike kõrvaldatud ning peainsener polnud kiitusega kitsi. Peainsener Aamispuu võis olla suurejooneline, kui selleks oli põhjust. Ja nii ta tuligi välja ettepanekuga, mis tal mitu päeva meeles mõlkunud: Jaanus sõitku temaga kaasa Baltimaade uunikumide kokkutulekule Riiga, kuhu sõit läheb lahti ülejärgmisel nädalavahetusel. Jaanusel olevat täielik õigus Bugatti meeskonda kuuluda, ilma temata olevat isegi riskantne teele asuda, sest kus selle häbi ots ja äär, kui autoga midagi juhtuma peaks. Vello Kumerik kaubelnud end ka kaasa ja nii nad sõidaksid Riiga nagu kolm musketäri muiste. Aga samas muutus Aamispuu tõsiseks ning küsis Jaanusele silma vaadates:

«Ütle puhtast südamest, kas Bugatti peab vastu?»

«Peab küll,» vastas Jaanus.

«Siis oleme rääkinud.»

Kui Jaanus järgmisel päeval kodus teatas, et ta on arvatud meeskonda, kes viib Margareeta Riiga Baltikumi uunikumide kokkutulekule, muutus Helga tõsiseks. Ta näis millegi üle mõtlevat, laubale tõmbus isegi kurd.

«Miks sa sõidad?»

«Huvi pärast. Ja mis on selles sõidus halba?»

«Halb on see, et hoiad Margareetat ja teisi temataolisi ikka veel oma hinges. Parem ära sõida!»

Nüüd jäi Jaanus omakorda mõttesse; ta ei teadnud, kuidas naisele vastata. Aga nende kõnelust oli pealt kuulunud Mari-Liis ning lapsemeelse otsekoheusega esitas ta emale küsimuse:

«Noh, ja miks siis ei või isa Riiga sõita?»

Nad olid mõlemad üllatunud, nad ei mäletanud, et laps oleks kunagi varem nende tõsistesse kõnelustesse oma sõna vahele ütelnud.

«Või sina, tirts, topid oma nina isa-ema asjadesse. Vara ehk veel,» pahandas Helga.

Aga Mari-Liis oli südi oma arvamust kaitsma. Kui lapsed tajuvad, et neil on õigus, kaitsevad nad oma seisukohti niisama vapralt kui suured, kuigi vahest mitte nii kavalalt.

«Mina lubaksin oma mehel küll Riiga sõita. Ma olen Riias käinud, seal on suur jõgi ja palju-palju autosid.»

Isal-emal ei jäänud muud üle kui naeratada ja sellega oli asi perekondlikus ringis otsustatud.

See oli suurejooneline ja isegi pisut fantastiline pilt, kui eesti uunikumid — neid oli 27 autot, enamikus pärit kahe suure sõja vahelisest ajast, aga kolm vanurit sajandi esimesest kümnendist — alustasid kogunemispunktist teed Lätimaa poole. Liiklusinspektorid vabastasid neile tänavaid ja aeglase väarikusega võtsid uunikumid kiirust. Moodsatest standardautodest vaadeldi neid imetlevate pilkudega, kõnniteedelt lehvitati ja sooviti head reisi. Vanemad ja aeglasemad sõitsid kolonni ees, nemad dikteerisid kiirust. Kolonn ei tohtinud liiga pikaks venida või

laguneda. Riiga tuli sisse sõita ühtlases rivis, sest sealgi ootasid ees liikluskorraldajad.

Margareeta sõitis kolonni keskel. Aamispuu istus rooli taga Valgani, siis tüdines. Ta lobises tagaistmel Kumerikuga igasugusest tühjast-tähjast ning neil oli lõbus sõita läbi Liivimaa männikute.

«Ajalugu, poisid, on siiski tore asi, kuigi temast igapäevases elus tolku pole. Aga selles Bugattis istudes tunned, nagu oleksid ka ise kahe maailmasõja vahelises ajas,» lõpetas Aamispuu ühe tähtsa teema.

Kolme liiduvabariigi unikumide demonstratsioonisõit läbi Riia oli kokkutuleku kulminatsioon. Ilm oli haruldaselt ilus, unikumide juhid surmtõsised, nagu tuleksid nad ise ka sellest samast ajast kust nende autod. Rahvas rõkkas ja lehvitab tänavate äärtes. Üks läti ajaleht oli kirjutanud, et Nõukogude Liidu vanimad sõiduvõimelised unikumid on Baltimaadel; küllap seegi tõstis vaatajate tuju ja eneseteadvust. Jälle on Baltikum millegagi esikohal. Ja kui pateetilise kõne oskasid lätlastest organiseerijad pidada pidulikul koosolekul! Inimmõistuse triumf realiseerub autonduse arengus kõige hiilgavamal kujul... Auto on inimese ammendamatu leidlikkuse ja ennastsalgava töö tulemus... Mis oleks tänapäeva tsivilisatsioon ilma autota; kui hävitad auto, hävitad ka tsivilisatsiooni... Kaastunne õnnetutele esivanematele, kes autost midagi ei teadnud... Kes suudaks ära arvata auto tulevikku XXI sajandil... Aga sinna juhatavad meid needsamad unikumid, kelle meistreid me täna austame...

Margareeta oli kokkusõitnute seas ainuke Bugatti. Lätlased küll kinnitasid, et neil on Liepājas ka üks niisugune, aga see polnud võimeline Riiga sõitma. Margareeta sai pronksmedali. Aamispuu tunnistas hiljem, et selle vastuvõtmine olnud tema elu õnnelikumaid silmapilke. Millest kõigest võib inimene õnnelik olla!

Tagasiteel tehti Siguldas peatus ja puhati Koiva ääres orus. Vello Kumerik läks jökke suplema, Aamispuu ja Jaanus sõid kaldal võileiba. Ja ühe suutäie vahele ütles Aamispuu:

«Tead mis, Jaanus. Mul läheb korda, väike kahtlus on küll asjal juures, ühelt lätlaselt kätte saada haruldane asi. See on Daimler, meie Bugattist mitu aastat vanem. Aga sea kombel nässu aetud, lätlane näitas fotot, mitte autot ennast. Kas võtad ette?»

See tuli Jaanusele nii ootamatult, et ta ei osanud midagi öelda. Leivapala hakkas suus ringi käima. Kummaline rahutus tuli hinge. Daimler. Kuulus firma, ilusad autod. Aga ränk töö, kui auto on sea kombel nässu aetud. Alles tüki aja pärast lausus Jaanus:

«Ei võta.»

«Miks siis mitte?»

«Ei taha.»

«Mis juttu sa nüüd ajad? Kes siis Eestimaal peaks unikumete korrastama, kui sinusugune mees seda ei tee? Au ja kuulsust niisugune töö ometi annab ja raha muidugi ka.»

«Ei taha. Anna Kumerikule!»

«Kumerik on teine kvaliteet. Madalam,» oli Aamispuu otsekohene.

«Mina ei jõua. Bugatti võttis võhma välja.»

«Ära puhu mulle hambasse! Põhjus on mujal.»

Aga Aamispuu ei saanud seekord põhjust kätte, sest Kumerik ronis jõest välja ning teatas neile, et jõevesi pole Lätimaal halvem kui Eestis. Ka Riia on tore linn, aga veel toredam oleks, kui lätlastelt saaks mõne

uunikumi välja kaubelda, sest küllap siin neid leidub. Riia oli juba kahe maailmasõja vahel suurem linn kui Tallinn, järelikult peaks tema ümbruses leiduma ka rohkem vanarauda. Kaval mees oli Vello Kumerik: ta oli juba Riias haistnud, et Aamispuu on üles võtnud uue uunikumi jäljed. Aga Aamispuu ei teinud seda juttu kuulmagi. Kohe kuulutas kolonivanem puhkeaja lõppenuks ning teekond jätkus.

*

Pärast uunikumide suursõitu tahtis Jaanus kiiresti lõpetada tööd kannatada saanud «Moskvitši» juures ja siis pisut puhata. Suvehari oli möödas ja lakkamatust rügamisest oli mehe vaim väsinud, nii et õiget tujugi enam ei olnud. Helga nõustus sellega ja nad plaanitsesid koos väikest puhkusereisi. Ühel õhtul ootas Helga meest salapärasel ilmel ja söögilauas ta teataski:

«Ma leidsin.»

«Mille siis?»

«Selle kirjaniku, kes kirjutab asjade traagilisest üksindusest.»

Nüüd oli Jaanus hämmastunud. Kas tasus tõesti niisuguse asjaga vaeva näha? Ja mis tähtsust sellel on? Ning Jaanus seletas, et Riias kaheksatkümmend balti uunikumi üksteise kõrval nähes oli mulje nende üksindusest haihtunud. See oli olnud võimas ja enesekindel rivi. Asjade olemasolu pole inimesel vaja õigustada, sest kõigi asjade õigustus on juba nende olemasolus. Nii on see ka uunikumidega, olgugi mõni neist kohmakas, abitu või naljakas. Ja kas asjade traagilisest üksindusest rääkimine pole liiga tundliku või isegi haiglase fantaasia tulemus.

Helga kuulas tähelepanelikult mehe juttu ja ütles, et tema mõtleb täpselt samuti. Aga ta oli romaani leidmisega siiski omajagu vaeva näinud. Ta oli arvanud, et tuleb otsida maailmakirjanduse klassikast, aga see oli eksitus. Asjade traagilisest üksindusest targutatakse ühes eesti romaanis. Hakka või arvama, et meie kirjanikudki oskavad sõnade tegemise kõrval mõne mõtte kirja panna. Ja Helga tahtis õhinal mehele teatada, kelle romaan see on, kus targutatakse kahe kinga traagilisest üksindusest, aga ta ei saanud seda teha, sest uksekell helises. Helgat paluti naaberkorterisse seltsiks naisele, kelle poeg oli jäänud auto alla ja viibis raskes seisundis haiglas. Naine kartis üksindust, peale poja polnud tal kedagi. Seal läks Helgal palju aega ja hiljem nad unustasid asjade traagilise üksinduse; elu pakkus uusi ootamatuid sündmusi.

Kui Jaanus järgmisel päeval teenindusjaamas üht mootorit lahti võttis, teatati talle, et õues teda oodatakse. See oli Aamispuu ise. Ta sirutas Jaanusele naeratades käe ja teatas:

«Kohale jõudis.»

«Kes?»

«Lätlase Daimler.»

«Ja siis?»

«Egas muud, kui anna oma garaaži võti. Me viime Daimleri sinna.»

Jaanus puikles vastu, Aamispuu oli järeleandmatu. Kuhugi tuleb ju Daimler panna, ei või vrakki Lätimaale tagasi saata. Kõigepealt on vaja masin üle vaadata ning teha esialgne arvestus, kui palju ta võtab raha ja aega, mis tal puudub ja mida saab vanast korda teha. Ning kõik see tuleb selgitada võimalikult täpselt, sest täpsus on autoasjanduses kõige alus.

Aeglase liigutusega ulatas Jaanus Aamispuule oma garaaži võtme.

Õhtul vaatles ta Daimlerit ja mõtiskles selle juures kaua. Autole oli paremalt küljelt sisse sõidetud, tagauks täiesti lömmis, laternad puudu, kummid varastatud, aga mootor näis esimese pilguga vaadates terve olevat, vähemalt polnud sealt midagi olulist ära võetud. Kõige halvemat tööd oli teinud rooste, auto oli paarkümmend aastat seisnud kusagil küüninurgas. Niisuguse elluäratamine nõuab palju vaeva ja kannatlikkust ning töö sööb meistri närve, sest kõik ei lähe nii, nagu tegija soovib. Jaanus otsustas, et ta teeb arvestused, nagu Aamispuu oli soovinud, kuid restaureerimist ette ei võta, mitte ei võta.

Järgmisel õhtul hakkas Jaanus mootorit lahti kiskuma, kuid see osutas sitket vastupanu. Ta vaatas üle iga detaili, pani täpselt kirja kõik vigastused ja vajadused ning see nimekiri sai pikk. Aamispuu ise tuli talle paaril korral appi, sest Daimleri olukord huvitas teda väga. Kui neil mootorist oli enam-vähem tarvilik ülevaade, ütles Aamispuu:

«Siit saad endale ilusa töö. Kas raatsid selle kellegi teisele anda?»

Jaanus vastas:

«Ega raatsi küll.»

«Siis on asi otsustatud.»

«On otsustatud, kuigi see otsus läheb mul kalliks maksma.»

«Mis sa lobised, mina ju maksan.»

Seejärel puhkesid nad naerma, nii et garaaž kõmises, kuigi nad ei teadnud, milles oli nali.

Jaanus lootis, et Helga ei saa uuest vrakist niipea teada, vähemalt enne puhkusereisi mitte, ja hiljem lootis ta end kuidagi välja vabandada. Kuidas — seda ta ei teadnud. Aga juhused tahtis, et Helgale anti asjast teada õige kiiresti. Vello Kumerik tuli õhtu eel tänaval Helgale vastu, mees teretas viisakalt, seisatas ja alustas juttu, kuigi nad polnud suured tuttavad. Kumerik oli solvunud, et Aamispuu polnud uut vrakki temale pakkunud, vaid sõidutas selle otseteed Jaanuse garaaži. Seepärast andis Kumerik Helgale mõista, et ta oma mehele aru pähe paneks, sest kes muu võis Jaanust tulemuslikumalt mõjustada kui tema naine. Kui Helga sellest segasest jutust aru ei saanud, seletas Kumerik otse sõnu, et Jaanus nõudku uue töö eest Aamispuult kõrgemat tasu, uunikumide restaureerimise hinda ei tohi alla lasta, töö nagunii ränk. Aga Helga ei saanud ikka veel midagi aru. Siis küsis Kumerik, kas Helga tööpoolest ei tea, et Jaanuse garaaži toodi Lätimaalt uus vrakk, vist Daimler.

Helga kiirustas pooljoostes bussile, millega sai sõita Jaanuse värkstoja juurde. Selle ukse taga kogus ta end pisut, sest tundis, et põlved värisevad. Garaažis oli kaks autot. «Moskvitš» oli värskelt värvitud ja ootas omanikku, kuid tema taga nägi Helga midagi ebamäärast, mis suuri vaevu meenutas autot. Selle mootor oli lahti võetud ja Jaanus nokitses mingi osa kallal. Ehmunud silmitsesid nad teineteist.

«Mis see on?» küsis Helga käega vrakile osutades.

«See on Daimler.»

«Miks sa ta vastu võtsid?»

«Ma ei saanud teisiti.»

«Aga sa lubasid...»

«Lubasin, kuid ma pean selle Daimleri ellu äratama, ma lihtsalt ei saa teisiti.»

Helga mõistis, et tal pole värkstoas enam midagi teha. Ta tundis, et

pisarad kipuvad silma, seepärast kiirustas ta minema. Väljas sai ta pisaratest küll jagu, ainult nina pidi ta nuuskama. Kuid masendus jäi hinge ja see vaevas teda ühtlase tuima raskusega. Enesekindlad naised elavad nurjumisi üle palju valusamalt kui abitud ja otsustusvõimetud, nad näevad suurt õnnetust selles, kui kõik ei lähe nende soovide järgi.

Kodus võttis masendus uuesti võimust, sest Helga nägi luitunud mööblit ja teadis, et uusi vaipu ja maale ei saa nad kunagi. Aga veel rängem oli taluda seda, et mees ei võtnud kuulda tema nõuandeid. Ja nüüd ei suutnud Helga pisaraid ning nuukseid tagasi hoida, pealegi polnud siin võõraid neid nägemas. Mari-Liis kuulis ja imestas, sest tema polnud ema varem nutmas näinud. Ta läks ema juurde ja küsis:

«Miks sa nutad?»

Helga tundis, et peab lapsele oma häda kaebama.

«Me peame isa maha jätma ja omaette elama hakkama.»

«Miks?»

«Ta ei hoiu meid nii, nagu peaks.»

«Oi — mind hoiab ta küll,» teatas Mari-Liis lapseliku veendumusega.

Nüüd ei osanud Helga oma lapsele midagi vastata, õigupoolest ei saanudki seda teha, sest mõte, et inimhing on maailmas traagiliselt üksinda, sai talle valu kaudu esmakordselt elus selgeks. Aga Mari-Liis ei teadnud, kas emaga kaasa nutta või mitte, sest raske on pisaraid valada, kui pole põhjust. Seepärast ütles Mari-Liis oma esimese kriitilise märkuse vanemate kohta:

«Minu vanemad oleksid nagu inimesed ikka, aga aru ma neist ei saa, mitte ei saa.»

Lembit Kurvits

KEVAD 1985

Kerge on vedada hinges taaka
neil päevil, mil mureneb jää,
mil saatus nii argiselt hele
teeb halliks pää.

*

Üle maa, üle taeva ja elu
ripub lainetest kee,
kannab peatselt mind endast ära
ja haiget ei tee.

Kannab peatselt mind endast ära,
enam valu ei tee mul' see kee, —
läbi päikesesära, su silmatera,
magusunine virvendus vee.

MARILE ARMASTUSEST

Ei ole õppinud
veel laulma sellest.
Näen und, et sügis käes
ja pori täis me teed.
Jääb kauplusauto tulemata.
Meil teada see.

Ei ole telefoni,
on vaid kangasteljed,
mis üles sead, ja alustad
mul kampsunit, —
see viisteist aastat vana
ning ammu läinud moest.

MAARJAMÕISA TALV

Õõ tõmbab musta joone
ihust läbi,
kaob ängistusest rõõm
ja aust saab häbi;
jäáb jäise akna taha kõik
mil elus
on olnud tähendus
õrnvalus.

Tarmo Teder

Oma maise vabaduse
Kadriorus jalutades
L. Koidula tänavalt
    ümbes Sõjaväehospidali
    nabani tarnades hiilin
    ikka ikka veel otsides
        KIIRTRAMMITEE
    äärsest padrikust üksildust
    üle plangu laskun Lasnamäelt
    miski tõmbab mind paenõlvalt
    läbi lahtise katkise akna
mahajäetud Mäekalda majja
KIIRTRAMMITEE
saja suve värvi öövalgus
veranda vitraaž ja varjud
    rebin naelttega uksepolstri
    all kägaras tolmunud vatt-
    aovaikuses ikka ikka veel
        KIIRTRAMMITEE

Tõnu Toomik

*
Puud jooksid
nagu mustad nired taevasse
siin kevad
ronib mööda kaske üles
mul naer
kiigub huultel
tuulutades südant
et siin kevad
ronib mööda kaske üles

Mati Unt

TANTALOS

Mis me teame Atreuse suguvõsa eelkäijast?

Üpris vähe.

Ta seisab kaelani vees ja loomulikult tahab ta juua. Kõik teavad, et Tantalos armastab juua, on alati armastanud, ja nüüd on justkui eriti soodne olukord: vesi loksus siinsamas, nina all, ütleme isegi nii, et ta sõõrmed tunnevad vee lõhna, ja ometi jääb see suur jooja igavesti veest ilma. Jumalad on määranud, et vesi ta huultelt taganeb. Meie aga seisame Tartarose kaldal, meie, kes me ei armasta vett sugugi vähem, seisame ja ütleme: paras! Küllap on tegemist kahjurõõmuga, või õigemini rõõmuga, et meie ise pääsesime, vähemalt seekord küll, aga kui meilt küsitaks, kas või siinsamas, milles on situatsiooni mõte, siis oskaksime vaevalt vastata. Viitaksime saatusele või juhusele, mis on sama hea kui üldse mitte vastata. Lihtne on öelda: meist läks see mööda, kui me ei tea, mis see mis on. Tunneme ainult, et oleme veel vabad, see on kõik. Meie moraalne hukkamõist jääb piiratuks: me arvame, et Tantalos on ehk süütu nagu meiegi, jumalad ohverdasid ta tänu kapriisile. Viga on ka jumalates: nad ei ole meid täpsemalt informeerinud kõikidest asjaoludest. Me tahaksime võib-olla osaleda karistamise protsessis, lisada väikese piisakese, ühesõnaga — me peaksime kuriteo koosseisu piisavalt tundma, et suudaksime seaduse karmust täielikult respektierida. Võib-olla tahaksime karistust süvendada, näiteks võib meil tulla idee, et Tantalos ei seisaks mitte vees, vaid virtsas. Teisalt on võimalik, et me astume vahele ja nõuame leevendust, näiteks soovime, et iga kolmas januhoog leiaks rahuldust, kaks vahepealset aga mitte. Kuid ma kordan: oleme vähe informeeritud. Teame, et karistus valitakse vastavalt karistatava maitsele, nii on alati tehtud: vabadushimuline mõistetakse vangi, raamatukoi pagendatakse väljadele, ihnurilt konfiskeeritakse kõik, janune jäetakse janusse. Kuid Tantalose süüst on liiga palju versioone. Me ei oska nende vahel valida. Iga päev jutustab ta meile uue. Kui me tuleme kaldale, võtame istet roostetanud raudpingil ja pöörame oma ootavad silmad kaelani vees seisvale Tantalosele, võime kindlad olla, et kuuleme versiooni, mis lükkab ümber eelmisel päeval kuuldu. Näiteks:

(1)

«Asi on selles, et ma soovisin saada surematuks nagu nemad. Ma ei pidanud sellist soovi mingiks jultumuseks. Tean küllalt juhtumeid, kus vastavale palvele tullakse lahkelt vastu ja mitte keegi ei imesta. Ma pole surematuse pooldaja põhimõtteliselt, oh ei. Ma isegi ei usu, et selline asi tegelikult eksisteerib. Vähemalt meie, inimeste vaatepunktist. Tege-

mist on abstraktsiooniga, mis teatud juhtudel võib kehtida, teatud juhtudel aga ei maksa temast isegi kohvilauas juttu teha. Kõige labasem lahendus: võib-olla elavad jumalad lihtsalt kauem kui meie, ja meil pole seni olnud võimalust nende reaalsust kontrollida. Inimkonna eksisteerimise lühikese aja jooksul pole ükski jumal lihtsalt veel jõudnud ära surra. Kuid nagu öeldud, on see liiga lihtne variant. Võimalik, et sellel sõnal on nende jaoks teine tähendus. Soome keeles tähendab *surra*-sõna leinamist, ehkki algselt oli temagi vasteks suremisele. Kuid suremine on teine asi kui leinamine: neid tegevusi teevad eri isikud. Ja kõige lõpuks: võib-olla on mu kahtlused üleaurused ja surematus on olemas. Igal juhul tahtsin ma seda kõike kontrollida ja esitasin vastava palve. Tulemust näete nüüd ise. Ma tahan juua, aga vesi taganeb mu huultelt.»

(2)

«Asi on selles, et ma olevat lobisenud välja jumalate saladused. Miks peab lihtsaid asju nii rängalt nimetama? Kui nad ise väljenduvad uduiselt? Tõesti, ma viibisin pidulikult õhtusöögil, ma kuulsin, mis nad räägivad. Nad ei rääkinud salaja, vastupidi, väga avalikult ja seal oli teisigi inimesi. Mulle tundus, et kiitlemine kostis tänavalegi. Nad ütlesid: varsti läheb lahti. Ja teised kostsid: jah, õige varsti. Ma läksin koju, läbi kevadõise linna, kui see teid huvitab. Mõtlesin: mis läheb lahti? Sõda? Vaevalt, sest parajasti oli sõda lõppenud. Rahu? Vaevalt, sest parajasti ei käinud sõda. Võimatu oli ära mõistatada. Kes tunneb jumalate asju? Võib-olla lähevad lahti tammid, aga mille vahel, otseses või üle kantud mõttes? Riikide, jõgede, inimeste? Aga vaikida ei tohtinud. Olin üks, kes teadis. Mul oli sõnum. Ja keegi ei olnud mind keelanud, keegi ei hoiatanud. Ma kordasin siin ja seal inimseltskonnas, et varsti läheb lahti. Mis, küsiti vastu ja mina ei osanud loomulikult vastata. Mõõdusid aastad ja midagi ei läinud lahti. Või läks, aga inimsilma eest salaja. Aga võib-olla ei läinud sellepärast lahti, et ma rääkisin? Võib-olla oleks minu vaikimise korral miski lahti läinud? Ei tea. Mind süüdistatakse reetmises, ehkki olin vaid sõnumitooja. Tulemust näete nüüd. Ma tahan juua, aga vesi taganeb mu huultelt.»

(3)

«Asi on selles, et olen tavaline varas. Ega ma ei häbene. Millestki oli vaja elada. Enda elatad veel ära, aga lapsed, keda pole vähe! Muidugi, otsus ei tulnud kerge südamega. Keele mitmetähenduslikkus tuli mulle appi. Milleks nimetada oma tegu varguseks? Võib-olla tahtsin õiglust jalule seada? Kust said jumalad oma privileegid? Mis õigus on neil rikkustele, mis kuuluvad tegelikult inimestele? Niiviisi mõeldes treisin muukraudu ja valisin järelevalveta hooneid. Ühel ööl hakkasin tegutsema. Esialgu läks kõik lihtsalt. Uks avanes ootamatult kergesti, kedagi ei olnud kodus. Võtsin ainult niipalju, kui jaksasin kanda. Unustasin ainult ühe asjaolu. Jumalad näevad ju kõik. Isegi läbi seinte ja pimeduse. Ja nii seegi kord. Kella üheteistkümnene ajal hommikul tuldi mulle järele. Püüdsin algul tagasi ajada, aga nad meenutasid mulle iga pisi-

asja, isegi lillevaasi, mille olin ümber tõuganud. Siis andsin alla. Tunnistasin üles, mida nad ootasidki, et mind nimetada vargaks ja järelikult ka karistada. Nad ei küsinud sellest, et oleksin saagi kõikide inimeste vahel ära jaganud. See oleks muide võinud isegi laiema lisakaristuse tuua. Nii aga piirduti minu individuaalse piinaga ja tulemust näete nüüd. Ma tahan juua, aga vesi taganeb mu huultelt.»

(4)

«Asi on selles, et ma tahtsin jumalad proovile panna. Mind oli tüüdanud jutt, et nad teavad kõik. Pidasin seda kergeusklike jaoks väljamõeldud versiooniks. Mõõnsin, et midagi võivad nad ju teada, aga väga palju jääb isegi neile saladuseks. Pidin neid provotseerima, minema välja julmale eksperimendile. Nimelt julmale, sest jumalatega pole mõtet mängida madalal tasemel. Pidin kaardile panema midagi, mis oleks väljakutse vääriline. Tunnistan, et mu plaan oli saatanlik, aga teisiti poleks antud juhul saanudki olla. Kutsusin jumalad öhtusöögile. Sama päeva hommikul tõusin juba koidu ajal üles ja tapsin oma pahaaimamatult magava poja. Terve päeva veetsin laiba muutmisega maitsvaks roaks. Öhtul tulid külalised ja istusid rikkalikult kaetud laua taha. Jumalad jätsid mulje, et olen suutnud neid petta. Kuid ainult mulje — tegelikult petsid jumalad hoopis mind. Öhtusöögi lõppedes öeldi, et mind nähti läbi. Tegelikult ei üllatunudki ma väga. Alateadlikult olin seda kogu aeg ette aimanud. Mind süüdistati kannibalismis, ehkki olin korraldanud vaid *experimentum crucis*'e. Tulemust näete nüüd. Ma tahan juua, aga vesi taganeb mu huultelt.»

(5)

«Asi on selles, et eelmisel päeval läksin põllule ja heitsin värske heina sisse pikali. Sõõrmed täis öitsva ristiku lõhna, kõrvad täis vanade kaskede kohinat, vaatasin otse üles suvetaevasse ja nägin seal üht imeväikest pilve, valget vatitupsu, äärmiselt üksildast keset petlikku sina, mille taga teame ju olevat kosmose musta ja külma pimeduse. Ühegi kaaslaseta seisis see pilv otse seniidis ega liikunud millimeetritki, ehkki siin all väljadel puhus tugev tuul. Ka pilve kuju ei muutunud, ehkki lamasin rohus mitu tundi. Ta oli peaaegu täiuslikult ümmargune, ainult ääred väheke õhemad ja hajusid taeva foonil. Ta meenutas mulle — jah, aga mida? Ma ei osanud seda endale öelda. Öhtu poole vaikus tuul ja ma tõusin üles. Varjud olid pikemaks muutunud, kari aeti põldudelt koju. Kella kümne ajal tuldi mulle järele. Jumalad ei ole kohustatud oma tegude kohta seletust andma. Alandlikult võtsin oma saatuse vastu. Tulemust näete nüüd. Ma tahan juua, aga vesi taganeb mu huultelt.»

Jah, me näeme seda. Vesi vajub justkui nähtamatu õhusurve all lohku, seda sügavamale, mida rohkem Tantalos kummardub. Niiviisi iga päev, kui me siin jõe ääres käime ja piinleja lõpmatuid seletusi kuulame.

Janu vooruseks on, et ta sünnitab arvukalt miraaže.

AINO BACH. Debora Vaarandi

(Pliats) 1958

L. KOIDULA MÄLESTUSPÄEV

11. augustil toimus Tallinna Metsakalmistul Lydia Koidula surma 100. ja ümbermatmise 40. aastapäevale pühendatud mälestusmiiting, mille avas Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees Vladimir Beekman. Osalejate seas olid vabariigi valitsuse ja EKP Keskkomitee juhtivad töötajad ning Kirjanike Liidu juhtkond koos teiste kirjanike ja kultuuriavalikkusega.

Pärast miitingut jäid lõpule põlevate küünalde kõrvale Koidulauliku kalnu ehtima mitmed pärjad ja rohked õiekimbud lopsakaist roosidest lihtsate vainulilledeni.

Allpool avaldame miitingul peetud kõnede tekstid.

Rein Ristlaan

Austatud seltsimehed!

Eesti kirjanduse kujunemise ajal ning rahvusliku liikumise alguses esilekerkinud kirjanike ja kultuuritegelaste seas on Lydia Koidulal eriline koht. Jannseni tütreks kasvas ta elavate rahvuslike ja rahvusvaheliste kultuurihuvide õhkkonnas. «Eesti Postimehe» radikaalsemate kaastööliste, esijoones Jakobsoni, samuti Kreutzwaldi otsesel mõjul, aga ka teiste rahvaste revolutsioonilis-romantilise kirjanduse õhutusel kujunesid noore poetessi edumeelsed veendumused. Harukordne anne, jõuline isiksus, täiuslik pühendumine oma missioonile tõstsid Lydia Koidula erakordselt väljapaistvate kohale eesti kultuurielus. Just temast sai ajajärgu silmapaistvaim võitluslaulik, eesti kirjanduse Jeanne d'Arc.

Koidula luule ei saanud ega saa jätta ükskõikseks kedagi, kel süda avatud ja kodumaa käekäik kallis. «Mu isamaa on minu arm», «Meil aiaäärne tänavas», «Mis mulle jutustad, koidiku tuul», «Ema süda», «Sind surmani» ja veel paljud teised — keda oleks nende luuletuste inimhinge kõige sügavamaid keeli puudutavad tundmused külmaks jätnud! Kes meist ei oleks neid oma sisimas sügavalt läbi elanud, elu ja ajaga rinnutsi olles neist tuge ja kinnitust leidnud!

Suur luule on aegumatu, sest ta kõlab sotsiaalselt kirkalt läbi aegade, erutab inimhingi, äratas sotsiaalse südametunnistuse. Iga tõeline luuletaja, olles oma ajajärgu hüüdjä hääle, ulatub ikka kaugele üle oma aja. Täna kinnitame täiel häälele — Koidula, meie Koidulauliku kirgastav sõna kuulub nõukogude eesti sotsialistliku kultuuri alusmüüri. Koidula ja meie kaasaegne kirjandus, Koidula ja meie laulupeod, Koidula ja «Vanemuine» ning kogu eesti teatrilugu tervenisti, aga ka Koidula ja meie rahva rängad katsumused Suure Isamaasõja karmidel aastatel, Koidula ja uue ühiskonnakorra rajamise keerulised aastakümned — kõik see on ju lahutamatu.

Just Nõukogude Eestis omandas Koidula looming tõeliselt üldrahvaliku tunnustuse, ta kirjanduslik pärand leidis täielikku publitseerimist ja lülitamist üldharidusprogrammidesse.

Just Nõukogude Eestis täitus ka isamaalauliku viimne soov — puhata kodumullas.

Ning tähistades täna mälestusmiitinguga saja aasta möödumist päevast, mil lakkas tuksumast Lydia Koidula süda, märgime ühtlasi 40 aasta möödumist suure ajaloolise tähtsusega kultuurisündmusest Nõukogude Eestis — Lydia Koidula põrmu ümbermatmisest siia Metsakalmistu mändide alla, avaldame aastakümnete tagant veelkordselt tunnustust neile ühiskonna- ja kultuuritegelastele, kes selle erakordse

kõlbelise väärtusega toimingu juba esimesel sõjajärgsel aastal organiseerisid. Johannes Vares-Barbarus ja Friedebert Tuglas, Johannes Semper ja Eduard Päll, Ants Lauter ja Kaarel Ird, Juhan Smuul ja Debora Vaarandi, Mart Raud ja Ralf Parve, Evald Okas ja Gustav Ernesaks ning kümned teisedki Nõukogude Eesti kultuuri suurkujud andsid oma panuse selleks, et Lydia Koidula põrm siin oma rahva pühamus aukohal saaks olla, ja täie õigusega kuulub neile selle eest rahva sügav tänu.

Kuid, muidugi, tähtsaim ei seisne mälestustes. Eesti luule- ja näitekirjanduse klassik Lydia Koidula kuulub meie tänasesse aega, ta kuulub kogu meie rahvale. Aga ta kuulub ka kõigile teistele. Nagu Puškini ja Nekrassovi, nagu Lesja Ukrainka ja Sotha Rusthaveli on Koidulagi nimi südamelähedane kõigile nõukogude inimestele, tema loomingu vaimsus elab edasi kogu meie maal.

Ja seda mitte ainuüksi oma loomingu esteetiliste väärtuste pärast, vaid eeskätt tänu sotsiaalse õigluse kättevoitmise üllale eesmärgile, mida tema luule igast reast kiirgab kaugele üle keelepiiride. Poetessi südametunnistus oli nii puhas ja ta anne nii suur, et Koidula luule tähtsus on aegumatu kõigi progressiivsete inimeste jaoks kogu maailmas.

Gustav Ernesaksa viisistatud «Mu isamaa on minu arm», mis hinge-liigutavalt lõpetab meie laulupidusid, kõlab samavõrra kaasa ka meie külaliste, venelaste ja ukrainlaste, lätlaste ja armeenlaste, soomlaste ja ungarlaste ja paljude-paljude teiste hinges. Sest

«las laimab võõra kadedus,
Sa ikka elad südames, mu isamaa!»

Tõsi! On Koidulatki püüdnud oma vedami ette rakendada kõikvõimalikud «hääletorud», mille valdajad oma klassivaenus tahaksid Koidulat tema kodumaast ja meie ajast lahutada. Kuid nende vaev on asjatu. Suur luule ei hakka iial teenima sotsiaalset valet, mis tahes ebaõiglust. Koidula luule puhul ei ole liialdus öelda, et just meie päevil on ta omandanud erilise aktuaalse, kommunistlikult parteilisegi kõlapinna! Ja see ei ole sugugi ülepakkumine. Koidula laulis teisel ajal kui see, milles elame meie, ja oleks silmakirjalikult naiivne otsida tema luulest kommunistlike ideid. Kuid Koidula loomingu mõte ja sügavam sisu on just tänapäeva, kommunismi rajava tuleviku jaoks mitte millegagi asendatav vaimuvara. Päevil, mil viime ellu NLKP 27. kongressi suuniseid, mil kogu rahvas on asunud ühiskonda resoluutselt tervendama, mil ühiselt otsitakse uusi teid edasilikumise oluliseks kiirendamiseks, pakub Koidula kunstinägemus ja usk õigluse võidusse uut elujõudu. Usk inimesse ja rahva surematusesse, viha alatuse ja ülekohtu vastu, mis punase joonena läbib Koidula loomingut — see on võimas tegur vaimuelu ergutamiseks, hoidmaks inimesekesksel kursil kogu meie kultuuri käekäiku.

Koidula on eesti kultuurimeistrite mitmel põlvkonnal aidanud elada ja luua. Ei ole kahtlust, et ta aitab seda ka tulevikus. Tahan lõpetada J. Vares-Barbaruse sõnadega, mis ta ütles 1944. aastal Koidula kalmul Kroonlinnas: «Koidula on meie minevik, ent tema looming on ka meie olevik ja tulevik. [- - -] Koidula luule sisendab ka tänapäeval meisse kõigisse meelegendlust ja kuulutab meie rahvusliku kultuuri kuldset hommikut — koitu, milles ka siin puhkav luuletaja koidab meile üha uues säras ja valguses.» Seistes täna siin Metsakalmistul Lydia Koidula hauakünka jalamil, kinnitame veel kord, et Koidula laulud elavad edasi meie südames, et tema looming üha uues säras valgustab meie teed arengule ja progressile, aitab kaasa oma maa ja rahva edasisele hüvangule!

Johannes Lott

Sada aastat on möödunud Lydia Koidula surmast. Kuid see pikk ajavahemik ei ole suutnud teda vajutada unustusehõlma.

Lydia Koidula poolt loodu, tema aktiivne tegevus oli vaatamata lühikesele elueale veenev, meisterlik, kogu rahva püüdlusi ja taotlusi arvestav ning suunav. Nõukogude Eestis peavad kogu rahvas, kogu kultuuriüldsus kalliks ja oma elust lahutamatuks Lydia Koidula nime. Tema elu ja loomingu väärilisest tunnustamisest räägib luuletaja põrmu ümbermatmine Kroonlinnast kodumaa mulda, tema loomingu järjekindel populariseerimine.

Koidula juurde on tulnud ja tullakse ikka jälle tagasi. Suurt ja läbi mõeldud tööd on tehtud tema kirjandusliku pärandi publitseerimisel. Paljudele Koidula luuletustele on heliloojad loonud viisid ja neid kantakse ette kontsertidel ning meie laulupidudel.

Tema luuletekstidele loodud laule on esitanud ka teiste liiduvabariikide koorid. Meeldiv oli käesoleval aastal kuulata Koidula sõnadele loodud laulu «Mu isamaa on minu arm» Valgevene Televisiooni- ja Raadiokomitee segakoori ning Aleksandrovi koori esituses.

Lydia Koidula näidendid on regulaarselt meie vabariigi teatrite mängukavas. Kaasaegne teatriteadus räägib õigusega Lydia Koidulast kui eesti teatri loojast, isegi enam, meie rahvusliku teatri sünniperioodi ei nimetatagi teisiti kui Lydia Koidula teatriks.

Tähelepanuväärse osa tõttu eesti kultuuriloos on kirjanduslikult palju kordi kujutatud ka Lydia Koidulat ennast. Rohkesti ainet on meie ärkamisaja laulik andnud tänapäeva autoritelegi. Koidulat on esitatud mitmes vabariigi teatris ja samuti väljaspool vabariigi piire. Mõni aeg tagasi tõusis Lydia Koidula publiku tähelepanu keskmesse taas Pärnus, luuletaja lapsepõlvelinnas. Mati Undi «Vaimude tund Jannseni tänaval» valgustab poetessi isiksust uudselt, uurides selle kangelasliku naise isikliku elu ja kunstnikumissiooni vahekorda. Asjaolu, et etendus Pärnus tõi palju elevust ja põhjustas isegi vaidlusi, tõendab küllap veel kord, et Koidula osatähtsus eesti üha arenevas kultuuriloos ei kahane. Eks sedasama kinnitab samuti teadlaste ja kunstnike pöördumine Koidula poole oma uurimustes ning Koidula tundmaõppimine koolides.

Ka edaspidi jääb Koidula isik ja looming meile pühaks.

Siia Metsakalmistu määndide alla tulevad ikka ja jälle nii meie vabariigi elanikud kui ka teiste rahvaste esindajad, et osutada au suurele naisluuletajale.

Jaan Kross

Täna sajandi eest kustus Kroonlinnas Lydia Koidula mõnda aastat vaevalisemalt vilkunud eluküünal. Täna neljakümne aasta eest sai Koidula maine põrm siin meie jalge ees üheks selle maaga, mille ülendamisele ta oli elanud.

Surnutele, olgu nad väikesed või suured, hiljutised või ammused — surnutele pole meie mälestamisminuteid tarvis. Aga meile endile, elavaile, on need minutid meie eneste ja meie hetke mõtestamiseks olulisemad, kui me teinekord märkame.

Küsida endalt täna uuesti: kes ja mis Koidula, inimene ja legend, meile õieti oli ja on?

Võib möönda: Koidula oli juba oma eluajal mõiste, juba oma eluajal ilmutus. Aga peab ka tunnistama: ta elu polnud subjektiivselt kuigi õnneliku inimese oma. Võibolla polnud see kõik nii ühekülgsest ängistav, nagu hilisem traditsioon on mõneti kujutanud. Ütleme: doktor Michelson

oli puhtperekondlikult siiski vist päris kena mees. Võibolla peaks ta olema pälvinud meilt sedamööda koha siia Koidula kõrvalegi.

Ometi jäi elu Koidulale palju võlgu. Esiteks: see oli ülekohtuselt lühike elu. Ta ei saanud ju isegi mitte neljakümnet kolme aastat täis. Selles elus oli haigusi, ühiskondlikku ängi, armupettumusi, närvipingeid ja muret isa Jannseni maine pärast. Ja muidugi irdurebitusevalu Koidulale romantiliseks paleuseks tõusnud Isamaast. Ka kirjandusliku eneseteostuse mõttes oli Koidula elu triumfidest kaugel, vähemalt silmaga nähtavais vormides: kahest tillukesest värsivihikust see ju rohkemat ei saavutanud. Ja tunnistagem sedagi, mis enam temani ei küündinud — luhtumise järelvarju Koidula saatusel: ta laste kaotsiminekut nii eesti kultuurile kui rahvusele.

Koidula inimlik traagika on meie teadvuses salgamatu. Ja ometigi on tema roll, tema ajalooline, kirjanduslooline, rahvuslooline roll sealjuures imelisel kombel võiks ütelda triumfaalne. Sest ta on ju ilma iga kahtluseta meie mineviku kõige vaieldamatuid — meie sageli nii ennasthävitava skeptitsismi kiuste — kõige vaieldamatuid suuri nimesid. Kui mitte kõige vaieldamatuid suur nimi. Ja kindlasti kõige vaieldamatuid suur naisenimi, mis meil leidub.

Kõigepealt Koidula kui luuletaja. Kaks värsivihikut, seda küll. Aga kokku mitusada luuletust ja nende seas hulk selliseid, milleta vanem eesti luule oleks kujuteldamatu. «Ema südamega» on Koidula vähemalt minu põlvkonnani välja meie kõigi ema-elumusega mingil määral identne. Unumatu lauluga «Meil aiaäärne tänavas» on ta meie kõigi inimliku lapsepõlvnostalgiaga üks. Aga need on ju ainult paar juhupala ta suurte isamaalaulude kõrval. Nagu «Mu isamaa on minu arm». Kunileiu viisiga sai see omal ajal päriseestilise koorimuusika lähteks. Ernesaksa viisiga on see nüüd ammu saanud eestlaste rahvahümniks.

Tosin või paar sellesama vaimsuse kantud keskset luuletust ülendavad Koidula loomingu meie rahvusromantilise isamaaluule tipuks ja harjaks. Nende emotsionaalne ehedus ja suhteline vorminõtkus asetab nad omaaegsest eesti luulest niivõrd üle, nagu miski meie kirjandusloos harva on ümbrusest üle olnud. Võibolla ainult isa Jannseni virdavküllane keel temaeelsest eesti ajalehekeelest. Ja ärgem unustagem siingi põhimõttelist vahet: isa võttis oma keelekülluse lihtsalt oma ümbert, rahva suust üle. Tütrel polnud oma luulenõtkust kuskilt üle võtta. Ükskõik, et paljuski saksa eeskujudel, aga eesti meeles ja keeles löi ta selle endale ja meile ise.

Jaa, meie rahvusromantilise isamaaluule tipp ja hari. Aga luuletaja, kelle päralt on ühes rahvuslikus luulemaastikus need mäetipud, on igaveseks selle maastiku jumalate õnnelik hõimlane.

Me teame ammu, et Koidula oli nii repertuaariloojana kui organiseerijana eesti rahvusliku teatri hing ja vedru. Ning et ta selles asjas püstitas oma ehituse veel rohkem õhku, veel rohkem tühjusse, kui ta seda luuletajana tegigi. Kuid et ta rajas ometi midagi igipüsivat nii organisatsioonilises kui kirjanduslikus mõttes: Koidula «Vanemuine» elab eesti rahvuslikuks teatriks kasvanuna tänini ja Koidula tükke — kui täielikult nad nüüd juba puhtkirjanduslooks osutuvadki, mängitakse ikka veel.

Meie jutustav proosa sai omal ajal Koidula juttudest hulga virgutusi. Poolteise aastakümne jooksul oli Koidula Kreutzwaldi ja oma isa ning mõnede teiste kõrval üks meie proosaheide jätkajaid. Aga jutuloomingus siiski ühena mitmete seas ja mitte eriti originaalselt. Samal ajal oli tal teises proosaloomeliigis ainulaadne algatajaosa: nii isikuloo kui kultuuriloo küljest tänini kütkestavate kirjavahetuste autori äärmiselt tänuväärne roll. Kirjavahetustes avaneb Koidula rahutu vaimu mitmekülgsus, vaatlemis- ja ütlemisnõtkus ning arutlemisvõime vahest täielikumalt kui kuskil mujal. Nii et neis ainulaadseis kirjades — omastele, Almbergile, Schottile, Wiedemannile ja kellele veel, ning ennekoike kirjades Kreutzwaldile ilmneb kogu selle omas ajas nii enneolematuks nooreks naiseks kehastunud isiksuse sarm. Jah, Koidula isiklik kütkestavus pidi olema erakordne — kui oma aja õpetatud mehed seda

Helsingist Berliini ja Budapestini tähele panid. Ja kui kaasaegsed naisedki ta võluvust korduvalt on möönnud. Nähtavasti oli Koidula sõna ja sule ja silmavaate toonusttõstvat puudutust ta tegevusruumis tõesti üha tunda. Kuni vana Kreutzwaldi kõige liigutavam Koidulale saadetud luuletuse lõpuridadeni:

Miska ükskord, kui maailm
Leigeks läind, mu süda külm,
Võiksin mõlemate vilu
Mälestustes soojendada,
Uuest meelde tuletada
Endist kevadise ilu:
Kus kõik lilled õilme narmas
Õhkasivad: «Armas! Armas!»

Koidula on eesti enesetunnetusloo jaoks üks neid haruldasi ande ja andumuse, momendi ja missiooni särasulameid, milliseid iga rahva kultuuriloos mingil arvul leiduma peab, et rahvas omandaks omaenese näo ja saaks sellest teadlikuks ning teadvustaks sellest teisi rahvaid.

Seitsme aasta pärast, 24-ndal detsembril 1993, seisame siinsamas — Koidula saja viiekümnenda sünnipäeva tähistuseks.

Tahaksime tungivalt loota, et lisaks üsna tõhusa Koidula-uurimusliku töö viljadele, mis meil juba olemas on, on meil siis ette näidata ka asju, mida meil seni ikka veel pole. Esmajoones suur, terviklik, analüüsisügav ja väljenduskirgas Koidula monograafia.

Siis oleksime tema mälestuse ees endile tõestanud, et oleme kasutanud päeva, mis meile antud, ka tema nime päriseks endassevõtuks — sest see nimi oli ju paljuski meie päeva koidukuulutus.

Ralf Parve

«Isa, pai isa, kellele sa kirjutad?»

«Ma kirjutan eesti rahvale, mu laps, neile rõõmuks ja õpetuseks.»
[- - -]

«Aga isa, kui sina pisikeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mind ka neile kirjutada ühe tillukese raamatu?» [- - -]

Vaevalt küll aimas Postipapa, et see, mida viieaastase lapse suu huisku ütleb, saab kord teoks niisuguses avaras ühiskondlikus hõlmavuses ja emotsionaalses vääringus, mis aegade kulgemises on muutunud meie jaoks sümbolina kõlavaks nimeks — Lydia Koidula.

Ehkki juba enam kui neli aastakümnet varem oli ennaklikult küps Kristjan Jaak tõestanud, et ka selle maa keel võib laulutuules taevani tõusta, oli ometi Koidula see — kui «Kalevipoeg» kõrvale jätta —, kes rahva äratajana ja teadvustajana pani täishääli kõlama meie emakeelse luulesõna.

Koidula on eesti kunstluule suur vaarema — Emajõe ööbik ja Koidulaulik, kellele isamaa oli tema arm aia-äärse tänava kasteheinast kuni kõige ülevamate aadete ja töotusteni. Just niisugusena võttis ta omaks rahvas, kellel kulmud kuumavad töös ja selginud sihid silmade ees, kes mehisel meelel ehitab koda ja keda laulik üles kutsub:

Mitte meie oma tasu
Ärgu sõlmigu meid nüüd:
Isamaa, kuid si n u kasu
Olgu meie elu püüd.

Kirjutamine oli Koidulale luulekohus, ehk tänaselt öeldes, missioon. Polnud paljas fraas või kujundiline võte, kui ta kodumaale kinnitas: «Su laps ma!» Koidula ja isamaa on meile oma tähenduselt niisama

lahutamatud mõisted, nagu on seda venelastele Puškin, ungarlastele Petöfi, poolakatele Mickiewicz, lätlastele Rainis või ukrainlastele Tarass Ševtšenko.

Kuid Koidula polnud ainult patriootilise luule teesootaja, ta on üleajaline tundelaulik, — ja seda mitte üksnes mugandatud «Emasüdame» või veel mõne teisegi meie hingepinnasesse istutatud kauni laenulise salmikuga, vaid niisuguste ainuliste lüürikahelimestega, nagu «Üürike», «Kevade on sala tulnud», «Kaljukiri», «Ööbik» — laul targast Taara linnukesest, ja veel paljud teised, kust kajab ajati ka laulikute igiaegne tõdemus:

Laulud pisarad on ikka,
Salapiisad südamest.

Ja ometi...

«On suur patt olla väike suurtel aegadel,» tunnistas ta ise.

Aja keerukuses ja vastuoludes, mõistmises ja mõistmatuses oli ta oma südame köitnud isamaaga: «Isamaa mul seisab põues peidus, / Isamaa mu ülem varandus.»

Koidula põhilõimelt demokraatlikule luulele on võõras tühikõlaline rahvusluseafekt — tema isamaa-armastust hoiab üleval suur ja jõuline tunne kogu oma vahetu kiindumuse ja elamusliku siirusega.

Ja selles on olnud tema mõju meie eellastele, meile endile ja see kandub edasi meie järglastele.

Kuid luulega ja luuletajatega on arutihti nõnda, et me nende olemasolu harjumuspärase endastmõistetavusega võtame — meie teadvuses on nende jaoks kindel koht ja nende sõna kuulub meie igapäeva või me isegi kipume neid kuidagi unustama. Aga täiskõla saavutavad nad alles rasketel, rahvale saatuslikel, kriitilistel hetkedel.

Eks ole see ka Emajõe ööbikuga nõnda.

Meenutagem või sõjapäevi, kui võitluses saksa anastajatega sai Koidula sõnast kilp ja möök, lahingusse saatja või vastupanule õhutaja.

Suure Isamaasõja ränkadel aastatel omasid erilist tähendust tema sõnad: «Sind surmani küll tahan / ma kalliks pidada.»

Sel karmil ajal, kus meie sünnimaal oli Koidula sõna käsutatud vaikima või see üksnes poolihääli sai kõnelda oma ikestatud rahvaga, elas ta luule Nõukogude tagalas töötavate eestlaste ning rahvuskorpuse võitlejate seas kui kõige kaasaegsem lahingulaul.

Tema luuletusi trükiti korduvalt «Rahva Hääles», almanahhis «Sõjasarv», rindeajalehtedes, Moskvas ilmunud keskkoolilugemikus, deklameeriti sageli raadios. Temast avaldati arvukalt artikleid ja sõnavõtte, talle pühendati luuletusi, — eriti 1943. aasta detsembris, Koidulauliku 100. sünniaastapäeval, mida tähistati suure sisemise palanguga nii tagalas kui rindel.

Oli seaduspärane, et enne taas vabale kodumaale naasmist otsiti üles Koidula haud mürskudest lõhutud Kroonlinna kalmistul ning anti töötus täita luuletaja viimne soov panna ta puhkama kodumaa rüppe.

Täpselt nelikümmend aastat tagasi seisid mitmed meist siinsamas nõlval, kuhu oleme kogunenud täna, meie rahva suure tütre sajandal surma-aastapäeval. Seisime tookord erilise pühaliku tunde ja väarika teadmiseiga, et oleme täitnud oma kohustuse luuletaja ees, sängitades ta igatsetud kodumaa mulda. Ja nagu siis, nii ka täna me kordame siin kalmul seistes Koidulauliku enda kinnitust:

Eesti muld ja eesti süda —
kes neid jõuaks lahuta.

Georg Trakl

ÕELE

Kus sa käid, on õhtu, sügis,
sinav loom seal kumab puude all,
tiigil üksildus ja sügis,

linnuhuiked taeva all,
kitsas naeratus, mis kurb ja rauge,
tusk su kulmukaarte all.

Jumal võlvinud su lauge,
Suure reede laps, su laubale
laskub tähevalgus kaugel.

ÕÖSEL

Kustunud on sel ööl mu silmade sina,
mu südame punane kuld. Oh kui hilju
põles küünal!
Sinu sinine mantel mähkis langejat.
Su punane suu pani pitseri sõbra vaimuõöle.

TALVEÕÕ

Lumi on maas. Purjus purpursest veinist jätab sa
pärast südaööd inimeste pimedad paigad, nende kolde
punase leegi. Oh pimedust!
Aimutu pakane. Maa on kõva, õhk maitseb mörult,
su tähed ennustavad halba.
Kiviraskete sammudega vantsid sa mööda raudteetammi,
silmad jõllis nagu sõduril, kes musta kaitsevalli
ründab. Avanti!
Sapine lumi ja kuu!
Punane hunt, keda ingel kägistab. Astudes klirisevad
su jalad nagu sinine jää ja su näole on kivistunud
naeratus täis kõrkust ja kurbust ja pakase himurusest
muutub kaameks su laup.

Või kummardub hääletu öö vahimehe kohal, kes oma puuputkas unne vajunud.

Pakane ja härmaaur. Valge tähesärk kõrvetab kümmsus õlgu ja jumala raisakullid kisuvad lõhki su metalse südame.

Oh kivikäabast! Vaikselt ja unustatult sulab jahe ihu hõbedasse lumme.

Must on uni. Kaua jälgib kõrv tähe rada jääs.

Ärgates kõlavad tornikellad külas. Hõbeselgelt ilmub idaväravast roospunane päev.

NOVALISELE

Pimedas maamullas puhkab püha muulane.

Kaebuse võttis jumal ta õrnalt suult,
kui ta oma õitsengus kustus.

Sinise lillena

elab edasi ta laul valude öises hoones.

HINGE KEVAD

Karjatus unes. Mustist käikudest läbi kihutab
tuul,

okstemurrust viipab kevadesina, öö purpurne
kaste

ja tähed ümberringi kustuvad.

Rohekalt vinetab jõgi, hõbejalt vanad alleed

ja linnatornid. Oh magusat joobumust

liuglevas lootsikus ja musträsta kumedaid huikeid

lapseea aedades! Ju lilledest heleneb aas.

Vete pidulik müha. Oh niiskeid varjusid luhal,
uitavaid loomi!

Lokendav haljus, kristalset laupa puudutab
õilmetes oks.

Sätendav kiigepaat. Tasa heliseb päike künkail
roosipilvedes.

Suur on kuusiku rahu, tõsised varjud jõel.

Puhtus! Puhtus! Kus on nüüd surma jubedad
rajad,

öö rangad ja visklevad varjud? Kiirgav
päikesepõhjatus.

Õde, sinu ma leidsin üksikul metsavälul
ja keskpäev oli ja suur oli looma vaikimine.

GEORG TRAKL

Laanetamme all valge kõik ja hõbejalt õitses
kibuvits.

Võimas suremine ja südames laulév lüük.

Leina tund, päikese vaikiv pilk.
Võõras on hing maa peal. Mõttlikult tumeneb
taevasina raismiku kohal, pikalt kajab
kurb kellahelin külast. Vagune leinarong.
Rahus õitseb mirt surnu valgetel laugudel.

Tasa kohavad veed saabuva õhtu eel
ja tumedamalt rohetab jõekalda padu, heledas
tuules rõõm.

Õhtuküngastel venna mahe laul.

NOOR TEENIJATÜDRUK

Ludvig von Fickerile

Tihti kaevul videvikus
seisab ta kui raskes mõttes.
Kaevu põhja videvikus
vaatab ämbrit välja võttes.

Pöökpult hakke tõuseb lendu.
Tema kõnnib nagu vari,
ruuged juuksed tuules lendu.
Hoovis vilab rotikari.

Hääbumise jahe värin
surub tulitavaid lauge.
Imbub rohukõrte värin
jalgadesse närbuvrauge.

*

Tasa käib ta mööda tuba,
õues päevasagin lakkab,
sirelitest lõhnab tuba,
rästas vilistama hakkab.

Nagu võõrast vaatab peeglis
oma nägu ehavalgel.
Õudusega näeb ta peeglis
lapsepuhtust selle palgel.

Sulaspoisi lauluümast
valuvahk ta rinnas viirgab.
Pimedusest, tuuleümast
verevpunast läbi kiirgab.

*

Õösel üksildasel vainul
sonides ta ringi eksleb.
Õelalt naerab tuul sel vainul,
okstes vihistab ja peksleb.

Juba tähed kahvatavad.
Vaevatud ta palged kõhnad
vahakarva kahvatavad.
Ümberringi kōdulōhnad.

Kaua vahib järvevette,
kōssitades külmast kange.
Laulab kukk ja järvevette
sünge päevatera langeb.

*

Sepipajas paugub vasar.
Uksele ta hiilib vargsi.
Valjult, valjemalt taob vasar,
kui ta sisse astub argsi.

Seinad kōmisevad naerust
ja ta poisi pilgu tabab,
kühmu tōmbub jōhkrast naerust,
mis kui vasaraga rabab.

Mustav ruum täis tulepitsmeid.
Abitult neid pūūda tahab,
pimestavaid tulepitsmeid.
Vajub siis kui surnu maha.

*

Rammetult ta ärkab voodis,
magus kartus südant muljub.
Nāeb, et tema rāāmas voodis
helekuldne valgus huljub.

Lillelōhna tungib aknast,
sinendavaid taevarandu.
Vahel tuulehooga aknast
kauge kellahelin kandub.

Varjud libisevad padjal,
tunnid pikka otsa saavad.
Raskelt hingab, vähkreb padjal.
Ja ta huuled on kui haavad.

*
Verised on pilvelinad.
Tarretanud metsaharju
mähkinud on mustad linad.
Pöllul kärab hakikarju.

Valge nägu pimeduses.
Räästas tuvid, tiivasurin.
Nagu korjust pimeduses
piirab suud tal kärbsesumin.

Kandub läbi öise küla
laulu, viiulite nuukseid.
Hõljub nägu läbi küla,
okstes lendleb ruugeid juukseid.

Tõlkinud DEBORA VAARANDI

Väliste eluseikade põhjal võiks öelda, et Trakl kuulus nende ülitundlike, kohanemisvõime-
tute ja ennasthävitajate kilda, keda loovisikute hulgas pole just vähe.

Georg Trakl sündis 1887. a. Austrias Salzburgi rauakaupmehe jõukas ja lasterohkes
peres. Oppimine humanitaargümnaasiumis ei edenenud, ehk mängis siin oma osa ka
varane kalduvus narkomaaniasse. Akadeemilise hariduse sai ta lõpuks farmaatsia alal,
ei suutnud aga ühelegi ametikohale pidama jääda. Esimesed kirjanduslikud katsed 19-aas-
tasena, lühinäidendid, ei õnnestunud. Oluliseks sai Traklile asumine Tirooli ja tutvumine
ajakirja «Brenner» väljaandja Ludwig von Fickeriga. Ficker avaldas oma ajakirjas kõik
Trakli toleagegsed luuletused ja andis poeedile tihti varjupaika oma Innsbrucki kodus.

Neil Trakli elu viimastel aastatel sündis tema luule paremik.

Esimese maailmasõja alguskuudel viibis Trakl armee sanitaarteenistuses Galiitsias.
Verisest Grodeki lahingust vapustatuna sattus ta Krakovi laatsaretti, kus suri (arvata-
vasti mürgitas end) 3/4. nov. ööl 1914.

Georg Trakli elutee oli lühike, ka tema looming pole ulatuslik: esimene värsikogu
«Luuletused» 1913. a., teine «Sebastian unenäos» ilmus juba pärast poeedi surma 1915. a.

Georg Trakli looming on austria luule silmapaistvamaid nähtusi. Oma püsikoha ja
ulatuslikuma mõjusfääri saksakeelses luules on ta leidnud alles pärast Teist maailmasõda.

Heino Veiper

KEERDTREPP

Salkkond uudishimulikke matkajaid, kes seisid Emajõe kaldal, olid sel hetkel kaljukindlalt veendunud, et näevad päise päeva ajal viirastust. Mõelda vaid, nende silmade all hakkas Eestimaa kaunimaid jõgesid äkki tagurpidi voolama! Kui harilikult kannab Emajõgi oma vett Võrtsjärvest Peipsi poole, siis viivu ajaga muutus pilt sootu vastupidiseks.

«Olen isegi seda omapärast loodusnähtust jälginud — vaatepilt on tõepoolest üllatav,» tunnistas Emajõe ürgorus asuva Luunja sovhoosi direktor, vabariigi teeneline zootehnik, põllumajanduskandidaat Ilmar Laurits. «Istusin ühe kõrgema kivi peal ning vaatasin, kuidas jõevool oma suunda muutis, et seni puutumata jäänud vastaskallast uuristama hakata. Ja pähe kerkis esialgu päris kentsakana tundunud mõte: kui prooviks ka põllumajanduses käia mitte ainult aastatega sissetallatud radu, vaid valida mingi uus tee. Paistku see kõrvalseisjale algul kas või vastassuunaline.»

Mõned kuud hiljem loodigi Luunjas perekonnafarmid. Ühed esimesed omataolised kogu maal.

Tootlike jõudude areng toob endaga kaasa ka muudatusi tootmis-suhetes. Mõistagi tuleb töö edasise parema korraldamise huvides muret tunda samuti nende suhete järkjärgulise täiustamise eest. Määrav koht kuulub seejuures materiaalsele ja moraalsele stimuleerimisele. Oleks ju mõeldamatu, et hobusemees saaks ühesugust palka ratastraktori «Kirovets» juhiga, kelle hoole all on vähemalt paarsada hobujõudu rohkem. Ikka tuleb arvesse võtta kutsevilumust, töö mahtu ja kvaliteeti. Ja mitmesugused ergutused ongi peamine sild, mille kaudu majandustegevuse endiselt tasandilt liigutakse uuele ning kõrgemale.

Vanameister Johannes Türn on öelnud: «Mitte kellelgi pole keelatud hästi malet mängida.» Parafraaseritult kehtib see ütlemine ka materiaalse väärtuste loomise kohta. Ainult selle vahega, et malemäng on igauue eraasi, materiaalse väärtuste loomine ei ole.

Ajapikku kujunevad igas majandusharus välja oma sisemised kitsaskohad, mis vähemal või suuremal määral häirivad plaanikohast tööd. Näiteks kas või loomade söödabaas. Aastalüpsis peaks tublisti ületama 5000 kg piiri, kuid tegelikult on tonni jagu väiksem. Kes on süüdi? Kümnest zootehnikust kaheksa peavad siin patuoinaks agronoomi: sööta on vähe, juurvilja pole, hein kopitab, kartul lasti mädanema minna, silo on halvasti konserveeritud. Agronoom omakorda ründab mehaanikut, kaadritöötajat, varustajat, ökonomisti, palgaarvestajat, inseneri, maa-parandajat...

Enamikus kolhoosides ja sovhoosides tuleb sääraseid kokkupõrkeid ette küllalt sageli, sest võlusõna «söödabaas» jätab õiguse enamasti zootehnikule. Omal ajal, kui mitmel pool oli häda piima ja lihaga, kruviti madalseisu ületamiseks lüpsjate ning loomatalitajate palgad üles. Sinna on need jäänud tänaseni. Nii oli 1983. aastal Paide rajooni Kirna kolhoosis traktoristi kuutöötasu 100 rbl. võrra madalam seatalitaja ja 90 rbl. võrra madalam lüpsjate omast. Ei tahaks nagu hästi uskuda, et rooli või juhtkangi taga on nendest kehvemad töötajad. Aga töötasutabeli põhjal jääb selline mulje küll. Et varuda rohkem sööta ja teisi taimekasvatussaadusi, tuleks nüüd esmajoones ergutada masinamehi. Paraku pole see alati võimalik.

Tähendab, vananenud tootmissuhted on hakanud pidurdama majanduse intensiivarengut. Midagi sarnast oleme täheldanud samuti ehituses, kohalikus tööstuses, teeninduses, kergetööstuses...

Arusaadavalt ei suuda ka maailmakuulsa nimega teadlased asja parandamiseks kindlaid soovitusi anda — olud ja võimalused on igas tootmisloigus, ettevõttes ja majandis suuresti erinevad. Valmisretsepte pole ega saa ollagi. Kõik tuleb ise leida. Ainult et tingimata koos teadlastega.

Pole vist ühtki majandusjuhti, kes saaks kinnitada, et kõrgemal seisvad organid nende uuendusettepanekuid ei toeta. Just vastupidi, säärasele ettevõtmistele — nimetatagu neid meetodiks, variandiks, katseks, eksperimendiks või lihtsalt reorganiseerimiseks — antakse alati roheline tee. Sest ühiskond on eluliselt huvitatud koguprodukti järjepidevast suurendamisest, rahvatulu kasvust, tootmise laiendamisest, vahendite otstarbekamast kasutamisest. Mõjusa tõuke selles suunas andis NLKP Keskkomitee 1985. a. aprillipleenum, kus taas rõhutati vajadust viia majandus võimalikult kiiresti üle intensiivarengu rööbastele.

Kui on realsid, siis peavad olema ka raudteelased. Esmajoones muidugi vilunud vedurijuhid, kes toimetavad raskekaalulise rongi sihtjaama. Esimesel pilgul näib, et vähemalt juhtide vähesuse üle ei saa kurta: paljudel neist on igasuguste ümberkorralduste ja eksperimentide kogemusi küllaga. Lugu on siiski märksa keerulisem, sest kõik uuendused pole oma nime väärt.

Kord küsiti ühelt Hommikumaa targalt, miks ta vahetpidamata kallab ühest kannust vett teise. Vett sellega juurde ei tule, pigem jääb hoopis vähemaks, sest mõni tilk kukub ikka kõrvale. «Juurde ei tule,» kinnitas tark, «aga asi pole selles. Inimestele on vaja muljet jätta. Kui ma imekiiresti kalkan, arvavad nad, et mõlemad kannud on ühekorraga vett täis.»

Hommikumaast lahutavad meid tuhanded kilomeetrid, ent muljetega spekulereijaid leidub Eestiski. Tõsi küll, joogivee puudus meid ei kimbuta. Seevastu annab eriti nõrgemates majandites teravalt tunda masinameeste nappus. Olukorrast väljapääsu otsides püüti A. Sommerlingi nim. sovhoosis umbisõlme üheainsa löögiga lihtsalt läbi raiuda.

Varem kandsid majandis töö organiseerimise põhiraskust territoriaalset osakonnad Lagedil, Vaskjalas, Kurnas ja keskuses. Osakonnajuhataja vastutas kohapeal nii taimekasvatuse kui ka loomakasvatuse eest. Tuli põllul ette midagi ootamatut, saadi laudarahva näol kiiresti abiväge, juhtus nuumloomatalitaja haigestuma, asus tema kohale põllutöeline. Nii käisid asjad aastast aastasse ja tootmisplaanis kavandatud ülesannetega tuldi enam-vähem toime. Ent ühel heal päeval kuulutas majandi juhtkond, et olemasolev struktuur on liikumisele takistuseks. Senised osakonnad löödi laiali ning nende asemele moodustati kaks brigaadi: taimekasvatajate ja loomakasvatajate oma. Kui nimetada veel ülesvahendite dispetšiteenistuse loomist ja traktorite jaotamist brigaadide vahel, siis saamegi täpse ülevaate eksperimendist, mis Stšokino uuenduse kauge järellainetusena jõudis lõpuks ka Tallinna külje alla.

Et traktoriste oli juba enne igas osakonnas kasinalt, siis pärast eksperimendi algust kuivasid nende read hoopis kokku. Osa mehi jäi alaliselt farmibrigadiride käsutusse, ülejäänuid pillutati aga majandi vanemagronoomi käsul alalõpmata ühest brigaadist teise — sinna, kus häda kõige suurem. Mingis mõttes oli see tekkinud olukorrast võib-olla ainus väljapääs, ehkki igal masinamehel läks päevas tund-poolteist hindamatut tööaega paratamatult kaotsi. Tühisõitude pärast, eksperimendi nimel.

Mida see reorganiseerimine lõpuks andis? Sellele küsimusele on raske otseselt vastata, palju oleneb ju lähtekohast. Ent siiski.

Vaevast oli uuendus alanud, kui ümberkorralduse üks eestvedajaid paigutati kõrgemale toolile istuma. Rohkesti lisatööd said lendurid, kes traktoristide defitsiidi tõttu külvasid ise mineraalväetist... Ülemiste järve lähistel olevatele kõlvikutele ja kraavidesse. Lisaülesandeid jagus linlastele, šeffidele, teetöölisele, pensionäridele, õpilastele. Ainult pealinna ajakirjanikud võisid vabamalt hingata ja aktiiva poolele kirjutada mitu tonni säästetud kütust, Sommerlingi on ju Tallinnast ainult veerandtunnise sõidu kaugusel!

Reorganiseerimine on keeruline toiming, mis nõuab pikka arupidamist, kõigi üksikasjade läbimõtlemit, teaduslikku lähenemist. Ja uue tunneta-

mist, oskust kaugele ette näha. Mainitud eksperimendi juures neid nõudeid ei arvestatud, mistõttu tekkisid uued, eelmistest veelgi sügavamad vastuolud. Tähendab, ümberkorraldamine ise kannatas kõige rohkem just korraldamatuse all.

Igasuguste uuenduste algatajad võib tinglikult liigitada kolme rühma. Esiteks need, kes tahavad ja oskavad varajasemast midagi paremini teha. Teiseks need, kes tahavad teha, aga ei oska. Kolmandaks need, kes ei taha ega oska. Nii mõnigi võib nüüd üllatunult küsida — miks nood viimased end siis eksperimendiga seovad? Tuleb välja, et see on isegi kasulik. Esiteks ei löö teenistusredel kõikuma ka tootmise madalseisu korral, teiseks avaneb võimalus ümberkorraldustega välja paista, kolmandaks on eksperiment ise hea kaitsekilp majandamise varjukülgedele, ning neljandaks, juhtorganitelt saab taotleda täiendavaid fonde, limiite, vahendeid ja muid eeliseid.

Elus on tulnud viibida paljudel nõupidamistel ja koosolekutel. Enamiku neist on aastad juba ammu mälust kustutanud. Ent üks 1970. aastatel asetleidnud arupidamine on seni kuni pisiasjadeni meeles. Käis elav mõttevahetus, sest oli vaja kiiresti ehitama hakata uut tootmishoonet. Tippjuht kuulas arvukaid ettepanekuid ja tegi märkmeid. Viimaks tõusis mees püsti ja ütles: «Mõne kuu pärast läheb ehitamine lahti.» — «See ei ole võimalik,» katkestas teda pearaamatupidaja. «Pangaarvel pole kapitaalehituseks ühtki rubla.» Nüüd kinnitas tippjuht uuesti: «Ehitame igal juhul.» See lause valas õli tulle. Pearaamatupidaja võttis ühes sületäie pabereid ja tõusis omakorda kõnepulti. Rohkete arvude najal tõestas ta, et ehitusest ei tule midagi välja. Ometi ei kaotanud tippjuht enesekindlust. Ta astus kõnetoolist alla, haaras nagist talvemütsi, tõstis selle pea kohale ja ütles: «Kui mardipäevaks vundament valmis pole, süüa selle teie silmade all ära.»

Karvamüts jäi söömata...

Hiljem päriti: «Kust sa selle raha välja võlusid?»

«Võluda polnud vajagi,» tähendas tippjuht, «panin lihtsalt eksperimendi käima.»

Meil on viimasel ajal saanud päris moeasjaks rääkida vähemalt igal teisel nõupidamisel või koosolekul üha süvenevast tööjõupuudusest. Vabariigis ehitatakse järjepidevalt uusi elamuid, lasteaedu, koolimaju ja olmehooneid, ent ikkagi ei piisa kortereid ja lasteaiakohti, õppetöö käib mitmel pool endiselt kahes vahetuses ning õmblusateljeedes on paiguti ülipikad järjekorrad. Järelikult, söögilaua taha istujaid jagub, ent lauakatmise eest ei muretse kaugeltki igauks.

Tundub, et säärase paradoksaalse olukorra on tinginud inimeste suuresti erinev töökoormus. Näiteks kinnitas Rakvere rajooni agrotööstuskoondise esimees, teeneline põllumajandustöötaja, põllumajanduskandidaat Hans Loite, et üks kolmandik traktoristidest teeb ära kahe kolmandiku töö. Ülejäänud 67% masinameestest ei tule toime selle viimase kolmandikuga — ikka peavad linlased ja šefid majandeid hädast välja aitama. On selge, et taoline lõputu abistamine käib kõvasti nii töötajate eneste kui ka kogu riigi rahakoti pihta. Saagi koristame sel moel patuga pooleks kuidagiviisi ära, ent suur hulk materiaalseid väärtusi jääb loomata.

Kui sellest rääkisime, ütles Ilmar Laurits nii:

«Igal põllumajandustöötajate nõupidamisel on kõne all sellised probleemid nagu haritava maa, tootmispinna, masinate, seadmete, materjalide, kütuse, elektrienergia ja remondisummade säästlik kasutamine. See on õige ja kahtlemata vajalik. Võib küllaga tuua näiteid, kus varude ja vahenditega käiakse pillavalt ümber, nagu oleksime ülearu rikkad. Pealegi alustame säästmist valet otsast: mitte inimesest, vaid hoopis tükkis masinast või materjalist. Ma arvan, et eriti nüüd, NLKP XXVII kongressi aegu, peab selles osas iga majand tegema täispöörde. Esiplaanil olgu inimene, kõigi rikkuste looja. Kui oskame tööjõudu senisest tulemuslikumalt kasutada, langevad muud probleemid iseenesest ära.»

Muidugi pole ülesande lahendamine kerge. Ja peamine tõke on siin töötasufond.

Mis seal salata, majandijuhil on lihtsam elada, kui inimese keskmine töötasu teatud aja jooksul nimetamisväärselt ei tõuse. Ütleme, et ühe kindla töö eest makstakse neljale töötajale kokku 950 rubla palka. Sel juhul ei tülita majandi direktorit revidendid ega teised kontrollijad ja jäävad ära igasugused profülaktilised peapesud. Lugu läheb tublisti kahtlasemaks, kui nimetatud summa jagatakse vaid kolme tegija vahel, ehkki töö maht on sama. Saavad aga tööga hakkama kaks inimest ja 950 rubla kuulub tervenisti neile, sajab tippjuhi kaela suuri sekeldusi. Sedamaid on kohal täisarvuline revisjonibrigaad, kes palavikuliselt otsib töö normeerimisel ja tasustamisel tehtud vigu. Mõne päevaga koideatakse aktikaante vahele kümneid dokumente. Töömeeleolu on pikemaks ajaks rikutud brigadiril, palgaarvestajal, osakonnajuhatajal, peaspetsialistil, raamatupidajal, ökonomistil. Ometi võitis majand viimase variandi puhul palju: vabanes tinglikult kaks korterit ja mitu lasteaiakohta, kahe inimese võrra lühenes sööklas lõunasöögijärjekord. Need veenvad tõsiasiad jätavad kontrollijad külmaks, sest oma töös juhinduvad nad ainult keskmistest näitajatest.

Sel lihtsal põhjusel sõitis rööbastelt maha ka Zlobini meetod. Üliagarad normeerijad suutsid oma tahtmise lõpuks täielikult maksma panna, nõudes ehitajatelt sama tasu eest üha suuremat tööd. Paljud kompleksbrigaadid lagunesid ja läksid laiali, tuhandet krohvijad ja müürsepad asusid tööle teistes rahvamajandusharudes.

Tartu rajooni Luunja sovhoosi peamisteks tootmisharudeks on loomakasvatus ja köögiviljakasvatus. Et majandis on üle poole tuhande töötaja ja iga inimese kohta tuleb keskeltläbi kümme ha haritavat maad, siis on tööjõu kasutamisele tulnud eriti mõelda. Pealegi muutub tööjõuvajadus järjest teravamaks — praegu ehitatakse Luunjasse vabariigi üht suuremat ja moodsamat katmikkultuuride kombinaati. Selle kogusuuruseks planeeriti 12 ha, millest üle 5 ha on juba käigus.

Olukorras väljapääsu otsides jäädi esialgu peatuma Zlobini meetodi täiustatud variandil, mida kohandati oludele vastavalt. Arvestused tõendasid, et taolisel uuendusel võib tulevikku olla ka põllumajanduses. Eespool märgitud põhjustel tuli paraku majandiski sellele kriips peale tõmmata. Otsingud jätkusid, kuni jõuti perekonnafarmideni, mille loomisel olid eestvedajaiks kolm kommunisti — Ilmar Laurits, vasikatalitaja Olev Pihla ja peazootehnik Heldur Peterson. Omavahel räägiti pikad jutud selgeks, vaieldi, tõestati. Nii peaks see õieti olema kõikjal, kus otsitakse põhimõtteliselt uut teed tootmise edendamiseks.

Kahjuks on paljud senised eksperimendid sündinud kabinetivaikuses. Paar aastat tagasi oli vaja kokku saada ühe põllumajandusjuhiga. «Praegu ei ole see võimalik, ta on väga hõivatud,» ütles sekretär kuidagi ebalevalt. «Tal on kõvasti tegemist, jälle joonistab kaste.»

Milliseid kaste? Kelle jaoks? Alles hiljem selgus, mida nood salapärased kastid tähendavad. Tippjuhi hobiks olid kõikvõimalikud reorganiseerimised, mis eelduste kohaselt pidid andma nimetamisväärset majanduslikku tulu, ja kui tulu oli visa saabuma, asus mees varasemaid ümberkorraldusi ümber korraldama. Lõputult muudeti juhtivtöötajate ametinimetusi, nende ülesandeid, kohustusi ja alluvusvahekordi. Kõik oli nagu Krõlovi tuntud valmis, kus dirigent orkestrimängijaid alailma ühelt kohalt teisele ümber tõstis. Mainitud tippjuhi laual seisid sageli suured paberilehed, kuhu püüdliku käega oli joonestatud üle kolmekümne omavahel joonekestega ühendatud kastikese. Neisse kastidesse olid kantud juhtivtöötajate nimed koos nende ametiülesannetega. Tolgi korral oli käsil juhtimisstruktuuri järjekordne ümberkorraldamine...

Luunja sovhoos on võrdlemisi tugev majand. Ainuüksi kasumit saadakse üle poolteise miljoni rubla. Teravilja keskmine saagiand ulatub 35—43 tsentnerini, piima saadakse igalt lehmalt üle 4000 kg aastas. Hästi edenevad avamaa köögiviljad ja katmikkultuurid. Oma müügi kohustusi on luunjalased pidevalt ületanud.

Ometi polnud direktor ja spetsialistid saavutatuga rahul. Murelikuks tegi asjaolu, et lehmade keskmine väljalüps oli liialt kauaks jäänud peatuma ühele tasandile, samuti nagu nuumloomade ööpäevane kaalu-

iive, 600 g. Oli tekkinud nagu mingi psühholoogiline barjäär. Selgituseks niipalju, et lüpsilehmi peetakse enamasti suurfarmis, noor- ja nuumloomi mõne talitajaga mehhaniseerimata väiksemates lautades.

Viimati mainitud asjaolu andiski tõuke perekonnafarmide loomiseks.

Tavaliselt töötab väikelautades 3—4 inimest, lisaks neile brigadir. Üks loomakasvatataja on hoolas, teeb kõik, mis vaja, teine seevastu tõmbab sõnniku kokku, viskab sööda ette ja kaob. Töötasu on aga kõigil võrdne — selle arvutamisel lähtutakse loomade kaaluiibest. Püüdlikkus ja ükskõiksus on leppimatud vastandid, korratas aga toob alati tüli majja. Sellistes lautades tekib tihtipeale talitajate omavahelisi pahandusi, ütlemisi ja intriige. Kokku võttes kaotavad nii inimesed kui ka majand, saamata jäävad kümned lihatonnid. Ka töötasu kipub langema. Kui väikelaudas töötab üks perekond, riiud kaovad — nii naine kui ka mees on huvitatud loomade võimalikult suurest ööpäevasest juurdekasvust ning mõistagi vastavast teenistusest.

Heldur Peterson on päris noor mees, aga Luunjas peazootehniku ametit pidanud juba üle viie aasta. Sellele ametikohale nimetati ta kohe pärast EPA lõpetamist. Niisugust asja juhtub üldiselt harva, eriti kui on tegemist tugevama majandiga. Noormees oli sovhoosis praktilik, näitas ennast võimeka spetsialistina ja kui suunamiskomisjon hakkas ameteid jaotama, polnud kaaluda enam midagi. Pealegi on Petersonil muude omaduste kõrval ka teadlase närvi.

«Tööjõu tulemuslikum kasutamine on igas majandis päevakorral, kuid selle mitmetest külgprobleemidest minnakse mingi seletamatu valehäbi pärast mööda,» ütles peazootehnik, kui kõnelesime temaga perekonnafarmidest. «Pole mingi saladus, et individuaalloomade produktiivsus on sovhoosi loomade omast tublisti kõrgem, kuigi tegelikult peaks olema vastupidi. On nood ju kogenud spetsialistide pideva valve all, eraisiku lauta astub aga zootehnik, tõuaretaja, veterinaararst ja seemendustehnik harva sisse. Ometi on päris tavaline, et sovhoositöötaja lehm annab aastas 5000—6000 kg piima ja tema nuumlooma keskmine kaalu-iive on üle ühe kg ööpäevas. Toodangu tõusu ei soodusta ainult parem söötmine, vaid ka hoolitsus looma eest, tähelepanu. Kas või silitamine. Vähe on sellest, kui aastast aastasse varutakse sööta rohkem. Tahame jõuda selleni, et iga lüpsja, karjak või talitaja käiks sovhoosi loomadega ümber nagu enda omadega. Perekonnafarm on oluline samm teel sinna-poole.»

Majandi keskuse osakonna nuumpullide laudas on 320—350 looma. Farm pole just kõige moodsam ja paremini mehhaniseeritud. Põhilised tööd tehakse traktoriga. Sellega toimetatakse loomadele sööt ette ja veetakse sõnnik minema. Varem töötasid seal kolm inimest, kes 1979. a. said pullide ööpäevaseks kaaluiibeks 636 g, ent aasta pärast iive koguni langes. Siis läks laut Maret ja Jaan Jürgensoni hoole alla. Oma vanematele aitasid jõudumööda kaasa lapsed — Andres, Lembit ja Maie. Viimased tulid toime mitme tööga, sealhulgas söötmisega, ning õppisid isa-ema kõrval traktori juhtimisega selgeks.

Perekonna ja majandi vahel sõlmiti leping. Kokkuleppes märgiti, et töötajate ülesandeks on saada nuumpullide ööpäevaseks juurdekasvuks keskmiselt 750 g.

See kolmveerand kilogrammi on omamoodi piiritulp, mis eraldab sovhoosi perekonnafarmi tavalisest laudast. Raja ületamisel hakkab iseäranis mõjusalt kehtima majanduse intensiivarengu üks põhiseadusi — mida viljakam töö, seda suurem sissetulek. Siinkohal räägime nimelt sissetulekust, mitte tavapärasest töötasust, mis Zlobini algatuse järgijaile kirstunaelaks sai. Juba enne perekonnafarmide loomist oli ilmne, et sedagi uuendust võib tabada ehitajate algatuse saatust, kui talitaja palk koos preemiatega ei jää revidentide silmis vastuvõetavale tasemele. Ent sinna jääda ei saanud see kuidagi — vastupidisel juhul poleks mingit mõtet olnud nende farmide ideega lagedale tullagi. Mida teha, et inimese pingeline ja vaevarikas töö saaks vääriliselt tasutud ja kontrollijad ei peaks defitsiitset paberit kulutama aktivirnade suurendamiseks?

Pealtnäha keeruline probleem lahenes siiski suhteliselt lihtsalt. Nii mitmedki majandijuhid kurdavad, et korralduste ja ringkirjade paduvihm, mis neile kõrgemalt poolt vahetpidamata kaela sajab, lämmatab mõnegi mõtte juba eos. «Vahel aga on paberitest kasugi,» kinnitab Ilmar Laurits. Nagu tol päeval, kui oli arutluse all perekonnafarmide edasine käekäik. Nimelt nõuti ühes pikemas käskkirjas, et majandid ostaksid elanikelt senisest rohkem loomi kokku. See oligi kauaotsitud võti, mis hääletult avas ka perekonnafarmide ukсед. Otsustati, et plaanilise toodangu eest saavad talitajad kehtestatud töötasu koos vastava preemiaga, ent üleplaanilise iibe kilogrammid ostab sovhoos neilt ära eraloomapidajatele ettenähtud hindadega, mis näiteks kõrgema toitumuse ühe kilogrammi puhul võrdub rubla ja neljakümne kolme kopikaga. Arukas lahendus. Ainult pangaametnikud võtsid esialgu tõrjuva hoiaku. Nad olid hämmelduses: «Palju liha ja ei ühtki looma...»

Nüüd on arusaadav, miks sissetuleku ja töötasu vahele ei saa asetada võrdusmärki. Esimene mõiste on ju märksa avaram, kujutades endast eri allikatest laekumiste teel moodustunud tervikut, teine vaid teatud osa sellest. Tähendab, loomakasvatuse intensiivarengut reguleerivad lisaks töötasufondile veel muud majandushoovad. Nende oskuslik ja paindlik ühendamine väärib täit tunnustust.

Luunja uuendus äratab tähelepanu teisegi kandi pealt. Meil on omajagu majandeid, kus üsnagi keskpäraste tootmistulemuste varjus püütakse äkki üks töötaja teistest kunstlikult peajagu kõrgemale upitada. Et ta vabariigis endale ja kogu tööperele nime teeks. Mis seal salata — enamasti läheb nõks läbi. Kõige hõlpsam on sääraseid «eesrindlasi» produtseerida loomakasvatuses, sest tugeva söötmisega on võimalik lühikese ajaga imet teha. On muidugi iseasi, mida see majandile peale kuuluse veel annab. Nii või teisiti, ent Luunjas säärast teed ei mindud. Isegi jutuks ei tulnud, et perekonnafarmile mingeid eritingimusi luua. Ja ega talitajad neid eeliseid-soodustusi taotlenudki. Nuumpullide farmi päevane söödaratsioon nägi välja selline: 12 kg silo ja 1 kg heina. Peale selle eraldati looma 100 kg kehakaalu kohta veel 1 kg jõusööta. Ainult haljassööda ja põhu kogust ei limiteeritud, seda võisid talitajad anda vabalt oma äranägemise järgi.

Otsekui märkamatu tegi iibenäitaja järsu pöörde ülespoole...

Koos Heldur Petersoniga käisime teisteski farmides. Ühes neist — vasikate omas — töötab Pohlade perekond. Elle Pohla oli varem postiljon, Olev Pohla autojuht. Pidevalt käis oma vanematel abiks Luunja keskkoolis õppiv tütar Piret. Hoone, kus vasikad asusid, oli tagasihoidliku väljanägemisega. Aastakümneid tagasi ehitas kunagine väikekolhoos selle hanilaks, sest rikkuse mõdupuuks oli lautade arv. Hiljem, kui majand liideti sovhoosiga, kavatseti hoone buldooseriga kokku lükata, kuid jäeti siiski alles. Mõne kuu möödudes kohandati see ümber vasikalaudaks, kus on ruumi ligemale 120 loomale.

Vasikad tuuakse sinna umbes 35 päeva vanustena. Viis kuud hiljem, kui eluskaal on jõudnud juba 160—170 kilogrammini, paigutatakse nad teise kohta. Säärane tsüklil kordub pidevalt. Ainult suvekuudel, millal perekond ühtlasi viibib korralisel puhkusel, on mõnenädalane vaheaeg. Sel ajal võetakse käsile ruumide valgendamine ja remonditööd.

Heldur Peterson: «Tänu Pohlade hoolikusele sai sovhoos vasikakasvatusele tugevad jalad alla.»

Mitte ainult vasikakasvatusele. Eeskujulikult hooldatud noorloomad on hiljem lüpsikarjale asendamatuks täienduseks.

Astusime lauta ootamatult, talitajatel polnud meie tulekust aimugi. Kõikjal valitses kord ja puhtus. Loomad olid siledad, läikivad ja väga heas toitumuses, kuiva allapanu peal. Vii kas või otsemaid veerandijagu neist vabariiklikule tõuloomade näitusele. Peazootehnik on nõudlik mees, kuid farmirahvale polnud tal ühtki etteheidet. Sinna lauta on loomaarstil harva asja — vasikate väiksema haiguse ja ravimisega saab abielupaar ise kenasti hakkama. Ent suuremad hädad?

«Siis peab muidugi arsti kutsuma,» tähendas Olev Pohla.

Tegelikult on nii, et võib-olla vaid korra aastas murrab üks vasikas jalaluu. Ometi on laut vana ja amortiseerunud, mehhaniseerimata. Ent

vasikate keskmine ööpäevane juurdekasv teeks au ka vabariigi parimale näidissovhoosile. See on pidevalt olnud 830—900 g vahel.

Kinnitatud ratsiooni najal sellist iivet kätte ei saa. Väga palju tuleb vasikatele niita täiendavat haljassööta ja see neile ette vedada, rohkesti teha muidki töid, mis isegi ühes keskpärasel laudas jäävad lõpuks tegemata.

Kui keegi tahab näha Emajõe ürgorule avanevat unustamatut vaatepilti, peab ta kindlasti ära käima Veibril. Otse lauda kõrvalt läheb mõnemeetrine astang, mille tagant hakkab helkima jõe veepeegel. Oru viljakal lammimullal hällib tuules kõrge tihe rohi.

Nüüd on Veibril Ilma Alase ja Bruno Juhaste hoole all perekonnafarm. Ilma on kutselt lüpsja, Bruno masinamees. Hoone ehitati ümber kunagisest abimajandi-aegsest laudast, mis seisis aastakümneid kasutamata. Arvati, et suurmajandil pole väikelaudaga midagi peale hakata ja see jääb intensiivmajandamisele lihtsalt jalgu. Pärast rekonstrueerimist mahutab ehitist 32 lüpsilehma. Farmis on kõik vajalikud abiruumid, puhketuba ja piimahoidla. Ümber on kohandatud muudki tootmishooned, karjarahva tarvis ehitas sovhoos aga kena ühepereelamu, mille juurest avaneb võrratu vaade allpool rahulikult looklevale Emajõeale.

«Veibri lüpsikarjafarm on kõrgema tasandi katse, millel on ka teaduslik tähtsus,» selgitas Ilmar Laurits kolm aastat tagasi, kui hoonesse hakati paigaldama mehhanisme. «Meie eesmärgiks on eraldada suurfarmist kõrgetoodangulised lehmad, et eeskujuliku hooldamisega loomade loomupärast lüpsivõimet täielikumalt ära kasutada. Niiviisi säilitame majandi paremad lehma perekonnad, sest tugev söötmine ja laitmatu hooldamine võimaldavad nende tõulist väärtust kõrgel hoida. Olen veendunud, et Veibrilt hakkame saama väga head täiendust kogu sovhoosi lüpsikarjale.»

Keskmiseks aastalüpsiks kavandati perekonnafarmis 5000 kg, mis eelmise taseme ületas tervelt tonni võrra. Kindlaks määrati samuti loomakasvatavate töötasu — ühe tsentneri piima eest 3 rubla 60 kopikat. Kogu üleplaanilise piima kohustus majand ära ostma eraloomapidajatele kehtestatud hinnaga. Kahepoolse lepingu üks olulisemaid punkte puudutas söödaga varustamise korda.

Veibri perekonnafarm oli kolmas omataoline Luunjas. Kahe esimese tulemuslik töö ja talitajate soliidne sissetulek kergitasid kõvasti rahva huvi asja vastu. Neid, kes soovisid laudas tööle asuda, oli üllatavalt palju — küll kohapealt, küll kaugemalt, küll teistestki rajoonidest. Sõelale jäid lõpuks Ilma Alas ja Bruno Juhaste. Loomad toodi lauta 31. detsembril 1982. a. Siis oli nende keskmine päevalüpsis 10 kg piiri- mail. Ent mõni kuu hiljem oli see juba 15 kg, seejärel 18 kg, 20 kg. Aasta lõpuks ületati eesmärk ligikaudu tonni võrra — lehmade keskmine piimaand kasvas üheainsa aastaga 2000 kg!

Isegi kõige suurem optimist ei olnud julgenud säärast arvu välja pakkuda. Pealegi oli kõhklejaid tol ajal palju rohkem. On neid praegugi, ehkki perekonnafarmid kinnitasid oma eluõigust kiiresti. Kui «Literaturnaja Gazeta» avaldas minu sulest vastavateemalise kirjutise, sain mitme lugeja käest hurjutada. «Suurfarmist väikelauta? See pole edasiminekuks, vaid tagurpidi kõndimine,» leidis üks. Teine tõi näite Imants Ziedonise kenast publitsistikateosist «Minu Kuramaa», kus on juttu ühest Eesti loomakasvatavast, kes üksinda lüpsab 100 lehma. Ta küsis: «Mitte ei mõista, miks kiidate tulevikuta näputööd?»

Iga inimene, kes täidab oma kohustusi eeskujulikult, väärrib austust ja siirast lugupidamist. Ka see loomakasvatav, kes tuleb toime rohkem kui saja lehma lüpsimisega. Ent farmitöö ei seisne ainult nisakannude kinnitamisega udara külge. Enne kui piim hakkab läbi jahutusseadme mahutisse voolama, on laudas tuhat tegemist. Selle heaks töötab suurfarmis hulk inimesi: brigadir, zootehnik, söödavedaja, lukksepp, övvaht, karjak, söödajagaja, asenduslüpsja, inventari pesija. Seega on põhilüpsjal vägev brigaad abimehi, kellela ta toime ei tule. Nagu teada, on töö efektiivsuse üheks peamiseks mõõdupuuks lõpptoodangu kogus töötaja kohta. Selle näitaja poolest annab väike Veibri silmad ette paljudele

hiigellautadele. Järelikult langeb ära küsimus ka perekonnafarmi madalast tööviljakusest.

Sageli jumaldame hiidmastaape. Aga suured arvud on nagu noored naised — nii ühed kui teised panevad mõnikord pea ringi käima.

Ka Ilma Alas oleks suuteline üksinda üle saja lehma lüpsma, kui tal oleks toeks vähemalt viis Bruno Juhastet. Seepärast ei saa kuidagi nõus olla nendega, kes ületähtsustavad üht farmitööd teise ees.

Luunjas loodud perekonnafarmide idee on levinud ka teistesse majanditesse. Need töötavad edukalt S. M. Kirovi nimelises kalurikolhoosis, Adaveres, Laeval ja mujal, kusjuures taoliste farmide koguarv vabariigis läheneb juba sajale. Luunjalaste algatust on järgitud ka vennasvabariikides. Tõsi küll, mitmel pool on lepingupunkte muudetud, kuid asja tuum on endine. Nii ongi õige, sest ühtki uuendust ei tohi pimesi kopeerida. Ikka peab arvestama kohalikke olusid ja inimeste võimeid, söödakogust ja olemasolevaid tootmishooneid. Paistab, et perekonnafarm sobib kõige paremini töökuse ja aususega ühise katuse alla.

Aga suurfarmid? Keegi ei ole nende vajadust kahtluse alla seadnud. Las jäävad sellisteks, nagu on. Las näitavad teed tulevikku oma kõrgema tööviljakusega ja senisest palju suurema produktiivsusega. Koos perekonnafarmidega, mis on end samuti täielikult õigustanud.

Rühm luunjalasi pälvis Eesti NSV riikliku preemia majandi jõudsa arengu eest XI viisaastakul. Teiste hulgas tunnistati selle väärilisteks ka Ilmar Laurits ja Olev Pohla, kes panid nurgakivi perekonnafarmidele. Seesugune kõrge tunnustus kõneleb algatuse mõjusast elujõust.

*

Aeg läheb edasi, elu ei seisa paigal.

Pärast eespool toodud ridade kirjapanekut on Luunjas mõndagi muutunud. Heldur Peterson ei ole eelmise aasta augustist enam Luunja sovhoosi peazootehnik. Nagu arvata võiski, sukeldus ta täie innuga teadustöösse. Tema asemel kannab majandi loomakasvatuse edendamise eest hoolt Jaan Õunapuu. Enam ei tööta keskuse laudas samuti Jürgensonide perekond, kes alustas täie raginaga, kuid hiljem lasi ohjad lõdvale. Nuumpullide iive hakkas langema, loomade eest hoolitseti üha halvemini... Taolistel puhkudel rännatakse tavaliselt teise majandisse. Sellest kombest pidasid kinni ka Jürgensonid, asudes Sootaga sovhoosi, kus mees on mesinik ja naine seafarmi juhataja. Nuumpulle hakkasid hooldama Anna ja Dmitri Vološtšuk. Nemad saavad oma kohustustega eelkäijatest paremini hakkama. Ja lõpuks: likvideeritud on aiandusministeerium, millele Luunja varem allus. Nüüd kuulutakse ATK süsteemi.

Eelmise aasta «Sirbi ja Vasara» veergudel seadis üks rajoonitasandi juhte Luunja algatuse kõvasti kahtluse alla, nimetades seda tühipaljaks jõnksutamiseks, millel pole tulevikku... Sellise seisukoha kummutas täielikult NLKP XXVII kongress, kus rõhutati vajadust senisest veelgi laiemalt evitada perekonna töövõttu. Luunjas on majand sõlminud lepinguid teistegi töötajatega. Näiteks Ene Tuha hoole all on nüüd keskuse osakonna ja Elfriede Kollomil Pilka osakonna vasikad. Noorloomad asuvad vanades lautades, kuid loomakasvatavate töötulemused väärivad kiitust. Ene Tuha grupi keskmine ööpäevane iive oli tänavu teises kvartalis juba 843 g. Elfriede Kollomi laudas on ainult käesoleval aastal sündinud vasikad. Tema sai teises kvartalis keskmiseks ööpäevaseks juurdekasvuks 775 g.

Seega võib julgesti öelda, et perekonnafarmide loomine õigustab end. Tuleb üksnes edasi minna.

1985—1986

Endel Mallene

AGA TA ON KIRJUTANUD JU KA SIDUMATA KÖNES

Teatmeteosed nimetavad õiglase enesestmõistetavusega Debora Vaarandi luuletajaks. Ja nii see ju ongi. Veel enam — ta on üks olulisemaid lüüsid meie naisluuletajate ajastuid läbivas ahelas. Aga siiski, selle kõrval on ta jõudnud oma loominguaastate jooksul kirjutada ka sidumata kõnes ja olla tõlkija. Seda tunnistab 1980—1982 ilmunud nelja-kõitelise «Teoste» kokkupanu, mille kolmas köide sisaldab valiku luuletõlgetest ning neljas, teostesarja mahukaim raamat, reisimärkmeid ja mälestusi. Kusjuures proosatõlked, suur osa publitsistlikest sõnavõttudest ja esseistika, näiteks huvitavad luulekäsitlused, on «Teostest» üldse välja jäänud.

Debora Vaarandi esimene luuletus «Üdus» oli kirjutatud gümnaasiumi lõpuklassis ning ilmus ajakirjas «Eesti Naine» (1936) tänu kooliõe, siis juba Tartu üliõpilase A. Kaalu ettevõtlikkusele. Eneseusaldus püsivamaks luuleloominguks siiski puudus. Üksnes episoodiks jäid 1940 «Viisnurga» avanumbris ilmunud luuletused «Hardunult» ja «Parlamendi rõdul», mis avaldati pealegi Sanni Nootama pseudonüümi all. Debora Vaarandi tegelik luuletajateek algas esimesel sõja-aastal kaugel Eestist, Kasahstani kõrvalises raudteejaamas. Kahekümne viie aastast alustajat ajendas sisemine sund pöörduda eemal oleva sünnimaa poole.

Enne seda oli ta jõudnud aga üht-teist muudki paberile panna ja avaldada.

Kooliaastatel unistas Debora Vaarandi pikema proosaloo kirjanemisest ja esimene teos, mille ta ise toimetusele saatis, oligi novell. «Tihkasin ta saata koguni «Loomingule» ja Semper tagastas ta väga sõbraliku ning kahtlemata õiglase kaaskirjaga,» meenutab autor vastuses «Keele ja Kirjanduse» ankeedile oma esimeste kirjanduslike katsetuste kohta (1961, nr. 5, lk. 305). Võib-olla mõjus julgustavalt G. Suitsu tunnustus ülikooli kirjandusseminariks kirjutatud proosateksti puhul. «See oli palsamiks mu üldiselt nõrgalt arenenud eneseusule, et unistus «kirjutada kord romaan» jälle hingitsema hakkaks.»

«Loomingule» saadetud novelli «Udu ja tuul» käsikiri on juhuslikult säilinud. Loo tegevuspaik on Lääne-Saaremaa laiud, kunstiliselt õnnestunud värvikad loodusmotiivid, mis autori mäletamist mööda ka J. Semperi silmis enim armu leidsid. Ning veel 1947. aastal, rääkides oma loomingulistest tulevikuplaanidest, usaldab ta usutlejale: «Meeles on küll juba aastaid mõlkunud romaani idee, kuid mõningad enam-vähem objektiivsed põhjused on selle ikka jälle edasi lükanud» («Eesti Naine» 1947, nr. 12).

Debora Vaarandi luule-eelseid aastaid märgistavad trükisõnas siiski ainult kuukirjas «Eesti Kirjandus» ning päevalehes «Postimees» ilmunud retsensioonid. Esimeses võttis ta 1937—1939 arvustajana sõna seitsmel, teises kolmel korral. «Eesti Kirjanduse» vastutav toimetaja D. Palgi teinud ettepaneku katsetada ka ulatuslikuma kirjanduskriitilise artikliga, kuid see jäi siiski kirjutamata.

Arvustatavate teoste valik olenes ennekõike toimetuse ettepanekutest ja seetõttu ei maksa siit otsida arvustaja erilisi kiindumusi. Rohkem pakuvad huvi tollastes retsensioonides esitatud hinnangud ja nende lähtealused. «Eesti Kirjanduses» käsitleb Vaarandi põhiliselt algupärast uudiskirjandust, «Postimehes» tutvustab Põhjamaade romaani-sarja.

Oma esimeses arvustuses «Eesti Kirjanduse» 1937. aasta aprillinumbris eritleb ta R. Rohu romaani «Igapäevased inimesed». Tollase elulähedusliku kriitika kombel hinnatakse kõigepealt teose sisukust («Seega on teose aine ja ideestik täiesti väärtuslik»), vormianalüüsis aga leitakse, et romaani pealiskaudne päevakajalisus, kompositsiooniline lõtvus ning stiililine lohakus on jätnud selle üksnes vähenõudlikuks ajaviitelektüüriks. Esteetilise ja sotsiaalse nõudlikkuse paralleelsus ja seotus iseloomustavad ajakirja samas aastakäigus avaldatud retsensioone viie uusnäidendi (nr. 9) ning A. Antsoni romaani «Kirg» (nr. 12) kohta.

Järgnevatel aastatel võtab noor arvustaja «Eesti Kirjanduse» lehekülgedel sõna veel

kahe algupärandi puhul. Lühiretsensioonis J. Vahtra «Ohvrikiivile» (1938, nr. 5) jagatakse tunnustust autori tähelepanelikule suhtumisele rahvapärimslikku ainekku, mis pole lubanud segada töötluste «ilutsev-literatuurset pudi-padi». Eriti olulisi pidepunkte Vaarandi tollaste kirjanduslike töökspidamiste täpsustamisel pakub A. Mälgu novellikogu «Mere tuultes» retsensioon (1939, nr. 3). Selles tunnustab ta A. Mälgu looduskirjelduste mõjukust, milles on ühtaegu saarelikku kargust ja leebust, samuti kirjaniku head murdekeele valdamist, ning märgib, et autor oskab üldse oma elukäsituse väljendamiseks kasutada meisterlikke vahendeid. Ometi ei pea ta Mälgu Saaremaad ja randlast tegelikkusele vastavaks. Kirjaniku miljöölisele omapärale rajatud etnograafiline psühholoogia, idealiseeritud tegelaskond ja arhaiseeriv käsitlusviis kätkevad arvustaja jaoks staatilist ellusuhtumist, mille tendentslikkus on ühendatav «kehtivate konventsionaalsete normidega». Seetõttu ei saa «siserahutum, skeptilisem ja pakitsevamate probleemidega lugeja» niisuguse romantilise stilisatsiooniga rahulduda, eriti kui teada, et «meri pole ainult dramaatiliste võitluste tanner, vaid ka randlase lahja põld ja päris igapäevase leiva küsimus».

Niisama ilmne on sotsiaalse vaatenurga tähtsustamine Põhjamaade romaanisarja järjekordsete köidete ülevaates («Postimees» 18. XII 1939). Ligikaudu pool sellest on pühendatud S. Salmise romaanile «Katriina», mida otsekuvi vastandatakse A. Mälgu novellikogule. Nentunud, et meie lugeja ettekujutus Ahvenamaast on põhiliselt romantiline, märgib Vaarandi varjamatu poolehoiuga, et S. Salmise miljöökäsitlus on läbinisti realistlik ja lähtub tööinimesest. «Me ei näe saare ranniku omapära, teisiti kui tööliste kaudu», kes kaelani külmas vees ja iga hetk jalgealust kaotamas lõikavad peremehele roogu või veavad oma seljas kaljudele muda. Jah, on ta nõus — romaan mõjub süngelt ja rõhuvalt, kuid kirjaniku «realistlik elutaju ei jäta teist võimalust». Samasuguse tunnustusega jäävad J. Bojeri «Rahvas mere ääres» ja G. Gunnarssoni «Borgi rahvas».

On tähelepanuväärne, et üliõpilasaastatel kirjutatud kirjanduskriitiliste sõnavõtude hulgas pole ühtegi luuletuskogu arvustust. Elu- ja kirjandusmõistmise kujunemisel pakkus toetust esmajoonel ühiskondlikest küsimustest huvituv psühholoogiliselt rikas realistlik proosa. Kuigi hiljem saavad kõige arvestatavamateks just luulet käsitlevad seisukohavõttud. Debora Vaarandi esimene luulearvustus avaldatakse alles 1943. aasta 10. septembri «Rahva Hääles» J. Semperi «Ei vaikida saa» ilmumisel — niisiis ajal, kui kirjutaja enda luuleteele oli alus pandud.

Esialgul haaras teda mõneks ajaks igapäevane ajalehetöö.

1940. aasta 21. juuni pöördelistest sündmustest võtab tulevane luuletaja osa «uustulnukana punaste lippude all». Need on sõnad järgmise päeva «Postimehe» õhtuses väljaandes ilmunud lüürilises reportaažist «Kilde töötava rahva meelevaldustelt». Revolutsioonilise romantika meeleolude ajal otse kohvikulaua taga sündinud ülevaade on ühtaegu enda koha määramine toimunud. Kaasaminek oli täielik: noor innustuja «laseb end kanda suurest soojast voolamisest ja puudutab riide punast pinda nagu elavat ja imet».

Debora Vaarandist saab ajakirjanik.

Juuniku lõpul kutsutakse ta Tallinna «Rahva Hääle» kultuuriosakonna juhatajaks. Septembrikuust määratakse ta uue nädalalehe «Sirp ja Vasar» vastutava toimetaja asetäitjaks, hiljem vastutavaks toimetajaks. Kirjutada tuleb õige paljust: uutest filmidest ja raamatutest, lühiannotatsioonide ajakirjanumbritest, isegi kultuurijuhthkirju.

1943. aasta algul vahepeal katkenud ajakirjanikutöö jätkub, esiteks Moskvast ja Leningradis «Rahva Hääle» toimetuses ning seejärel uuesti ilmuma hakanud «Sirbi ja Vasara» vastutava toimetajana Tallinnas, kuni ta 1946 jääb vabakutseliseks kirjanikuks. Neil ja järgnevatelgi aastatel tegi Vaarandi rohkesti kaastööd ajakirjandusele, keskendudes üha enam kirjandusküsimustele.

Debora Vaarandi luulevälise sõnaloomingu moodustavad peamiselt kirjandusalased sõnavõttud, reisimärkmed ja suures osas hilisemast ajast pärit mälestuslikud kirjapanekud. Sageli need žanrid omavahel põimuvad.

Kõige rikkalikum, aga tasemelt ka kõige kirjum, sisaldades sageli üksnes päevakajalist reageerimist, on kirjandusalaste kirjutiste osa. Neist omakorda on sisukaimad, nagu juba öeldud, luulekäsitlused. Millegipärast pole aga ühtki neist võetud kogumikesse «Uuenevate mälestuste linnad» (1964) ning «Välja õuest ja väravast» (1970), neid ei leidu ka «Teoste» neljandas köites. (Kui mitte arvestada reportaaži «Koidula haul».)

Meenutatagu siinkohal lühidalt üksnes mõningaid luuleteemalisi käsitlusi, eriti neid, kus on kõne all luule uuenemine ja otsingud. Seda enam, et nende ilmumine langeb tähendusrikkasse ajavahemikku. Eraldab ju kogumiku «Unistaja aknal» (1959) ilmumist poetessi eelmise luuleraamatu («Selgel hommikul», 1950) väljaandmisest ligemale kümme aastat, mis tähendasid Debora Vaarandi loomingus põhjalikku uuenemist. Ja

eks olnud see kogu eesti luule jaoks tõise uueksaamise, sisemise teisenemise aeg.

Aastal 1945, oma esimese luuletuskogu ilmumise aegu, avaldas Vaarandi «Noorte Hääles» artikli «Algajaile kirjanikele», kus tundis muret noorkirjanike juurdekasvu pärast. Kirjandusloomingu, ennekõike luule põhiküsimuseks pidas ta seda, «kuidas isiklikku sulatada kirjandusse nii, et see muutuks üldiseks ja huvitavaks ning haaraks kõiki teisi inimesi». Loodetud ootused ei täitunud aga niipea. Kaheksa aastat hiljem sama lehe veergudel avaldatud artiklis «Noortest luuletajatest» («Noorte Hääle» 26. XI 1953) peab ta tunnistama, et noori jõudusid pole ikkagi veel vajalikul määral lisandunud. Harva on uustulnukate loomingu luuletusi, mille kohta võib öelda, et see on «uus ja erinev kõigest varemõeldust». Sageli kohtab aga deklaratiivsust, trafaretsust, üldsõnalisust, enesekordamist ja viimistlematust. «Mõnelgi noorel on areng piirdunud suurema vilumuse saavutamise, vilumusega, mis pole kaugel rutiinist.» Kirjutaja arvab, et osasüüline selles on olnud ka kriitika, mis vähe hoolib noorte luuletajate individuaalsusest, nende eripärast, hindamist leiab üksnes võitlejahoiak ja teatud temaatika. Aktiivselt kaitseb ta lüürikat ja leiab, et ennekõike «lüüriliste võtete piirusega tekivad noorte luules plakatlikud, standartsed tüübid».

Ja ehkki ta juba kahe aasta pärast tunnistab, et võitlus lüürika eest on vilja kandnud ja luule võimalused sellega avardunud («Mõtteid viimase aja luulest». Lmg. 1955, nr. 5), tundub talle, et see kõik on siiski ainult algus, mis tähistab «mingit kobamist ja hoovõtmist, ülemineku-ajajärku».

Suuremat rahuldust meie luule olukorrast väljendab artikkel «Otsingutest luules» («Sirp ja Vasar» 12. XII 1958). Poetess oli enda uuestileidmisest juba ilmselt tõsist rõõmu tundnud ja tolle aja eesti luules lausa programmiks kujunenud «Lihtsad asjad» (Lmg. 1957, nr. 3) lugejate ette saatnud. «Jah, otsingud ja uute taotlus meie luules on ilmsed, ja see on hea. Eks ole ju otsingute palavik loomingu jaoks normaalne seisund? Eks anna just otsingud tunnistust luuletaja südame noorusest ja mõtte nõtkusest?» Ennekõike ootab Vaarandi uut luulesõna aga ikkagi uustulnukatelt, noorelt kirjanikepõlvkonnalt ja peab enesestmõistetavaks, et just need on «kõige trotsivamad vana suhtes ja kõige ahnemad uuele, värsele oma sõnale». Seetõttu on arusaadav, et P.-E. Rummo, M. Traadi ja E. Vetemaa luulekasseti ilmumisel on ta kohe palavalt nende kirjandusettevõtte tervitamas ja toetamas («Kordumise kordumatus». «Kodumaa» 5. XII 1962). Aga rõhutab samas ka seda, kui suur tähtsus on muutunud ühiskondlikul atmosfääril. «See on õnnelik noorus, ta elab meie riigi suure majandusliku ja poliitilise tõusu õhkkonnas, maailmas, mille piirid on tohutult avardunud nii sotsiaalses kui ruumilises mõttes.» Teda võib kolme debütandi väljendusvahendite uudsuse ja ereduse taotlus, aga ka see, et nad on «luuletajatemperamentilt ning vaimselt palgelt» täiesti erinevad. Ja ei pea sugugi põhjendatuks, et uuele luulevahetusele ainult vanema põlvkonna võitlevat loomingu eeskujuks tuuakse. «Igasugune eeskujude toppimine on eemaletõukav,» arvab ta.

Debora Vaarandi luuleteemalised käsitlused on omalaadseks läbilõikeks eesti poeesia kujunemistest 1950. aastatel, peegeldades niihästi luule ummikseisu nimetatud kümnendi algul kui ka sellele järgnenud intensiivset arengu- ja uuenemisprotsessi.

Edasi heitkem pilk Debora Vaarandi publitsistikale, mis, nagu juba märgitud, on (taas)avaldamist leidnud kahes kogumikus ja ühes «Teoste» köites.

Õigupoolest on ka «Uuenevate mälestuste linnad» valikukogu pikemast ajavahemikust ja nii ongi juhtunud, et näiteks omal ajal reportaažidena kirjapanud «Kilde töötava rahva meeleavalduselt», «Kevadine sõjamaa», «Koidula kalmul» või «Inimpalge teotus» mõjuvad siin juba rohkem mälestuskildudena ning liituvad teiste memuaarizanri paladega («Jaroslavli kunstiansamblite alguspäevilt»).

Mälestustena kirjutatud või mälestusteks saanud visandid ei esita niivõrd panoraa-seid vaateid, kui võrd jälgivad ennekõike inimest, isiksust, on huvitatud tema kordumatus. Loomulik ja ootuspärane on see niisuguste kirjapanekute puhul nagu «Isiklikku Tuglasest», «Suveõhtu Semperiga», «Meeliskluse tund» ja «Üksi teele astun...», viimasest kahest üks pühendatud A. Bachile ja teine R. Sirgele; aga kord süvenenumalt, kord ainult mõne joonega visandatud pisiportreid kohtab rohkesti ka mujal. Mõnikord on need sündinud kohtumistest nimetuks jäävate, samas aga jälle laiemaltki tuntud inimestega, nagu I. Ehrenburgi või L. Toomiga pealkirja all «Moskva, veebruar-märts». Ja alati püütakse sellest inimesest kõige tähtsat, talle ainuomast tabada.

Inimesekesne on Vaarandi üritanud olla ka oma reisimärkmetes, aga siin pole iga kord tahtmisest piisanud. «Mina eelistaksin mingit harvendatud kava, pealegi ei huvita mind nii palju vaatamisväärsused kui kõige tavalisem, rahvas ja tema eluolu,» kirjutab ta reisikirjas «Pilk südasuvisesse Rootsi» (1956). Kuid paraku «Peamine häda on see, et ümbritseval pole sinuga mitte mingisuguseid suhteid. Majades ometi inimesed elavad, mööda kindlaid tänavaid lähevad iga päev tööle [...] Turist ainult vaatleb, õigemini

jookseb silmadega siia-sinna, ja järgmisel hetkel pühib uus mulje eelmise. See loomulik osasaamatus tekitab minus alatise ebamugava hämmeldustunde.»

Mis parata, reisikirja sisukus ei olene üksnes tähelepanekute ja ülestähenduste tegijast, ta huvidest ja silmaringi avarusest, vaid ka sooritatud reisist. Turist sõltub loomulikult paljus oma matka kavast ja selle korraldusest. Nii kujuneski Rootsi-reisikirjast valdavalt reisireportaaz.

Ta hilisemad reisimärkmed on kultuurikirjad, kus pole enam taotletudki kirjutada iga hinna eest kõigest, mis nähtud. Kirjapanekuis «Müüdid, luule ja Belgia» (1961) ja «Mõtteotsi Poola-sõidult» (1963) on kaugemalkäimine muutunud ikka enam vaid tõukeks, millest lähtudes arendatakse oma vaateid kirjandusele, teatrile, kujutavale kunstile, arhitektuurile. Seetõttu võiks neid tituleerida koguni reisisseedeiks. Iga erinev reis meeleolustab ja sisustab selle kirjanduslikku järelkaja omamoodi. Turismigalopis läbitud «Itaalia, lumine ja haljas» (1964) edastatakse põhiliselt visuaalse kaudu, autori peatähelepanu on koondunud arhitektuurile, kujutavale kunstile, loodusele. «Rumeenia-nädalad» (1966), jällegi sõltuvalt sõidu programmist, on valdavalt kirjanduslik ja «Kohtumine Berliiniga» (esialgse pealkirjaga «Teekond saksa «Metskapteni» puhul», 1968) eelkõige teatrikiri.

Teisel gümnaasiumiaastal on tulevane poetess lõpetanud oma tolleaegse kirjandi «Maa-elu ja linna-elu» sõnadega: «Ma ei tea, mis saatus mulle toob, ei tea, kuis kujuneb mu elu, kuid tean, et kunagi ei või ma kohaneda linna kasarmuelule. Olen tuhande nägematu niidikesega seotud maa külge ja ainult seal tunnen end kodus.» «Ohoo!» muigab Debora Vaarandi «Teose sünnis» nelikümmend aastat hiljem: «Sina, kes muud ei teinudki, kui unistasid laia maailma pääsemisest!» Viimast kinnitab teine kirjand samast õppeaastast, kust võib muu hulgas lugeda: «Tüüdanud on ta mind ja vihanudki olen seda ühetoonilisust, neid madalaid künkaid, lagedaid põlde, halle lõmitavaid külasid ja väikesi metsasalke. Kui sageli olen ihanud näha nende asemel kõrgeid mägesid, vahutavaid jõgesid, sinavaid järvi ja piirituid metsi» («Suveõhtul»; kirjandeid säilitatakse Tartus Kirjandusmuuseumis).

Niisamasugune näiline vastuolu vaatab meile vastu Debora Vaarandi reisimärkmetest. Kui ta Rooma lennuväljal tagasisõidulennukit ootab, tabab ta end mõttelt, et üks pool temast ihkab küll kodusadamasse, teine aga liiguks aina edasi, «rändaks läbi maailma, ahmiks endasse ikka uut ja uut» («Itaalia, lumine ja haljas»). Ning Muhu ja Orissaare mail liikudes leiab ta: «Muhulased-saarlased, nii rändajad kui nad alati on olnud, on seejuures pesahoidjad linnud» («Muhu-Orissaare»). Ju viimane on siis ka enda kohta öeldud, sest:

Suurt kodumaad kannan ma endas.
Mu kaugustejanu on kuum.

Siiski, taevaste taevasse üles
kui ka tõuseksin, ometi tean:
saar kuskil on merede süles
ja minu juured on seal.

(«Saaremaa kohal»)

1975. aastal Moskvas ilmunud venekeelse valikoguu eessõnas on M. Aliger märganud, et kui Debora Vaarandi kirjutab Eestimaast, kirjutab ta tegelikult endast. Ta teeb seda ka siis, kui ta kirjutab Saaremaast või oma rännakutest hoopis kaugel. Kuid loomulikult mitte ainult endast, sest «ennast mõistame teiste kaudu, teisi enda kaudu» («Rumeenia-nädalad»). Kokku võttes pole üldsegi tähtis, kus ta on käinud ennast ja teisi taas ja taas avastamas. Ta on tundnud ühesugust avastamisrõõmu inimesest ja ta loominguist niihästi Itaalias ja Belgias, Rumeenias ja Poolas kui ka Turkmeenias ja Gruusias, Leningradis ja Volgogradis, Saaremaal ja Muhus. Ka «Uitmisi kodusaaarel» lõpetades tunnistab ta: «Mõistsin, et tunnen Saaremaad veel väga vähe.» Nii oma luuleparemikus kui ka reisimärkmetes on Debora Vaarandi suutnud avada inimeste suure maailma ja isikliku intiimse eluringi vastandlikkuse ning ühtsuse. Ta otsib väljapääsu oma maa ja rahva kitsusest ning tunnistab siiski nende asendamatumust.

Võiks veel rõhutada, et Debora Vaarandi reisikirjad on oma mosaiiksele ülesehitusele vaatamata silmahakkavalt mõtteterviklikud. «Ja ometi liituvad kildhaaval kogutud pildid, kontrastid, vastandused-võrdlused, muljed ja mõttejätkud harmooniliseks, oma näo ja värviga tervikuks, ning mitte ainult kompositsiooni mõttes,» märkis kogumiku «Välja õuest ja väravast» ilmunisel A. Eelmäe («Keel ja Kirjandus» 1970, nr. 12). Niihästi ta

reisimärkmete kui ka mälestuste ja vaidavalt muugi kirjandusliku puhtsistika meeleis-
teli tänelepanekutest rikkaid ja värvikaid kirjeidust ning neid saatvaid mõttearendusi
lühid ja noiaid koos ennekõike avara vastuvõtuvõimega, tolerantne, ent põnimõttekindel
mina-isiksus.

Samuti on äratanud kriitika tänelepanu ta reisimärkmete, aga isegi reportaazide iid-
riiusus. «Furkmeenia suure vee» (esiailge peakirjaga «Furkmeenia peakanai trassid»,
1951) inimisaegsele arvustajale K. Kivile meenutas see koguni proosaluuletust: «D. Vaa-
randi «Furkmeenia peakanai trassid» naarao iugejat sügava iürismiga, entsa tundesuru-
sega ja armastusega Furkmeenia ning tema inimeste vastu» (Lmg. 1953, nr. 2). Toiteaeg-
ses kirjanduslikus puhtsistikas oli iürism loomuukult erandiik. Aga ka «Uuenevate
mälestuste hinnade» punni peao O. Kruus vajalikuks märkida: «Enkki raamat on kirju-
tatud proosas, on ta rikas poeetilistest leidudest» («Sirp ja Vasar» 29. V 1964). Seepärast
oieks ka esialgne kavatsus panna käesoleva üievaate peakirjaks «Luueväline Debora
Vaarandi» oinud eotäpne, koguni eksitav. Eriti arvestades seda, missuguse tänelepane-
mikkuse ning kaasvastutaja tundeiga on ta jäigunud meie 1950. ja 1960. aastate poesia otsin-
guit ja uuenemist ning missuguses luuletises sõnastuses ta oma kirjandusliku puht-
sistika paremiku on kirja pannud.

Nagu seiguo, poie kirjanduskriitiliste käsitluste, mälestuste, esseede ja reisimärkmete
osa Debora Vaarandi loomingu sugugi väike. Neil on märkimisväärne roll kogu eesti
kirjanduse vastavate zanride arengus, aga samai ajal pakuvad nad usaldusväärseid ja
väärtusikke pidepunkte autori kujunemise ja ta luuleloomingu mõistmiseks ning aitavad
paremini tajuda ta maailma- ja kunstimõistmist. Eritiine täendus selles mõttes on pin-
timuslikul kirjapanekul «Kaudu mulla ja asfaldi» (1972), mis löpeo nõnda:

«Susk, kas üksik luuletus ongi omaette teos, mille sünnitugu saao jäigida? Luga mas-
siivne tunduo sõna «teos» nii põgusa lausungi jaoks. Kas poie iga luuletus ainult katke
või järg ünest iidol eiu uiatuvasi kõnelusest?

Enk kuuluvad sessa kõnelusse needki mõtted.»

Mart Mäger

KÕIKSUS — INIMLIK DIMENSIOON

Luuletust «Talveöö» («Tuule valgel», Tallinn, 1977, lk. 9—10) on Debora Vaarandi ise nimetanud oluliseks luuletuseks ning valinud selle ka piiratud tõlkevalimikku.¹ Teose sõnum autori järgi on kirgastumine. «Talveöö» on kirjutatud 1969. aastal, luuletaja loomingulise hilisemal perioodil, mil eksistentsiaalne teema muudiski luuletustes esile tõuseb. Olen teost kasutanud õppetekstina ning Vaarandi luule soomendamiseiga ühenduses avaldanud sellest analüüsi.²

Vaarandi vormiloovat vaistu suunab väljendust tarvitsev sõnum, mitte etteantud vorm. Ta ei ole kirjutanud näiteks ühtki sonetti. Tehniliste ülesannete jaoks ütleb ta end olevat abitu. «Ma ei ole selles laadis looja, kes oleks lähtunud vormist.» Ja sama teema jätkuks kõlaseoste ühenduses: «Kujutlus, mis sõna taga, sõna sisu [on] olulisem kui kõla.»³ «Talveöö» oma «stiihiliselt» kujunenud struktuuriga iseloomustab Vaarandi poeetikat avaramalt.

Mis omadused annavad «Talveööle» poeetilise väljendusjõu ning teevad sellest suure luuletuse? Küsimust seades mõistan muidugi, et Vaarandi hoiakuga loojale võib tunduda detailsem eritluski tarbetuna: luuletus ise öelgu, mida tal öelda on. Olgu järgnev vähem analüüs (mis eeldaks rangemat metoodikat) kui tee tõdemusele, et ka teksti sisselugemise rõõm võib olla kirgastav.

TALVEÖÖ

1. Pakasepaugud,
2. kohevil hangede kahin.
3. Kiirgavvalgesse öösse
4. pärani silmil vahin.
5. Süles käed on kalbed
6. lumised linnud
7. vakka.
8. Kumisema hakkab
9. talveöö vaikus minus.
10. Aknaraamideli kiigub
11. kobarais tulimarju.
12. Üle põranda liiguvad
13. suurte lillede varjud —
14. mustad krabid hääletult
15. läbi hämarusvee.
16. Seintest läbi ujub
17. sahisev lumetee.
18. Nookus ja harali varje
19. hangele heidavad puud —
20. nõnda mind öösse joonistab
21. valgevasene kuu.
22. Kuulan kiirgava maa
23. ja külmade tähtede juttu.
24. Valgesse vaikusemerre
25. ma rõõmuga upun.
26. Ikka kutsuvam, kõrgem
27. sirendab Linnutee look.
28. Kasvab vaikusekumin
29. mu toas
30. igavikujook.

¹ D. Vaarandi, Tuulen valossa. Oulu, 1982, lk. 89.

² M. Mäger, Ihminen ja yö. «Kaltio» 1982, nr. 6, lk. 192.

³ D. Vaarandi 11. III 1976.

«Talveöö» kujutab kirkastumist kui protsessi, mis ümbritseva toa argistest asjadest ning ööst suubub ajatusse. See on õnnestav kogemus, millesse lüüriline mina rõõmuga upub. Kaob piir ümbritseva ning kogeja vahel, kaovad ruumilised ning ajalised rajad: lumeteed tuleb läbi seinte tuppa, mina joonistub harali puuvarjuna keskele kiirguste ja öövarjude rahutut liikumist. Ümbritsev maailm elatakse läbi ärevas intensiivsuses, jõudes uue ning ajatu tunnetuseni. Ajatu hetk sünnib eri meeltetajude ning muljete kirevuse keskelt. Koduse toa ning öö realidest lähtudes jõutakse kõiksusest osasaamiseni, et maailma näha uue tunnetuse tasandilt.

Situatsioon on ning muljete vahelduses toob «Talveöö» meelde Marie Underi «Täiskuu» (kogust «Lageda taeva all»). Kuuvalguse maailm on kummastatud ja kirev: majadel tiivad, uste ees tiigrinahad, rändajal peas aupaiste, seljas arlekiinirüü. «Seinad värisevad — / nad vist selgest puhtast veest: / kõik aeva voogab!» Kuupaistes kummastatud maailm osutub — ärgates — unenäoliseks. Muljete kirevus ongi lõplik eesmärk.

«Talveöö» kompositsioon on selgesti kolmeosaline: teema, arendus ja finaali, ehk tees, antitees ja süntees.

Värsid 1.—7. esitavad lüürilise lähteolukorra — inimene ja öö. Pealkirja vihje järel võidakse alustada tugeva kõlaakordi nagu trummilööbiga: «Pakasepaugud...» Predikaadi puudumine annab märku olukorra staatikast. Lüürilise mina hoiakus aimub eriline seisund: rüpes käed on passiivsuse märk. Füüsis jääb minast lahku: enese käed on nagu isetahtega olendid («lumised linnud»), nad muutuvad tajubjektiks ümbritsevate nähtavuste hulgas. Kujutus läheb liikvele meelte pinnalt. Juba sissejuhatuses on eos teema arendusel ilmnevad pingetused — ööpimedus täis valgust, vaikus helisid.

Alustava osa lõpetab omaette värsina üksik sõna *vakka*, mis keskmise osa alguses saab vastu oma eituse: «Kumisema hakkab / talveöö vaikus minus.» Kuminas algab kirev tajude tulv meelte erakordses erkuses. Tajupinge kulmineerub: «Valgesse vaikusemerre / ma rõõmuga upun.» Välisele passiivsusele vastandub «mina» sisemine kõrgpinge.

Finaali maandab — tuba on taas tuba, kuid tunnetaja on teiseks saanud.

Intuiitiivse hinnangu järgi on «Talveöö» häälikuline kude Vaarandile tavapärane. Tajume diskreetseid kokkukõlasid, mis aeg-ajalt annavad märku organiseerivast tahtest, ei tõuse aga kuskil pealetungivalt esile: pakasepaugud / kohevil... kahin / käed... kalbed / lumised linnud / aknaraamid / läbi hämarusvee / harali varje / valgevasene / kuuln kiirgava... / valgesse vaikusemerre / kutsuvam kõrgem / Linnutee look / kasvab vaikusekumin. Mõned ühtivusjad jätkuvad järjestikustes värsides: hääletult / läbi hämarusvee; sahisev / harali varje / hangele jt.

Luuletaja on tunnistanud, et alliteratiivsed kokkukõlad on pakkunud talle suurt naudingut tõlkimisel, näiteks Kivi või Leino tekstide eestindamisel. «Muistse regilaulikuna oleksin ma võinud küll regilaule teha.» Iseenesest tulnud kokkukõlasid on ta isegi maha tõmmanud, sest need juhivad sfääri, kuhu ta ei ole tahtnud minna; alliteratiivset luulet oleks kerge kirjutada, aga raske sisustada.⁴

Algriimilised kokkukõlad ühendavad erinevaid meeltemuljeid ja osalevad sellisel viisil semantilise struktuuri kujundamisel (arvestame ka assotsiatiivseid seoseid): pakasepaugud (temperatuur + heli), valgevasene (visuaalne + temperatuuriaisting — metalli jahedus), valgesse vaikusemerre (visuaalne + auditiivne + temperatuuriaisting).

Luuletuse keskosas, meeltemuljete rahutus liikumises algriim puudub, näit. värsid 10.—15. Liikumist võimendab siin rahutu *r*-kompleks: «Aknaraamid kiigub / kobarais tulimarju...» jne. Konteksti põhjal tuletatav okasnaalne tähendustendents 'liikuv, rahutu' ei tarvitse vastata luuletaja enda assotsiatsioonidele, sest sünnesteetilise tajumapära tõttu «näeb» ta *r*-i hästi ilusa sinisena⁵; on võimalik, et «Talveöö» reaale on ta näinud kuupaiste sinakas valguses.

⁴ D. Vaarandi 11. III 1976.

⁵ D. Vaarandi 11. III 1976. Olen luuletaja häälikute nägemist värvides talletanud järgmiselt: «Meeles oma nime D maalimine — sinakasroheline. Pidi tekkima sel ajal, kui tähtede ~häälikute eristamine selgeks sai. A, o, u enam-vähem valged, a täiesti valge. K — must, t ei ole päris must, tumeroheka varjundiga, tume küll. E on kollane, täitsa kollane. Täishäälikutest ilusa värviga *Umlaut*'id: muhuroosa ü, ö ilusama värviga, ruuge helepunane, ö rohkem pruunkollane, mitte nii särav värv. R hästi ilus sinine, see annab kõigele sinaka värvingu. S on enam-vähem punane. I on ka, pigem roosakas, aga mitte nii intensiivselt roosa nagu ü. V on heledam roheline, enam-vähem roheline. P on punase ja pruuni vahepealset, mitte väga tume. L on valvakas, valkjas kollane. Sõnades ka omad kokkuvärvid [---]. M ja n hallikad, n on ilus hall, m-l maavillase tooni. Mart aga minu jaoks punakas nimi, ei saagi aru kuidas. Kas Märt ja märts, need punakad. [---] Mängisin sõnadega, värviliste häälikutega. O küll imelik, see peab olema hiljem tekkinud, sest ö-d ma ei tundnud.»

Teine *r*-line kompleks ühtib sisulise kulminatsiooniga (värsid 22.—27.).

Kulminatsioonikoht on tugevasti markeeritud ka vältelises väljatõstes: värsirõhulised sõnad on kõik «rasked», kolmandavälteelised: «Kuulan kiirgava maa / ja külmade tähtede juttu» jne. Paneme tähele, et sama vältestruktuuriga värsse leiame muus tekstis üheainsa («Kiirgavvalgesse öösse», 3. värs), mis sisu poolest, leksikaalse ühtivusega ning käändevormilt (*valgesse*) seostub 24. värsiga.

Riim seob 8 värsipaari suhteliselt korrapäraselt, haarates enamasti üle ühe värsi. Seda seaduspärasust ei järgita ometi mehaaniliselt: riim võib siduda kõrvutisi värsse (7., 8.), jätta vahele enam kui ühe värsi (5., 6.; 28., 29) või ühendada terve värsikompleksi (10., 12.; 11., 13.). Soolt ja kvaliteedilt on riimipilt veelgi vabam: ettearvamatult vahelduvad mees- ja naisriimid (*kahin-vahin, vee-tee* jne.), täpsed- ja irdriimid (*vakka-hakka/b, puu/d-kuu*), vältevastakuste (*marju-varjud*) ning suhteliselt kaugete kokkukõladeni (*kiigub-liiguvad, juttu-upun*).

Ootuspärasele lõppriimile lisaneb vähem märgatavaid kokkukõlaid, nagu *lumised-kumisema* värsi alguses (6., 8. värs).

Riim nagu kogu häälikukorrastus vastab teksti üldisele poetikale — «tardumuse» ja «liikumise» pingestatud kokkumängule. Kuigi «stiihiline», teenib luuletuse foneetiline struktuur sisu ja on kaugel amorfiast.

«Talveöö» on kirjutatud aktsentueerivas süsteemis (kolmikdaktüloid J. Põldmäe terminoloogias), kusjuures vähemrõhulised värsid loovad tendentsi aktsentueeruvale vabavärsile. Rütmihälbed paiknevad struktuuriüksuste piirialadel: kahe- ja üherõhuline värs avab luuletuse («Pakasepaugud»), kahe- ja üherõhuline märgivad sissejuhatava osa lõppu («Lumised linnud / vakka»). Samasugusel viisil on välja tõstetud üleminek finaali («ma rõõmuga upun») ning absoluutne lõpp. Hälvetega markeeritakse kompositsiooni järke.

«Talveöö» on astrofiiline luuletus, salmiliigendus rütmitegurina siin puudub: kujutatav elamus on tervik, mida ei saa värside rühmitamisega killustada. Stroofikat korvalt on luuletuse süntaks silmatorkavalt korrapärane ja rütmistav. Laused ning selgepiirilised lauseosad moodustavad kahevärsilisi rühmi. Siirded puuduvad. Rangelt väljapeetud süsteemis on kaks kõrvalekallet (lausetervikus kolm värsi): sissejuhatava osa lõpp ning luuletuse absoluutne lõpp. Siingi on hälvetel sisuline otstarve ja põhjendus.

«Tardumust» ning sissepoolepööratust sugereerib käändekasutus: prevaleerivad sisekohakäänded (*öösse, süles, minus, valgesse vaikusemerre, toas*).

Piiratud mahuga tekstis (77 + 1 sõna — pealkiri) tõusevad teravalt esile leksikaalsed kordused. Korduvateks osutuvad «Talveöö» võtmesõnad, nagu (*talve*)öö, lumi, hang, vaikus, vari, ent ka *valge* ja *kiirgav*.

Luuletusse on kootud meeltemuljete ning tajude kirevus, mida kogetakse silma ja kõrvaga, tajutakse külma, sooja ning liikumise või liikumatusena. Epiteetide tuglaslik küllus kujundab meelelist, maist maailma: *kohevil* hanged, *kiirgavvalge, pärani* silmad, *kalbed / lumised* linnud, *kobarais* tulimarjad, *suured* lilled, *mustad* krabid, *sahisev* lumetee, *nookus* ja *harali* varjud ja nõnda edasi. Tuglase kombel kompab ümbritsevat eeskätt silm ja märkab nähtu omadusi, ent siin on teistegi meelte tajusõnu hulgas, nagu *sahisev* lumetee või *külmad* tähed. Epiteetidega on haaratud läbini meeleline maailm, *kutsuvam* Linnutee maha arvatud.

Maist meelelisust on pilgeni täis see igavikku haarduv luuletus. Meeltemuljeid lähemalt eritledes tajume omapäraseid intensiivsustmikke — äärmused ja vahepealne piirkond. Võtame valgusetaju. Ühel pool kiirgused ja valgus (mis ööpimedusse ootuspäraselt ei tarvitseks kuuluda): *kiirgavvalge, tulimarjad, valgevasene kuu, kiirgav, valge*. Valguse vastas öö mitmes korduses ning *must* pimeduse poolel, valguse puudumisena. Intensiivse valguse ja pimeduse vahemaile jäävad *kalbed* käed, *varjud, hämarus, sirendav* Linnutee ning öine lumigi (*lumised, lumetee*).

Veel ilmekam astmik kujuneb kuulmismuljetest: ühel pool teravjõuline *pakasepaugud*, selle vastas pingestava paarisilena *vakka, vaikus*, krabid kulgevad *hääletult* läbi hämaruse. Tooni annavad siingi poolhäälsed helid, mis kõlaksid nagu heli ja vaikuse vahemil: *kahin, sahisev, kumisema, (vaikuse)kumin, assotsiatiivses seoses krabidki* (vrd. *krabisema*). Ühend *vaikusekumin* sünteesib nii heli kui selle puudumise.

Temperatuuriaistingute vastandpiirid on *pakane* (pakasepaugud) — *tuli*(marjad). Pakasepaugudest jõutakse *hangede, lume, talveöö* kaudu *külmade* tähtede ja Linnuteeni, kosmilise külmani. Sooja pool moodustub metafoorsel, assotsiatiivsel pinnal: *tulimarjad, linnud, lilled, krabid* kuuluvad sooja aastaaega ja keskkonda. Külma ja sooja vahepealses vööndis tajume *hämarusvett* ja *vaikusemerd*.

Samasuguse struktuuri moodustab liikumist väljendav sõnavara, eeskätt verbi valdkonnas — *vakka*(olekust) *liikumise* ja *kiikumiseni*, mille vahel dünaamikavaesed tegu-

sõnad, nagu *vahin*, *kuulan*, *upun*, kuid ka *ujub*, *joonistab*, *kasvab*, *varjude heitmise ning sirenduseni*.

Tõdeme, et suhteliselt piiratud tekst on «meeleliselt» läbi komponeeritud eri tajude põimes, milles osalevad nägemine, kuulmine, temperatuuri- ja liikumisaistingud poolhäämarate puute- (*kohevil hanged*) ning maitsmisaistinguteni (*tulimarjad*, *igavikujook*).

Ent muljete põim ei piirdu veel sellega — eri meelte andmeid lähendatakse, seotakse, ühitatakse omavahel mitmesuguste võtetega.

Sõna võib mitmetähenduslikkuses sisaldada mitmeid tajuvõimalusi, nagu *vakka* 'liikumatu; hääletu'. Sõna võib samaaegselt sõlmida mitmeid assotsiatsioone, nagu *tulimarjad*, milles koos temperatuuri-, valgus- ja värviaisting, mõeldavalt isegi maitse. Eri tajusid ühitatakse kõlaseostega, nagu *lumised-kumisema* või *tulimarju-lilled* *varjud*.

Erilist tähelepanu pälvivad aga sünesteetilised-metafaorsed lähendused, mida teksti ulatust arvestades leiame üllatavalt rohkesti: *häämarusvesi* (valgusaisting puute- ning temperatuuriaistinguna), *tähtede jutt* (valgus kuuldavana), *vaikusemeri*, millesse uputakse, ning igavik joodavana (*igavikujook*).

Sünesteesia, see underlik võte, näib ulatuvat oma juurtes Vaarandi taju sügavustesse, üheks avalduseks nn. häälikute nägemine. Meenutame, et luulekogu, millesse «Talveöö» kuulub, on ka sünesteetiline — «Tuule valgel». Või sünesteesia näide luuletusest «Märtsikuu hetk»: «hakiparve räige sädin — [- -] silmadest see tungib läbi.»

«Talveöö» metafoorika laiemalt ning sünesteetilised ühendid sealhulgas võivad jääda peaaegu märkamatuks, sest puuduvad nn. julged, irriteerivad tähendusnihked. Ometi on metafoorikal selles tekstis eriline, vahest isegi määrav kunstiline funktsioon.

Tähendusülekandeid leiame kogu teksti ulatuses, kuid *tähtede jutt*, *vaikusemeri* ja sellesse *uppumine*, kuu *joonistatud* *varjud*, aknaraamid *kiikuvad* *tulimarjad* 'jäälilled' või *kutsuv* Linnutee ei kutsukski omaette esile ah-hüüatust. Märkigem vaid, et metafoorika haarab nii verbe, nimi- kui ka omadussõnu ning on selle poolest mitmekesine. Kirgastumise metafoorina *igavikujook* või *lumised linnud* käte tähenduses on omajagu julgemad kasutused. Kõige «vägivaldsem» metafoor on siiski *krabid* *varjude* tähenduses, mis manab esile tugevaid meelelisi assotsiatsioone.

Märkamatu ja mahedasti küll, kuid metafoorika kaudu suunatud assotsiatsioonides nihestub, kummastub ümbritsev maailm ning saab irreaalse näo. Meeltele orienteeritud metafoorika viib talveööst ja selle tardumusest teise aega, talveöoga seotud semantilisest piirist välja. Nii tulevad öopakasessse *linnud*, *tulimarjad*, *lilled*, *krabid*, *vesi*, *meri*, *ujumine* ning *uppumine*. Märkamatu pühitakse ära ajalised ja ruumilised piirid, ja kirgastumine on sündinud. Tardumus ja vaikus täituvad pakatavast tundest, kuigi *rõõm* («rõõmuga *upun*») on tekstis ainus emotsioone väljendav sõna.

Liikumissuunda argiümbruse lihtsatest asjadest lahti, meelte vallast uude tunnetusse võime jälgida luuletuse reaale mööda. *Pakasepaugud*, *hanged* ja *öö* konkretiseerivad peal- kirja, loovad lähtesituatsiooni. Edasi kujuneb ümbritseva ruumi ning aja reaalist jada, mis käegakatsutavast kulgeb kõiksusse: *aknaraamid*, *põrand*, *seinad*, *tuba*, *kuu*, *maa*, *tähed*, (*vaikuse*)*meri*, *Linnutee*, *igavik* (*igavikujook*). Ümbritsevatest maistest märkamistest suundub pilk ülevasse kõrgusse ning ajatusse. Järgnevus *vahin* — *kuulan* — *upun* järgib sama tunnetused: välise kirkuse jälgimise asemele tuleb «sisemine» kuulmine (*vaikus* ja *tähtede jutt* on see, mida kuulatakse), — et jäägitult *vaikuse* osaks saada, sellesse *uppuda*.

«Talveöö» liitub Vaarandi loomingutervikusse poetikalt kui ka sõnumi poolest. Hilisemas luules tõuseb olemine, mitteolemine ja igavik jätkuvaks teemaks. Juba «Rannalageda leivas» (1965) tuleb luuletaja leksikasse lumi, jää ja hanged eksistentsi lõpu, olematuse tähenduses: «Kui kulmudeni tõuseb hang» («Raudrohuttee»), «Kõik tuisukeerdu kaob» («Ah, et meil poleks . . . »).

«Talveöö» naaberluuletuses «Saar» on olematus «siis kui jäässe vajub, lumme upub saar». Igavikutunnetuse silmapilku — küll üldisemalt ja ebasikulisemalt — kujutab väike luuletus «Inimene ja öö» samas kogus. Talv kui öö «Talveöö» sündmuspaigna leiavad Vaarandi loomingus muidki vastavusi. Igavikutarve paneb öö või merega silmitsi seisma («Inimesed vaatavad merele»), ajatuid hetki võivad ajendada kauged mälestused kriiskava hakikisaga («Kevadine hetk»).

See olemuslik suurus, mis ja kuidas kellelgi — Suur Loodus, Tähtede Süütaja, Jumal, kõiksus, igavik, lõpmatus või ka Suur Tühjus — kuulub samuti Vaarandi maailma. Inimlapsena öös temagi «ringutab käsi ja kratsib / kõiksuse pimedat seinat». Vaarandi suhe igavikuga saab teoks looduse kaudu ja sulgub loodusesse. See on õieti loodusesuhte üks tahk, üks võimalus. Luuletaja on looduse laps ja jääb maise piiridesse ka igavikuga silmitsi seistes. Aja- ning ruumpiiridest vabastav kirgastumine ei püri sealpoolsusse. Osuv sõna Vaarandi igaviku tarvis on kõiksus.

Karl Rumor

VÄLJAVÕTTEID KIRJADEST KODUSTELE

Pariisis, 4. märtsil 1936. a.

Armas Orvo ja Iris,
sain Teie mõlemate kirjad kätte, peale selle veel eraldi õnnesoovid, mis tulid koos teiste omadega ühises ümbrikus. Aitüma kõikide eest. Oleks pidanud ammugi vastama, aga puudus tuju. Ja ega praegugi pole see suurem asi. [- - -]

Ega viiekümne sünnipäeva pidamine pole suurem asi. Tuglas kirjutab mulle sel puhul avaliku kirja «Tänapäevas» (ajakiri «Tänapäev» nr. 2, veebruar 1936). Kuid ta ise sai samuti viiekümne aastaseks. Vastasin talle oma kord avaliku kirjaga, mis peab ilmuma sel laupäeval «Tänapäev» nr. 3. Ostke vaksali kioskist ja vaadake järele.

Just see kirjavahetus mõjus väga halvasti, sest tuli sorida iseenda minevikus ja teha arveid kogu senise eluga. Kõik mõtted olid selle küljes kinni ja tuju otsekui pühitud minema.

Orvol on õigus, et ega mul viiekümne aastaga veel elamise isu pole kadunud. Aga hinge kogub sääraseid mälestusi ning säärast aastate sadesust, et kui hakkad seal ümber tuhnima, siis on paljust kahju, palju pärast meel haige ja lõpeks ei tea isegi, mis oma isikuga peale hakata. Nüüd on see ajutine kriis vist jälle läbi ning asjad hakkavad oma igapäevases valguses paistma.

Orvo ütles kunagi ühes kirjas, et ega sel väliskorrespondendi ametil vist viga pole, eriti tohiks see huvitav olla vähereisinule. Kuid igal asjal on kaks otsa. [- - -]

Häda seisab selles, et väliskorrespondente peavad üksnes rikkad suurlehed. Nad kulutavad selleks peadpööritavaid summasid. Korrespondentil on tarvitada telegraaf, telefon, aerod. Peale selle on tal paar abilist. Aga kui Eesti leht soovib ka välismaal inimest pidada, siis muutub see hädaasjaks. Ta ei suuda mingeid kulusid kanda. Palk sulab siin nagu steariin käest, kui tahaks aga end pisutki liigutada. Ma ei saa kolleegidega kusagile minna, sest nende käitumise mõõt seltskonnas on hoopis, hoopis teine. Ühe sõnaga: Eesti väliskorrespondentil pole töötamise võimalusi. Kui ta natukegi tahaks andmeid hankida, siis on ta mõne päevaga pankrott.

Olin Berliinis mõne päeva, jooksin kõikjal, kus tarvis ning nägin kurvastusega, et seda löbu endale mitte lubada ei või. Lõppeks jättis leht poole materjalist kasutamata. Ei julgenud trükkida, kartes, et Saksamaal vihastatakse ja et see võib meie või kontingendile saatuslikuks osutada. Oleneme ju oma majandusega välisturgudest. Kui Saksamaa soovib, võib ta meile suuri raskusi valmistada.

Aga jätame need asjad. Tahaks teile miskit head öelda, aga ei ole käepärast. Muidugi on mul hea meel, et te minusse nii kiindunud. Aga eks ole seegi halb, kui isa järjest eemal. Teate, polegi soovitatav vanemaid idealiseerida, sest vanematel on ju suuri vigu. Eriti ei maksa vanemaid endale eeskujuks võtta, sest see takistab enda iseseisvust. Vanemad peavad jääma vanemateks sõpradeks — see oleks kõige ideaalsem. Sõpradeks, kelle käest nõu tahetakse küsida, kelle kogemusi kasutatakse jne. Ühesõnaga: usalduslik vahekord, see oleks hea mõlemale poolele.

Ma olengi süüdi, et ei kõnelenud teile oma naisevõtmisest, justkui oleks te ikka veel lapsed. No vaadake, vanematel on ikka see viga, et nad ei näe laste täiseanemist ja arukaks ning iseseisvalt mõtlevaks muutumist. [- - -]

KARL RUMOR

Minu naisevõtmine pole mingi uudisasi, vaid üks igivana lugu. On juba rohkesti kümme aastat, kui me Leiliga armusime. Nüüd pidi lõppeks ometi sellele vahekorrale andma legaalse ning seadusliku kuju, sest aeg lendab, Leiligi on keskealiseks inimeseks muutunud ja ei tema ega minu enesetundele polnud vastuvõetav igavesti ümbruskonnale justkui pin-naks silmas olla. [- - -]

Sisuliselt ei muutu selle ametliku aktiga miskit. Minu side Teiega jääb samaks, mis enne. Ma loodan, et ema Teid ei keela Leiliga läbikäimast. Igatahes sain ma Tallinnas olles tast nii aru. Ka mullu suvel ei olnud ta selle vastu, et Iris Marokosse tuleks, kuigi Leili seal ees oli.

[- - -]

Noh, tuhanded tervitused Teile. Tervitage ka ema.

Isa

Berliin, 10. X 1931

Kulla inimene, nüüd nagu näed istume Berliinis, kuhu jõudsim eile õhtul. Peale hakata pole siin midagi, seda enam, et meil raha puudub. Puhk laenas saatkon-nast 100 mk. Oma raha, mis pidi olema pangas, polnud siia veel jõudnud. Esmaspäeval ta muidugi saab raha, kuid siis pistame siit ka lõikama. Olen hulkunud linna mööda; muu seas külastasime ka Wertheimi kauba-maja. Hinnad on siin paljudele asjadele üsna odavad, võiks midagi osta, aga pole millega. Meie — see täh. minu ja Tuglase rahad said juba Pariisis läbi. Elame oma reisisheffi kulul. [- - -]

Täna kuulsime ka Scheeli [G. Scheel ja Ko. — pank Tallinnas.] raskustest. Ei saa sellest hästi aru, aga küllap see ikka meie majandus-elule on mitmeti paha. Näe, ei vea maailmas aga mitte põrmugi! Trööst-iks võib ainult seda öelda, et ka L.-Euroopa on püsti mäda. Läbi ning läbi mäda. Vist tuleb suur, pörutav revolutsioon, sest nii enam edasi ei saa. — No jah, umbes reedel või laupäeval jõuame Tallinna. Seniks tervitus!

Karl.

27. XII. 33, Marseille

Armsad rahvad!

Jõudsin eile Marseille'sse, aga olin liiga väsinud kolm ööd-päeva kest-nud loksutamisest ega viitsinud kirjutada. Ülehomme (29. XII) väljub laev siit Casablancasse. Mul on pileet juba käes. Nii, et aina edasi.

Wienist sõitsin välja jõululaupäeva õhtul. Esimese püha hommikul jõudsin juba Venezia'sse, kus vahetasin rongi Milano peale. Milanos oli jälle vahetus ning siis jõudsin öösel vastu teist püha Italia-Prantsuse piirile, millise koha nimi Ventamiglia. Seal tuli oodata mitu tundi. Aga siis oli ka lõpeks ots sirge: rong läks ilma et tarvitseks ümber istuda Nizza kaudu Marseille'sse. Reisijad rääkisid palju hirmsast raudtee õnne-tusest, mis juhtus pühade laupäeval Pariisi lähedal. See ajas mulgi kana-naha ihule, kuigi mõistsin ainult ühe veerandi võrd sellest, mis nad jutustasid.

Ilm on tänava kummaline. Kogu Lombardia oli sügavas lumes. Vene-zia laht auras. Ta kaldaid kattis jää. Milanos oli tali kindlasti tugevam, kui Tallinnas. Kõrged lumehanged kõikjal. Aga niipea, kui Vahemere rannikule jõudsim, kadus lumi. Nizza ja Monaco jätsid suvise mulje. Eriti tore paistab olevat Monaco. Rohelust niisama palju, kui suvelgi. Palmid, loorberid, kaktused ja pagan teab mis. Nad on hävitanud kõik puud, mis kaotavad lehti. Asemele on istutatud sääraseid taimi, mis aasta läbi lehti hoiavad. Sellest siis tuleb, et kogu too pikk ranna riba Ventimigliast kuni Nizzani on praegu vist värskem ja rohelisem, kui suvekuudel. Lõpmata maalilised mäed, kaljud, lahed. Kuid mida lähemale Marseille, seda tavalisemaks muutub maastik. Paiguti ei erine ta palju meie omast.

KARL RUMOR

Marseille, 27. dets. 1933 a.

Tere, poiss!

Nüüd Marseille'st. See on sadama linn — umbes kaks korda suurem Tallinnast. Asub künklisel merekaldal. Vana sadam tungib otsekui suur neljanurgeline bassein otse linna südamesse. Selle kaldal asub lõpmatu kirju elu. Sagivad segamini eurooplased neegrite ja araablastega. Kostub kõiki maailma keeli. Igal mehel ja naisel ise riietus. Musttuhat restorani ootab külatajaid, sest sadama külgedel reastuvates majades on alumiised korrad ikka kas poe või mõne lokaali all kinni. Seal on igat seltsi baare, kohvikuid, söögimaju, poode. Lapsed mängivad ja teevad põrgu kära. Mõni neeger või berber annab neile kompvekke ja siis ollakse musta onkuga suur sõber. Siin tunned, et kogu maailm on suur tervik. Kõik rahvad vajavad üksteist ja saavad omavahel väga hästi läbi. Siin on neeger samasugune isand, kui prantslane ise. Kedagi ei põlata, kedagi ei imetle. Kõik on «omad». Ja nii peabki olema. Ainult põrunud hitlerlased võisid välja mõelda valitud rasside teooria. Sellega isoleeruvad nad kogu muust maailmast, jäävad kitsarinnalisteks omakasti inimesteks, idioodistuvad ning jäävad kõigist maha.

Paquebot «Azrou», 31. XII. 33.

Kullakesed!

Need saladuslikud kirjad kuupäeva ees tähendavad seda, et viibin juba kolmandat päeva Vahemerel ning laeva nimi on «AZROU». Muu seas öelda on Marokos Azrou nimeline linn ja küllap laevgi omal ajal selle järele ristiti. [- - -] Balearidest ei paista miskit silma, — möödusime liig kaugelt. San Antoniost alates sõidab laev kogu aeg pikki Hispania kallast. See ei kao hetkekski silmist, vahel päris lähidal, kas katsu või käega. Aga näha pole seal peaaegu midagi. Alalõpmatu ahelik siniseid, paiguti pruunikaid ning halle raudkivi mägesid, kus ei kasva ühtki puud ega pöösast. [- - -] Metsik ja romantiline maastik, kuid peaaegu lage inimasulaist. Harva siin või seal kükitab mere ning kiviseinastiku vahel mõni vilets kalameeste küla või väike alev. Meie möödume neist kõigist, sest enne Casablancat laev ei peatu. — Täna on Euroopa laul lauldud. Öösel — ei tea täpselt, mis kella ajal — sõidame läbi Gibraltari kitsuse. Siis võib veel ainult käega viibata Euroopale. Ees on Afrika, — must manner. Homme — 1. jaanuaril — jõuab laev enne lõunat Casablancasse, olles teel täpselt kolm päeva. Et ma just täpselt 1. jaan. Casablancasse saabun, see on tõesti kummaline. Võib olla on sel koguni sümboolne tähendus: uusaasta, uus maailm, uus elu.

22. märtsil 1934 a.
Casablanca

Noh, kulla tibukesed,

kuidas Te siis elate kah ja oma pühasid loodate mööda saata? [- - -] Ootasin Teilt täna ja eile kirja, aga nähtavasti Te enne ei kirjutanud, kui tol laupäeval või pühapäeval, mis järgnes vabside puistamise päevale. Ega mul muidu nii ruttu tolle kirjaga polnudki, kui vabside pärast. Tahaks kord ometi tõtt teada. Võõrastest ajalehtedest ei saa parema püüdmise juureski otsa peale, kuidas too asi õieti toimus. «Daily Cronicle» näiteks tõi teate, mille Pariisi lehed ära trükkisid, et päev läbi olevat lahingut löödud. Kui mindud vabside peastaabi sulgema, vastatud sealt kuulipildujate tulega. Valitsuse poolt võetud suurtükid appi ja siis alles saadud mässulistest jagu. Kummagil pool rohkesti surnuid ja haavatuid. 150 mässulist võetud kinni ja antud väljakohtu kätte. Ma ei uskunud sellest ühtki rida, sest kui asi nii äge oleks olnud, oleks ka teised lehed sellest kohe telegrammi saanud. Arvan, et Pariisi vene leht «Posledniye Novosti» pajatab tõtt [- - -]. Tolles lehes öeldakse, et on vangistatud kõik vabside juhid nii Tallinnas, kui mujal, peale üheainsa erandi — kindr. Larka. Üldse arreteeritud ligi 400 inimest [- - -]. Vabsidel olnud

KARL RUMOR

kavatsus riigipööret toime panna, kuid nüüd olevat fashistid lõplikult purustatud [- - -]. Aga kui vabsid oleks saanud võimu enda kätte, siis oleks meie maast tehtud hullu- ning vangimaja. Ma ei armasta inimlikke kannatusi ja ei ihka kellegile nuhtlust, aga pean ometi ütleva, et vabside ninamed olid kõige julmimad inimloomad ja mul ei ole mitte kahju, kui neile nüüd osaliseltki seda näidataks, millega nad teisi ähvardasid.

17. IV. 34.
Agadir.

Tere!

See on kõige lõunapoolsem Maroko linn, kus nüüd viibime. Kui oleks hea autotee, siis võiks siit paari päevaga mustade maale — Senegali — sõita. Ühtlasi loetakse Agadiri kõige jahedamaks Maroko linnaks, nimelt suvel. Lahtine meri, Canaria külm vool ranna ligi ja alatine tuul. Linn ise on väike, õieti küla. Kuid kõik tuliuus. Ümberringi tõuseb mõningaid mäerünkaid. Loodus võrdlemisi vaene. Pole siin metsa ega palme. Rand väga pikk ja soodne suplemiseks. [- - -]

Sõit läbi Suure Atlase mägede läks libedamalt, kui uskusime. Hari-punktil tõuseb tee 2600 meetri kõrgusele, tolle koha nimi on Tizi N'Test. [- - -] Nii pea kui Suurest Atlasest üle jõudsime, hakkas paistma teine mägede voor lõunas. Sõitsime lääne suunas kahe mägede rodu vahel. Tee halb. Maastik kõrbene. Põldu haritakse kunstliku niisutuse varal. Kõikjal mahajäetud savimüürid. Külased vähe. Rohkesti feodaal härrade (kaidide) losse-kindlusi. Ka üks linn nimega Tarudant. See kujutab endast kitsastänavate rägastikku. Eurooplasi ei näe üldse. Liiguvad ainult kamelid ja eeslid. Inimesed kannavad kriiskavalt kirevat riidetust. Naised katmata nägudega, kuigi nad on muhameedlased. Palavust 40° C. Nahk nõretab higist ja auto läheb kuumaks, nii et ära puuduta ühtki raudosa. Aga kui oleme sõitnud umbes 200 kilom., avaneb ookean ning õhk läheb mõnusaks.

19. mail 1934 a.
Casablanca.

Maroko uusaasta oli siis, kui meie viibisime Fessis. Nimelt aprilli viimastel päevadel. Peetakse seda tähtist püha tervelt kolm päeva. Fess asub Väike-Atlase mägede keskel (need on muidugi eelmäed) sügavas orus, mida läbib jõgi. Linna asend tuletab ülevalt vaadates peaaegu katelt meelde. Majastik kujutab endast lumivalget kuubistikku. Kui Marrakechi tänavad on kitsad, siis võiks Fessi omade kohta öelda, et need pole muud, kui muti koopad. Enamik neist on ülevalt kinni. Mitte ühtegi sõiduriista ei liigu ses koobaslinnas. [- - -] Vaatlesime õhtul majakatuselt linna. See oli unustamata etendus silmadele ja kõrvadele. Musttuhat lampkatust venib kõikjale. Iga katus on koormatud naistest ja lastest, kes kõige kirjumas, värvilisemas rõivastuses laulavad, tantsivad ja põristavad trumme. Kogu linn rõkkab ja huugab nagu marune ookean. Mitu tundi keereldakse kõige meeletumalt, kuni enam ei jaksata oimugi liigutada, kuni varisetakse uimastusest kokku. Pimedik laskub linnale. Ei näe enam värvilist rahvastikku, vaid üksnes küünalde ning tõrvikute kumas hõljuvaid varje, aga ikka täidab linna ning taevast selle kohal heledate häälte ning trummide müdina lakkamatu räsu. Säärane on uueaasta pühitsemise igivana komme. Mehed püsigu vakka, aga naised ja lapsed valvavad ning mürgeldavad kogu öö. Paratamatult sattub võõraski vaatleja selle võlu alla. Tunned kuidas aeg tuhande aasta võrd tagasi on rännanud ning et muistsetel põlvedelgi olid omad grandioos- sed meelevaldused. Sedasama tundsin kord ka Marrakechis, nimelt rhamadani lõppedes. [- - -] Kõigis minarettides süüdati tuled. Linnas — enam-vähem igas majas — hakkasid ürgama pasunad. Peale selle rändasid tänavaid mööda pasunapuhujate salgad. Inimesed karjusid miskit.

KARL RUMOR

Kus neid hulk koos, seal tõusid hääled mürisedes. Kuid hetk hiljem heidavad karjused põlvili ning teevad käsa pea üle hoides maani kummardusi ida (Mekka) poole. Umbes tunniaja kestes vallutas linna tuhandehääliline pasunate mürin. See pugus kuidagi masendavalt südamesse, sest ma üksnes ei mõelnud, vaid tundsin kogu olemusega, et need hääled on ürg-hääled, sest tuhande aasta eest helises linn samuti ja inimesed olid ise ka umbes samasugused, kui tänapäev. Elu oli maganud, elu oli olnud varjusurmas. — Säärane seisak on mõeldav ainuüksi seisvas vees. Aga elu on ka veetaoline. Kui üks rahvas isoleerub täielikult teistest rahvastest, kui ta hindab ainult oma usku, omi kombeid, pidades kõike võõrast vaenuliseks ning alaväärtuslikuks, siis jääb areng kängu. Mul on praegu suur hirm Euroopa pärast, sest seal on ka tekkinud rahvuslik hullustus. Eestlane armastab ainult Eestit, lätlane Lätit jne. Ainult rahvuslikku peetakse väärtuslikuks unustades ära, et rahvus iseendast pole veel miski väärtus, vaid väärtus on see, mis sa ühest rahvusest head teed. Kui iga rahvus ainult enda jumaldamise juure jääb, lakkab varsti tsivilisatsiooni areng, siis kujunduvad kõik rahvused omaette kastiks ning muutuvad varsti sama mahajäänuteks, kui on praegu marokolased, kes aastasadade vältel ei lasknud võõraid oma maale ega käinud ise võõrsil. Õnneks ei saa Euroopas see rahvuslik juhumus, millega idioodistatakse praegu suuri rahvahulki, kuigi kaua kesta, sest meie majandus on jõudnud säärasesse astmesse, mil võimalik on elada vaid rahvusvahelise läbikäimise varal. Küll aga võib see ajutine juhminemine ning oma rahvuse jumaldamine viia peatsetele sõjalistele kokkupõrgetele.

Casas, 26. mail 1934.

Väga huvitav on vaadelda Euroopat siinsest eraldunud maailma nurgast. Olles kaasakistud kodumaisest võitlusest, ei näe üldpilti. Siit — vastuoksa: vaatled paratamatult üldist. Kaunis jube tunne tekib, kuid mitte lootusetu. Aastat kaks kestab veel metsik reaktsiooni pealetung kõikjal. Vähe riike suudab säilitada demokraatliku valitsemise viisi. Metsik ja absurdne rahvusliku messianismi ideoloogia on pimestamas kõiki rahvaid. Relvastumine sünnib kohutava kiirusega. Ühtlasi differentseeruvad tulevased huvide raioonid ja aasta 2—3 pärast on sõda lahti. Venemaa ja Balti riigid püüavad sellest hoiduda, kuid see osutub võimatuks. Nad kistakse kaasa. Selle juures tundub tõenäolisena, et Venemaal tekib Balti riikidega ühine front. Kahtlemata on see võidufrent. See kostab küll fantaasiana, aga ma olen peaaegu veendunud, et Eesti valgekaartlasel ja Vene punaväelasel tuleb veel õlg öla kõrval võidelda. Muidugi avaldab see määratumat mõju Balti riikide seesmisele struktuurile. Meie oleme vist esimesed, kes kohalduvad nii oma majanduse kui ka oma poliitikaga suurele kommunistlikule naabrile. Kommunismi langemist ootavad ja usuvad veel ainult habemega lapsed, milliseid palju emigrantide keskel. Seda udu, mis täidab tulevase maailma sõja fooni, ei suuda praegu keegi läbi näha. Kuid hea on juba seegi, et Venemaa ja Prantsusmaa ühisele huvide liinile jäävad. Need kaks rahvast on kõige geniaalsemad. [- - -] Kui need kaks hiiglast võidavad, mis on enamvähem kindel, siis oleme ka meie miljonäärlikult võitnud. Vormilik iseseisvuse ja rippumatuse küsimus ei tähenda selle juures mitte midagi. [- - -] Tulevastest hiigla kokkupõrgetes ei otsustata ainult rahvusvahelisi jõu probleeme, vaid seal tulevad ka klasside probleemid otsustamisele. Jääb liiga vähe järele praegusest ühiskondlikust ning riiklikust struktuurist. Kõike seda kokku võttes ei anna ma mingit tähtsust sellele, kas Lätis valitseb mõni Ulmanis või Kalninsch. Ajaloo kaaludel pole sel kärpsekaalugi.

KARL RUMOR

9. juulil 1934 a.

Kaubad tulid hilinemisega, kuid nende kättesaamine polnud põrmugi kerge asi. Olen ilmas igasugust bürokraatiliselt asjaajamist näinud, aga see siin trumpab vist küll kõik üle. Selleks, et ühtainust artiklit kätte saada, tulevad täita kümnesugused vormulaarid ja pealegi kahes keeles: prantsuse ja arabia. Tollimaks ise koosneb eriosadest ning arvestatakse välja erikontorites, mis teineteisest asuvad osalt kilomeetri taga.

Casablanças, 25. augustil 1934.

Sa küsid minu äridest. Lõpuotsust ei saa ma selles asjas endalegi veel anda. Valitseb surnud sesoon. See kestab septembri lõpuni. [- - -] Ärijuhi jutu järele tõuseb läbimüük oktoobris kuuekordseks. Väikesed kaupmehed räägivad koguni kümnekordsest tõusust. [- - -]

Kõige selle juures ei ole mul mitte millegagi võistelda teiste kaupmeestega, kui ainult kauba headusega. [- - -] Kuid suuräri, kelle käes kogu Maroko võiturg on alanud mu vastu häbemata survet. Lõi mu suurelt turult — parem müügikoht Casablanças — üheainsa nädaliga välja. Võte lihtne: ütles kaupmeestele, et kui nad minult võid võtavad, siis ei saa nad talt enam Vene ja Argentiina võid ning Prantsuse sinke. Kaupmehed on kätest-jalust seotud, mõned neist istuvad suuräri krediidi otsas ja pidid ähvardusele alla andma. [- - -] Nüüd ostavad võid veel ainult iseseisvad mehed, kes ostavad kaupa puhta raha eest.

8. sept. 1934.

Siinsetes koolides pole töö veel alanud, sest kevadel said nad ka alles juuni lõpul vabaks. Siinsed koolid on kolmesugused: valitsuse omad (Prantsuse) ja pärismaalaste omad. Viimased jagunevad omakord kahte ossa rahvuste järele: juudi Talmudi koolid ja araablaste koraani koolid. Kõige haledamad on vist küll juutide omad. Neil pole sagedasti kooliruumigi, vaid lapsed istuvad nagu kanapojad tänaval, kus rändavad eeslid ja inimesed, kummagi seina ääres kükakil, õpetaja keskel. Tipivad siis kivitahvlile tähti krihvliga ning ümisedvad aegajalt kinnisilmi Talmudi salme. [- - -] Hale on seda näha, aga siiski jätab see väga trööstiva mulje, sest näed kuidas kõige viletsamates oludeski püütakse valguse ja hariduse poole.

[- - -] Mul tuleb ikka ühest suurest araablaste koolist mööda minna. Seal on kooliteenriks vana neeger, umbes nagu onu Tom. Tal on süsimust nägu ja kräsus juuksed ning habe. Aga et nii juuksed kui ka habe lumivalgeks läinud, siis näib nii nagu oleks vanamees end üleni paksu seebivahuga määrinud. Päevastel tundidel pole tal nähtavasti mingit tööd, sest ta istub ikka tänava ääres palmide all ja mängib paari sõbraga, kes ka juba vanad mehed, kuigi mitte veel lumivalged, doominot ja miskit male taolist. Figuuride asemel tarvitavad nad mitmekesiseid kivikesi. See on alati väga rahulik ja kodune pilt.

4. X. 34.
Casablança.

Mineval pühapäeval oli Casablanças härjavõitlus. Nii matadorid, kui härjad ja hobused olid Hispaniast siia toodud. Härjavõitluse areen on aga Casablança oma. Oli umbes neli tuhat pealtvaatajat. Kära ja müra kogu maailm täis, aga ma ei või küll öelda, et see etendus suurem asi oleks olnud. Omal ajal Hispanias, kui seda esmakordselt nägin, paistis see kardetav mäng kaunis huvitav olevat. Siin oli ta aga ääretumalt

KARL RUMOR

juhm ning mõttetu. Tapeti kuus hõrga ja ka üks hobune sai hukka. Ei mingit ilu ega suurt osavust. Peab ütlema, et ega rahvaski selle etenduse vastu suurt soojust näidanud.

Casablanca, le 28. octobre 1934.

Kui poliitiline elu Eestis ja üldse maailmas oleks olnud normaalne, siis tekiks küll küsimus, kas oleks maksnud siin jandama hakata. Aga praegu leian ma selle enam kui loomuliku olevat. [- - -] Imestasin sõprade naiivsust, kes tagasi kutsusid ja seda sellega põhjendasid, et sügisel algab jälle poliitiline hooaeg. Mitte mingit poliitilist hooaega ei alga säärasel kujul, et mina isikliselt kaasa saaks tegutseda. Nende aegade saabumist tuleb veel kaua oodata. Kahtlen, kas ma üldse siis kaasa tegutseda sooviks. Vist mitte. Minu ideaal on ikkagi kirjandus. Loodan, et jaanuarist alates oma siinse masinavärgi nii võrd käima saan panna, et iseenda jaoks päevas mõned tunnid jäävad, mida hakkan kasutama kirjanduse jaoks.

Casablanca, 15. aprillil 1935.

Õösel ei maganud peaaegu sugugi, sest sain Tuglaselt eile uue raamatu «Kriitika II». Selles on üks peatükk Treffneri koolile pühendatud. Tuglas maalib toda asutist enam kui värvikalt. Leidsin seal iseenda karakteristikat, mis tegi kangesti nalja. Küll on palju aega möödunud. Tuglas manas selle kuidagi järsku silme ette. Mõtlesin, et ma oleks ikka võinud kooliajal pisut positiivsem olla, siis oleks pärastises elus kindlasti paremini vedanud. Aga kahjatseda pole seal ka miskit. Mis möödus, see möödus. Ega mu karakter nii palju süüdi polnudki, aga ma tulin ju sootu tumedatest oludest — Petseri koolist ja seal juba mingit distsipliini ei võinudki omandada. Ega too polnud nüüdisaja kooli moodi. Elasin ja kasvasin nagu pörsas.

Euroopa õhk on nüüd hirmus paksuks läinud. See mõjub ka siia nagu mürgiuim. Leidub kahesuguseid inimesi: ühed kardavad, teised ihkavad sõda. Mis minusse puutub, siis eelistaks küll rahu, aga teinepoolt näen, et praegusest olukorrast vist ilma verevalamiseta välja ei pääse. Saksa maal lastakse hirmsasti praalida. [- - -] Uus sõda tuleb vist aasta pärast — umbes, muidugi, ja kes võib olla prohvet ning öelda, mis see toob. Mina kardan Eesti ja Läti pärast. [- - -] Saksa saab endale Poola koridori ning Danzigi koos Klaipeda maa-alaga. Poola — kogu Leedu. Inglisele võivad aga sakslased töötuse anda, et nad asumaade tagasi saamise küsimust üles ei tõsta. Aga need on paljad oletused. Tõelikkuses võivad olud ka teisiti kujuneda. Mis aga kindel: seisame varsti uute suurte maailmasündmuste ees.

Casablanca, 14. juulil 1935.

Minu asi on nüüd nii, et Eesti toiduainetega kauplemine ei annud muid tagajärgi, kui kahju kahju otsa. Esiteks on need kaubad liiga kallid, teiseks ei vasta nende väärtus turunõuetele. Kolmandaks saadeti mulle palju sõnnikut. Sellest jutustada tuleks terve raamat. — Nüüd kauplen ma kolmandat kuud võraste kaupadega: Poola singid, Inglise biskviidid, Soome piim ja lõpeks veel Soome juustud. See kõik on prima kaup. Poola singid lõpmata odavad. Soome kaup küll kallis, kuid esmajärgulise väärtusega. Eestis tuleks parkida kõik juustumeistrite nahad kuumaks ja võtta ära talupoegadelt riigitoetused. Siis ehk saaks edaspidi meie väljaveost asja. Kõige koomilisem on see, et ma müün juba teist kuud Leedu võid, mida ma mitte otseselt tellida ei saa, vaid ostan teiste

KARL RUMOR

sisseveo äride käest. Ja kujuta ette, et hind tuleb mulle odavam, kui tel-
lides võid Tallinnast. Pealegi on Leedu või Balti võidest kõige parem.

Ma paneks oma kolid siin kohe kokku, kui võimalik oleks Eestis
viisakat leiba saada. Aga palun, ütle Sina, kas on mul Eestis miskit
peale hakata. Ajakirjanikuks ei või praegustes oludes hakata, sest mina
hoosianna karjuda ei oska. Kui diktaator võimaldaks, läheks diplo-
maadiks, aga Jascha kirjade järele ei ole selleks lootust. Teiseks ei
tahaks praeguselt võimult üldse armu vastu võtta.

Casablanca, 24. juulil 1935.

Kulla sõber Alma,
mõlemad Su kirjad sain korraga — üleile. Rõõmustavat vähe, aga tuleb
leppida. [- - -]

Hoolimata kõigist jõupingutustest, pean ma siin likvideerima. [- - -]
Mul oli küll kavatsus Algeerias ja võib-olla ka Senegaalis lahti lüüa,
aga sinna ei saa sisseveo luba. Praegu on maailm nagu karp kinni. Seda
ideed ma küll nurka ei viska, aga teda realiseerida saab vaid siis, kui
keelud kord kaovad, kui nad üldse meie eluea sees kaovad. Pigemini
vist mitte, sest praegu ei sammu maailm küll sotsialismi teed, aga ometi
näib keeldude võrk ja riigi vahelesegamine aina kõvenevat, kuigi see
üldist kriisi üksnes süvendab. Poolik süsteem on alati kõige hullem. Kui
on kapitalistlik kord, siis peab ka kaubavahetuse vabadus olema. Või kui
mitte seda — siis üldine plaanimajandus. Praegu aga valitseb üldine
nälgutamise süsteem kaupade ülikülluse juures.

Casablanca, 9. okt. 1935.

Kullakesed,
ma viibin ikka veel Casablanca, kuigi olin juba ammugi ärasõitja. [- - -]
Kuid nüüd on sõidupäev lõplikult kindel ja piletki taskus. [- - -]

Ma ei ole oma tuleviku suhtes veel miskit kindlat otsustanud. Mul
läks nimelt läbirääkimine Soome lehega nurja. «Uus Eesti» üksipäini
ei võta aga suuri reisikulusid, mis Abessinias sõiduga seotud, enda kanda.
Nii ei tule siis minu sinnaminekust miskit välja, kui ehk asjad ootama-
tult ei muutu.

24. oktoobril 1935
Parisis

Parisis ei leia ma mitte miskit iseäralikku. Linn ja tänavad ja sõidukid,
mis sa nendest ikka vahid? Väga huvitav oli siiski see vaheldus. Kui laev
Prantsusmaale jõudis, kus meil umbes sada kilomeetrit jõge mööda üles
sõita tuli, vahtisin ammuli suul lõuna Euroopa loodust. Milline vahe
Marokoga võrreldes! Kõik roheline. Jõekaldad kõrkjasse kasvanud.
Heinamaadel niidetakse hädalat. Palju metsa. Ilmatu kõrged paplid,
mis karakteriseerivad seda maastikku, sümboliseerides otsekui mingit
jõulist tungi kõrgusse. Igalpool külad, linnad. Kultuur. Kõikjal inimeste
liiklemine. Toredad aedadesse peidetud elamud. Kirikud, sillad, raud-
teed jne. Kummaline! See näis hulga aja tagant kõik kangesti tore olevat
justkui pildil, mille reaalsust hästi ei usugi. Euroopa näis palju ilusam
olevat, kui tühi Aafrika. Marokos ei näe ju muud, kui lõpmatut kõrbet,
sinkjashalle mäeveerge, kaljusid ja silmapiiri lõpmatust, kus hulgub
harva mõni üksik inimene või venib kamelite karavaan. Aga siiski tär-
kas küsimus: kas just too avar ning vaba maailm pole kaunim siinsest.
Mõelda ainult: märtsi kuul kattub suurem osa kõrbest lillede vaibaga.
Palju on punast, nimelt metsikut mooni. Palju kollast ja sinist. Kui saa-

bub mõni org või kuristik, siis lobbab see tihedatest mimoosidest nagu kuldkollane ürgsus ise. Kõige selle üle lakkamatult sinine, kõrge taevas ja päikse kiirgus nii intensiivne, et tunnend nagu puuriks kiired sust läbi. Sõidad, sõidad ning otsa sel avarusel polegi. Ja nüüd ei tea ma tõesti mitte öelda, kas eelistada Euroopa alalist rohelist, muru ning metsi või päikseküllast kõrvet. Ma usun siiski, et minu igatsus hakkab põlema suure vabaduse ja kuumade päikese järele. Euroopa on ilus ainult lühemaks ajaks vaadata. Elada võib muidugi igalpool, kui tublisti tööd teha. Aga unistused lähevad kahtlemata jälle lõunasse, tollesse haiglaselt kriiskavasse maailma. Seal olles vihastad küll sagedasti inimeste üle, kes on väga tüütavad, vahel õige juhmid. Aga kui jälle mõtled, kuidas nad seal oma kamelide ning eeslitega sekeldavad, kuidas nende riided hõljuvad, kui värviline nende liikumine, kuidas kisades ja käratsedes laiakaareliselt ja rüütellikult gestikuleerivad, kuidas nad on enamasti lihtsad ja südamlikud, — siis hakkad isegi seda inimest ennast eelistama. Ega seda siiski ilma nägemata mõista ei jaks. Ma tunnen nüüd Marokot peaaegu niisama hästi kui Eestit. Võin rännata igalpool teed küsimata. Kõik too suur maa on mul elavalt silma ees. Ja ime küll: mulle näib, et ma teda juba tublisti armastan.

Pariisis, 7. veebr. 1936 a.

Olin neli päeva Berliinis. Mis kuulsin ja nägin, sellest kirjutasin ilmatu pika kirja lehele. Kõige lähematel päevadel hakkab see ilmuma, kui nad liiga punaseks ei pea. Aga see kiri ilmub vist mingisuguse väljamõeldud nime all, sest ma kirjutasin lehele, et kui neil ükskõik on, siis pangu mõni tundmatu autori allkiri. Muidu saavad Hitleri mehed nii vihaseks, et järgmisel külastusel nad mulle armu ei anna, vaid võivad juba piirilt tagasi ajada. [- - -]

Eile käisin Bleyeli saalis kontserdil. Noh, sa ei või arvata, kui viletsaid kontserte siin antakse. Estonias ei võiks sihukestega välja tulla. Nad arvavad vist, et kui Pariis, siis peab see juba hea olema. Hiljuti oli siin üks Saksa professor, see täh. muusika professor. Ta küsis pileтите büroost paremat musichalli, et kuulda, mis Pariisis head. Talle soovitati mingi hädaline kabaree. Professor maksis 50 franki ja sattus säärast plärtsu kuulma, et kohe põgenes. Pärast käis protestimas. Teatri leht leidis küll, et professor olevat halba kohta saadetud, aga ma arvan, et ega «paremadki» kohad palju ette pole. Pariis on praegu tugev ainult maalis ja raidkunstis. Muusika ja tants on kehvad. Prantsuse enda kriitikud leiavad, et parimaks teatriks olevat Parisis praegu hiljuti asutatud Vene teater.

20. mail 1936 a.
Paris.

Nad [«Uus Eesti» toimetuse] jätsid mu pikad, huvitavad ja sisukad kirjad Prantsuse sise- ja välispoliitika kohta lihtsalt avaldamata. Põhjus seisab vist selles, et pole soovitatav Eestis näidata, kuidas mujal maailmas paratamatu areng jälle demokraatia juure tagasi viib. Täitsa avalik ülevaade ja analüüs Prantsuse sündmustele tuleb meile muidugi liig jube ette — justkui hirmujutt. Aga ma ei saa ju teisiti kirjutada, kui lood on. Ma ei või ometi Prantsuse fashistide seisukohale asuda. [- - -] Ja nii jääbki Eesti lugejatele ülevaade Prantsuse ja Hispaania oludest saamata. Noh, kurat sellega. Igal asjal ning ajajärgul on oma loogika. Ma mõtlen: nende seisukohast on neil isegi õigus. Vaiki — siis pääsed seisukoha võtmisest mööda. Seisukohta võtta on nimelt väga raske, kui tahad, et iseendale haiget ei teeks.

KARL RUMOR

Kustendilis, 15. veebr. 1937. a.

Minu meelest on Bulgaaria üks huvitavamaid maid Euroopas. [- - -] Siin valitseb maine paradiis terveima kliimaga, kuid suurem osa eurooplasi ei teagi seda. Ma ei kujuta endale ettegi, milline räuskav rikkus lokkab siin suvel. [- - -] Fruktipuid, viinamarju — oh issanda halastus! Juuni kuust valitsevat siin säärane küllus, et keegi ei jaksu seda ära süüa ega maha müüa. Hinnad odavamad, kui kusagil maakeral. Siin süüakse hirmu palju piprakaunade taolisi aedvilju. [- - -] Niisugust hapupiima, kui siin ei leidu ühelgi maal: paistab kui oleks see vahukoor, sest lambapiim on üldse väga rammus. Selles pisikeseski linnakeses asuvad kümned piimarestoranid, sest roheline kõrval sööb Bulgaaria kodanik peamiselt piima. Liha antakse ainult röstitud, igas mõeldavas präparatsioonis. [- - -] Kui palju kõike seda peab olema, ei kujuta ettegi, sest ega nad muidu kogu talv sellega pillavalt ümber ei käiks. [- - -] Loodus on mägine ja metsik. Inimesed on väga ausad, sõbralikud ning lihtsad. Sellepärast ma mõtlen, et kas ei hakkaks suvel siia poole tüürima.

Ateenas, 27. III. 1937. a.

Kulla Iris. Sa arvad, et reisisid jumal teab, mis õppida võib. Kuid kahjuks vähe küll. Võtame näiteks vana-Büsantsi. Makedoonia, eriti Salooniki on täis vana-Büsantsi kirikuid, mitmed neist rajatud juba kuuendal sajandil. Aga kui üks säärane nähtud, siis ei ütle teised enam miskit. Ja lõpeks on need ehitised ainult, kui ajaloolised stiilinäited huvitavad, aga inimese vaimule ei ütle see kuigi palju, sest modern arhitektuur ületab selle samavõrdselt, kui auto igivana vankriloksu. Samuti on lugu Büsantsi maalidega, õieti mosaiikiga. Kui oled näinud kahtkolme kristust või apostlit, siis tead, kui palju tolle aja inimesed suutsid korda saata ja milline oli nende käsitus kunstist. Noh, imestad veel, et nad nii suure ja laia arusaamisega olid ning et keskaeg hiljem inimõistuse oskas tõmbiks teha. Ja see on kõik.

Ateenas, 17. aprillil 1937. a.

Kullakesed,

just praegu asun Ateenast ära sõitma ja jõuan kuu lõpul Rooma. [- - -] Laev «Maret» tuli siia, kuid võtab ühelt Kreeka saarelt rauamulla peale ning läheb Rotterdami. Minu lootus, et ta siit Palestiinasse või Egiptusse laadima sõidab, läks luhta. Kaasasõidust ei saanud nii siis asja. Aga saime meremeestega iga päev kokku ning asi oli seegi üle hulga aja. Kapten osutus ka väga kenaks inimeseks. Arvasime algul, et ega Ateenas eestlasi leidu, meie konsul ütles ka, et neid siin pole, kuid pärast kohtasin tervelt nelja eestlast päris juhuslikult. Kaks neist asuvad alaliselt siin, teised käisid läbisõidul. Kord õhtul oli meid tervelt üheksa eestlast koos. Maailm on nii pisike, et eestlane ei pääse teisest eestlasest isegi Kreekamaal mööda. Ateena ülikool peab neil päevil oma sajaaastast sünnipäeva. Seal töötab ka üks eesti alamlusest privaat dotsent, kuid too mees ei oskavat üldse eestikeelt ja sellepärast ei läinud ma ka temaga tutvust tegema. Imestan aga, et ülikooli pidustustele sõitjate hulgas ei ole ühtki Tartu ülikooli esindajat. Mujalt maailmast tullakse kõikjalt.

3. mail 1937. a. Roomas.

Kulla rahvad! — Vaat, nüüd on asjad nii kaugel, et jõudsin üleile (1. mail) hilja õhtul Rooma. Siin valitseb aga Pabeloni segadus. 9. mail peetakse impeeriumi esimest aastapäeva. Sel puhul seisavad käsil hiigel-

KARL RUMOR

pidustused. Korraldatakse ettevalmistusi paraadiks, millest võtavad osa ka Aafrika sõjaväed. Kõik linna ja linna ümbrus kubiseb vägedest, peamiselt mustadest. Sajadtuhanded inimesed valguvad Rooma.

Roomas, 10. mail 1937. a.

Roomas olid nüüd suured pidustused, mis täna lõpevad. Oli trall ja mürgel, nii et hoia alt. Need inimesed on sõja kordaminekust ikka tõesti hirmsasti julgustatud ja iseendast sisse võetud. Ega üle itaallase enam ükski teine rass ega rahvus käi, ka sakslased mitte. Uut sõda ei näi nad kartvat ega ootavat. Riigikassa on küll tühi, kuid valitsus loobib raha nii et ragiseb. Selle tagajärjel valitseb muidugi ajutine prosperitee, kõigil on tööd ja teenistust. Aga eks raha odavnemise tõttu algas kohe metsik hindade tõus ja see paneb inimesi juba pisut mõtlema. Üldiselt viibidakse siin ometi huraa-meeleolus ja juht on jumaldatav otse uskumatuseni. Provintsis on inimesed siiski palju kainemad. [- - -] Aga mida enam rahaväärtus langeb, seda enam hakatakse seisukorra tõelidusest aru saama ja kriitilist taipu omandama. Aga nii kaua kui sõjakrediidid ikka veel lennata võivad, ei ole valitsusel prestiishi langust karta.

Terukuni Maru
28. jaan. 1938. a.
India ookean

Iga uskliku peaks saatma Palestiinasse. Kui tal siis vähegi taipu peas on, siis saab ta aru, et usk pole muud, kui suur fantaasia. Nii Jesus Kristus, kui ka Muhamed pole olnud muud, kui hüsteerilised geeniused, aga päris tugeva kallakuga petmise ja veiderdamise poole. Nad on enam-vähem uskunud seda, mis nad õpetasid. Kuid palju on ka efektiks mõeldud, sest rumalale rahvale oli vaja trikkisid. Tänapäeva mungad ja papid siin on aga päris haiged, kui nad just ärimehed pole. Enamasti on mõlemad omadused tihedalt seotud. Hullunud fanaatikud, aga praktilise taibuga ning häbematute ärivõtetega. Nii risti- kui ka muhamedi-usk oma igapäevases avalduses on siin puhtakujuline paganluse kultiveerimine.

19. II 38.

Tseiloni lehed tõid minust pilte ja kirjutisi. Selle põhjal otsisid mu kaks eestlast kirjateel üles. Mõlemad asuvad Kandis. Ühe nimi on Karl Kasman. Ta on keskmist kätt kunstnik, kuid teenib päris hästi. Maalib singhaleesi aristokraate ja vööpab Buddha templeid. Teise nimi on Nikolai Leiter; ta õpetab keskkoolis matemaatikat. Mõlematest jäi väga hea mulje. Ainult ebausklikuks on nad jäänud ja tegelevad vaimude väljakutsumisega. Kasmanil on võetud hollandi naine, kes aga sündinud Tseilonis ja kõneleb singhaleesi keelt. Sõitsin nendega terve pühapäeva ringi, sest Kasmanil on ka auto. Oli kuradi lõbus ja tore olla.

Tokios, 10. mail 1938.

Jaapani tantsu ei saa me jäljendada, niisama nagu ei saa jäljendada idamaa muusikat: kaob käest ära. Klassikaline jaapani tants [- - -] on aga rajatud plastikale, mille juure liikumist peaaegu ei käigi. Päris õilsas tantsus puuduvad pas'd. On vaid poosid. Selle juures mängib ülitähtsat osa lehviku ja päevavarju hoidmine.

Tants algas puppede teatrilt, läks üle maskidega teatrile n. n. Noh'teat-

KARL RUMOR

rile ja arenes sealt peaaegu ilma muutmata n. n. kabukiza tantsuks [- - -]. Tegelikuses, nagu esitavad seda jaapanlased, on see ühelt poolt sümbolistlik tants, teiselt grotesk tants. Huvitav, ilus ja täitsa võõras. See, mida pakkuvad jaapani tantsijannad Euroopas, on modern kunst-tants jaapani klassikalise tantsu motiividel. Minu silmale ei ütle see pooltki seda, mis ehtne tants ise.

«Felix Roussel'i» pardal, 4. aug. 1938.

Ringreis jäi Hiinas nii poolikuks, kui üks asi üldse veel poolik saab olla. Ei pääse kusagile, kõikjal partisaanid oma püssidega ja kuulipildujatega ees. Ka väerindele pääsemine osutus võimatuks, kuigi küll Tokiost olid lubad ja soovitused käes. Sõjavõimud kohapeal ei usalda kedagi ja õigust öelda on neil õiguski, sest pole rinde säärane, et seal saaks lahingutele lähidele. Kõik vett täis ja kõik kohad taudidest laastatud. Materjali kogusin ma siin ometi väga palju, kui jaksaks aga seda kasutada. Kliima on säärane, et ei anna töötamiseks mingit võimalust. Teeb uimaseks ja väsinuks. Loodan Indo-Hiinas paremat ilma näha.

26. VIII. 38 — Saigon

Kulla rahvad,
ma olen Indo-Hiina juba ära näinud ja sõidan homme siit minema. [- - -]

Tegin siin ainult kaks sõitu sisemaale. Üks neist oli aga pikk, umbes 1500 klm. See maa oma 5 autonoomse osaga on ju kohutavalt suur. Kirjutamiseks sain võrdlemisi vähe materjali. Siinne kliima ei erguta sugugi elamistahet, vaid kisub seda maha: liiga umbne — palav ja röske. See on ka põhjuseid, miks ma siit ruttu sääred teen.

Kandys, 18. sept. 1938. a.

Ootan siin vähemalt kaks nädalit. Kui sõda puhkeb, siis ka rohkem. Tahan nimelt selgusele jõuda, milliseks kujunevad tulevased frondid. [- - -] Aga võib-olla, et ma olen troopika maades ogaraks läinud ega oska enam loogiliselt ning kainelt mõelda. Võib-olla pole mingit sõda tulemas. Noh, see oleks ju väga hea. Sõda võiks jääda tulemata kahel juhul: 1) kui Saksamaa ära kokkub ning sõdima ei hakka — see tähendaks talle ränka prestiishi kaotust ja Hitleri rezhiimi lagunemise algust; 2) kui Inglismaa alla vannub, kõik oma sõbrad ära annab, Euroopa hegemoonia Saksamaale jätab ja oma uued asumaad Saksale tagasi annab — see oleks Briti impeeriumi hukkumise laupäev. Ma ei usu ühtki neist kahest võimalusest ja pean sõda paratamatuks. [- - -]

Lahkusin Saigonist 27. augustil. Istusin kolm päeva Singaporis ja tegin tuuri Johore sultaniriiki. Oli huvitav peamiselt troopika looduse tõttu [- - -]. Kirjutasin Madrassist härra Kasmanile Kandysse. Tänu sellele ei saanudki me Kolombos peatuda. Härra Kasman sõitis autol vastu ja viis meid otsemalt Kandysse. Seal magasin ainult ühe öö ja siis — all right — džunglisse. Kasmanil on džunglis tuttav Inglise perekond — mees ja naine. Nende hurtsik asub põlises padrikus pisikese järve kaldal. [- - -] Lõunas läbib džunglit maantee. Kuid meilt tuli maanteelt veel 30 kilomeetrit külateed mööda rännata, mis lõpeb järve kaldal. Ja nii olime siis lõplikult lõksus. Kõikjal läbipääsmatu tihnik. Seal asusin 9 päeva. Inglise elamu kujutas endast suurt katusealust, millesse mitmed vaheseinad ehitatud. Väliseid seinu tol hoonel polnud. Majast astud otse järve. Mõned meetrid ümber maja on mets ära põletatud. Igal ööl külastasid meid elevantid, karud, leopardid ja shaakalid. Ahvisid oli loendamatult. Istusime kaks ööd metsas puu otsas, kuhu

KARL RUMOR

vahilava tehtud. [- - -] Kodus oli kaks karu. Nendega võis mängida justkui koertega. Ka jäneseid oli palju, kuid igal öösel varastasid mingid loomad mõne jänese ära. Viimasel ööl nühhis karu vastu puutüve ja võttis majanurgast kinni. Nohises ja mögises. Meie karud olid puuris. Hakkasid läbi puuri ukse omakeeles miskit vestlema. Meie kuulasime hinge kinni pidades. Lõpeks läks metskaru padrikusse tagasi. Järgmisel hommikul sõitsime meie minema ja jõudsime eile õhtul Kandysse.

Stockholm, 12. okt. 39.

Raske on praegu orienteeruda: iga järgnev päev lööb eelmise päeva kalkulatsioonid ümber. Selgemaks muutub seisukord alles siis, kui sõjad on ära sõditud või kui vastoksa kõigile senistele tunnusmärkidele ometi astub kokku suurriikide konverents võimudevahelisi konflikte lahkama. Kahtlemata kulub veel palju aega, enne kui rahvusvaheline olukord tasakaalustub ja stabiliseerub.

Enne lõplikku stabiliseerumist ei või sugugi kindel olla, et lepingutega loodud konstellaatsioon meie maa suhtes püsima jääks — kui ka eeldada, et N.-Vene tõepoolest tema enda poolt algatatud uusi vahekordi lojaalselt pidama hakkab. Teised võimud võivad sellest konstellaatsioonist kriipsu läbi tõmmata.

Aga oletame, et seda mitte ei juhtu ja et ka venelased ise kokkulepetest strikt kinni peavad, siis peame küll ütlema, et asjaolud on kujunenud ilma meie eneste tahtmata päris normaalselt. Baltimeri võiks olla Venemaa poolt kindlustamata üksnes sel juhul, kui Vene riik võimeline pole seda kindlustama või kui Vene suurriigina enam ei eksisteeri. Baltimaad ei saa olla, ei tohi olla takistuseks Vene hiiglasele julgeoleku teel. Kui see julgeolek teostatakse ja meile selle juures võimalus jäetakse oma rahvuslikku elu elada, siis tuleb seda lugeda normaalolukorraks. Kuid ühtlasi tunnustame lahtise mõistusega, et [- - -] majanduslikud huvid kisuvad meid Vene turgudele ja koos sellega käib paratamatu sotsiaalne, kultuuriline ning igasugune muu lähinemine.

See üleminek pidi tulema ja meie õnn seisab praegu selles, et meil veel leidis vana, kui ka keskmist põlve, kes mõistab Vene mentaliteeti, tunneb Venemaad ja koguni armastab seda maad. Meie — venelaegsed inimesed — teame, kui viljakas, artistlik ja loov on Vene vaim, kuigi ta aegajalt märatseb ning tembutab. Vene hulluski on olnud ikka geniaalne. Kui me selle maaga saaksime sundimatus koostöös seista, siis oleks see meie õnn. Vana põlv mõistab seda, aga uus põlv ei oleks mõistnud leida ülemineku ajaks kohanemise võimalusi. [- - -]

Et sakslased lähevad, see on mu südamele nagu palsam, kuigi see meile majanduslikke raskusi tekitab. Ükskord ometi efektikas lõpp seitsmesaja-aastasele idassetungimisele. Olgu neile tee kerge!

Sthlm, 26. 5. 40.

Noh, armas poiss Orvo,

oled — nagu Päevalehest loen — oma esimese suurteose ometi sooritanud. [- - -] Sisult on see ko[o]lilõpetamine teataval määral omajalgele astumine. Vaevalt oleks loota, et vanemad Sind edaspidi veel juhtida saaksid. [- - -] Mõne üsna usaldusväärse ja heasoovliku sõbra nõuanne võib siiski väga kasulik olla. Kuid ära unusta, et üksnes vanemal inimesel võib olla selline sõber, mitte noorel. [- - -]

Aga ma tulen tagasi oma juhtnööri juure. Sa võid ehk kogemata tollest juhtnöörist nii aru saada, nagu sisendaks isa Sulle argpüksust ja manitseks Sind tagasi igast riisikost. [- - -] Inimese tõeline julgus avaldub tema ellusuhtumise viisis, — kas ta otsib tallatud teekesi või raiub ise sihte. [- - -] Riisiko on omaette probleem, ning riskima peab. Ilma

KARL RUMOR

riisikota jäävad meie kordasaatmised munelkäimiseks ja kaagutamiseks. [- - -]

Lõpeks on need kõik labased töed, mis ma Sulle siin räägin. Aga isad ei saagi olla muud kui labased, sest nende tarkus on kogutud nende minevikust; noorte tarkus aga kasvab noil põldudel, kus nad ise külvama ja lõikama asuvad. Ma sooviksin ainult, et Sul korda läheks ellu astudes õiget distantsi haarata. Püüa otsustada kõiki küsimusi valgustatud inimese mõistuse ja moraalse inimese tõekspidamiste järele. [- - -] Ära tee miskit, mis Su esteetilistele meeltele vastumeelne. Kompromissi korras peab ju vahel limase pilli alla neelama, aga seda ikka seal, kus teist valikut pole. Riik ja ühiskond on isiku suhtes lausa masendavad. Aga sellele tuleb vaadata, kui mürgistatud õhule, millest pole pääsu. Ei saa asuda sellele seisukohale, et . . . ma ei hingagi. Olles ise selle mürgistuse iseloomus teadlik, peab selgitama seda ka teistele ning otsima teid ohutuulutamiseks. Kus aga riiklik ja ühiskondlik kurjus end otsekui müür rünnata laseb, seal peab ründama.

Stockholm, 28. 5. 40

Kulla Orvo,
meilt kutsuti üks mees Tallinna. Saadan Sulle temaga täitesulepea. See ei ole mitte kõige parem Tower'i tüüp, kuid peaks ometi olema hea, igatahes uusim mudel. Täita tuleb nii, et paned sullepoolse otsa tinti ja keerad siis vastaspoolses otsas nuppu. Aga ära kasuta harilikku tinti, vaid osta tingimata täitesulepea tint.

Sel stilool on oma ajalugu. Ma tahtsin parandada Sulle kooli lõpetamise puhul oma kantava kirjutusmasina, mis on nüüd õige heas korras ja käib vähemalt veel kümme aastat. Endale tahtsin osta uue Remingtoni [- - -]. Aga kui ma läksin seda tegema, siis selgus, et hind oli tõstetud 220 kroonilt 430 kroonile. [- - -]

Aga kui sõda lõpeb ja hinnad jälle oma roobastele tagasi lähevad, siis ostan tingimata ja Sa saad mu masina endale. Seni aga tuleb leppida täitesulepeaga! Eks ma ole teinud endale sellest küsimusest ülesaamise küllaltki kergeks?!

Nüüd, kus ka Belgia ootamatult alistunud, ei tea ma enam, mis maailmaelust arvata. Võib olla on see lõpu algus. Igatahes ei tohi ma nüüd enam uskuda kindlasti liitlaste võitu. Nähtavasti ei taha teised rahvad sõdida, jättes selle löbu sakslaste harrastuseks. Aga kus puudub enesekaitse tahe, seal ei saa ka olla võitu.

Tervita siis, kulla Orvo, kõiki koduseid ja ole ka ise terve. Ootan, et ema mulle saadaks planketi vekslipikendamiseks. Tähtpäev on 16. juunil.

Hüvasti!

Isa.

Koostanud MART TARMAK

KARL AST-RUMORI (19. II 1886 — 9. VII 1971) sünnist möödus tänavu 100 aastat. Üldhinnang võrdlemisi unustusse jäänud kirjanikule on antud akadeemilise «Eesti kirjanduse ajaloo» 4. köite 1. poolköites (lk. 383—392). K. Rumori vastuolulist isiksust käsitledes öeldakse muu hulgas, et II Internatsionaali meelsus ei võimaldanud «tal mõista tõelist revolutsioonivõitlust ega selle baasi. Need lähtekohad said Asti kui poliitikategelase nõrkuse, allakäigu ning traagikagi aluseks» (lk. 386). Tema novellistikat on lühidalt iseloomustanud T. Liiv. («Keel ja Kirjandus» 1979, nr. 2 ja 3). Sellele teaduslikult pädevale materjalile tuuakse siinkohal emotsionaalsemat lisa kirjakatketete näol.

Karl Rumori (kasutagem edaspidi Karl Asti kirjanikunime) elukäik, ühiskondlik tegevus ja looming on nii tihedasti seotud 20. sajandi rahva- ja mõtteliikumisega, et ainuüksi tema isiku kaudu võiksime kriitiliselt analüüsida eesti ajaloo üht vastuolulist peatükki. Mainitagu vaid mõnda sõlmpunkti.

Oma memuaarides ütleb Rumor, et ta elu ainus terviklik mälu pilt pärineb lapsepõlve-

kodust Võrumaalt Orava vallast Päevakeste talust, edasine olevat kui liikumine ühest näitusesaalist teise. Petseri vene ministeeriumikoolis käies kogeb Rumor ajajärku poolitavaid kihusid: «Ei teadnud enam, kes ma olin — kas Stenka Rasin või rahvavanem Lembitu. Ühelt poolt vihane sakslaste vastane ja kodumaa patrioot, teiselt poolt vene revolutsioonäranarhist, taltsutamatu olend.» Sajandi algul saabub Rumor aadetest ja tegevusihast pakatavasse Tartusse. Seal ootab teda ees radikaalse ja opositsioonivaimulise noorsoo ridadesse kuuluv vanem vend Gottlieb Ast (1874—1919). 1902. aastal peetud programmi-likes kõnes «Juba koolipingil!» ütleb G. Ast muu hulgas, et eesti haritud noorsoo peamine eesmärk on «rasvane koht» ja «pehme pesa». Ja edasi: «Kas nii tõesti niisugune paleus peaks kõiki seda rohkem vaeva ja neid raskusi, mida me pikal ja raskel teel — talutarest kuni ehk ülikoolisse ära kannatama pidime, ära tasuma?! Ei! iialgi ei!» Vanema venna paatos tiivustab Rumorit uutele tegudele. Ta õpib paar aastat Treffneri gümnaasiumis, arendab õpilaste salategevust ja pühendub 1905. aastal innukalt revolutsioonile, ühinedes Venemaa sotsiaaldemokraatliku suuna vähemlike vaadetega. 1925. aastaga dateeritud käsikirjalises autobiograafias (KM KO, f. 194, m. 14:26) meenutab Rumor: «Asusin parteilikule kihutustööle ja teenisin ülevalpidamist ajalehtedele kaastööd tehes. Kihutusreisid tegin enamasti koos Fr. Tuglasega, kes tol ajal samuti täielisele revolutsioonilisele tegevusele oli andunud.» Järgneb põgenemine üle Soome Saksamaale ja Sveitsi, naasmine juba illegaalse isikuna, jälle agar parteitöö, osavõtt «Pamjat Azova» mässu organiseerimisest ja kinnilangemine 1907. a. Pärast vanglast vabanemist 1910. a. lõpul hoidub Rumor mõnda aega aktiivsemast poliitikast, töötab mitme ajalehe juures, osaleb Tallinna kirjanduselus, reisib venna juurde Saksamaale, abiellub Soomes, kolib naisega Peterburi, külastab Vahemeremaid ja Põhja-Aafrikat, Lääne-Euroopat ja Skandinaaviat. 1915. a. sukeldub uuesti poliitilisse võitlusse, nüüd juba Eesti saatuse eest väljas olles. 1917. a. on ta Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei asutajaid, ta valitakse Asutavasse Kogusse ja hiljem ka Riigikogudesse. Eesti Vabariigi valitsemiskorda puudutavates vaidlustes toetab Rumor inglise parlamentarismil põhinevat suunda, mis saigi eluõiguse. Nooruse rahutu ajajärku kohta kirjutab Rumor autobiograafias järgmist: «Olen rahvatribüünina tuhandeid kihutuskõnesid pidanud, parteimehena tuhandeid üleskutsesid kirjutanud ja publitsistina küll avalikult, küll varjunimede all ja ilma ühegi allkirjata päevakajasid, juhtkirje, vesteid ja populäär-teaduslikka artikleid avaldanud nii kodanlikes kui sotsialistlikes ajakirjanduses, ilma et mul ühtki rida kogutud oleks ja ilma et ma oma kirjutuse ilmumisaastaid ja kohti nimetada suudaks.» Tööpoolet, Rumor ei olnud kabineti-ideoloog, vaid kärsitu ja kiiresti reageeriv praktik. Pole siis ka ime, et pahempoolne ideestik talle osalt käsitatumaks jäi. Autobiograafias pihib Rumor endast halastamatult: «Ma ei põlanud ka väikesi saavutusi, tundes rõomu iga võidu üle osekui kitsi rüütel, kes ühesuguse armastusega vaske ja kulda kogub. See viis mind kõige järsumasse vastuollu kommunistidega. Võib olla, paistab tollest ajast palju väiklust silma, kuid ma trööstin ennast sellega, et elu seisabki väiklustest koos. Tööliiklasi vastu ei ole mul mingit pieteeti. Tööliised on kahtlemata väiklased, rumalad ja omakasust pimestatud inimesed. Aga see ei ole nende süü, vaid kapitalistlik ühiskond on neid sarnaseks kasvatanud. Sellepärast peab iga tõsise sotsialistliku liikumise tähtsamaks ülesandeks olema tööliisi kultuuriliselt kasvatada ja tööliiskonna majanduslikku järke tõsta. [---] Minu ilmavaate kujunemisse mõjusid kõige rohkem Kautsky, Plehanovi ja Bebeli kirjutused. Maailma ennast mõistan Darvini ja Spenceri õpetuste kaudu. [---] Seisukohta olen aga harjunud alati iseseisvalt võtma ja autoriteetidid ei avalda minusse mingit mõju. Ilukirjanduses olid minu lemmikuteks Zola, France, Ibsen. Tolstoid ja Dostojevskit võtan suure küsimusmäärgiga, kuid tunnustan neis geniaalseid kunstnikke. Ajaviiteks naudin Shakespeare [ärael märkus: «Ka Shakespeare ainult ajaviiteks!!! K. A. »], Hamsuni, isegi Jack Londoni. Oscar Wilde'i, D'Annunzio'd ja Maeterlinc'i ei salli. B Shaud hindan. Turgenevit armastan. — Iseenda kohta olen veendumises, et minu õige kutse kirjaniku kutse oleks pidanud olema. Sain aga olude sunnil poliitikuks, mis mulle lõppude lõpuks hoopis võõras ala.»

Nende meeleoludega olemegi jõudnud kirjanik Rumori juurde, kellele «Riigikogu sädelevaks kuldsuuga» olemine moodustab vaid dramaatilise tausta. Vähe sellest. Endise Toompea vangla asemele ehitatud Riigikoguhoone avamisele eelnenud päeval (11. sept. 1922) kirjutab Rumor ajalehes: «Olen ääretumalt väsinud (kasutagu seda enesepaljastust mõni poliitiline lontrus sotside vastu, kui tal midagi argumenti enam ei peaks olema). Tahaks jääda ükski. Vangimaja väsitab, kuid ei hukuta illusioone. Elu väsitab ja riisub ühtlasi paljaks.» Seesugune avameelsus ei sobi enam kuidagi kokku kujutlusega tõsisest parteimehest. Poliitilistes kirgedes põleja kõrval kõndis elu kõrvalt jälgiv kirjanik. Sellel polnud enam asja poliitilise tendentsi või parteivõitlustega. Kirjanik Rumor ei suru oma seisukohti peale, ta mõjub ehtsate tüüpide, kollisioonide, elukujutuse kaudu. See põhimõteline suveräänsus tuleb ilmsiks Rumori esikteose, novellikogu «Säased tormis» (1911) esimeses palas «Fata morgana», kus vanglas istuv mässaja püüab poolsonides leida elu ja ühiskonna mõtet. Ta peast käib läbi terve maailm: Kristus ja Galilei, türannismus, feodalismus, internatsionalismus, inkvisitsioon ja demokraatia. Aga ta ei jää ühelegi märksõnale peatuma ja läheb hulluks, hakates jutlustama ainuelust, milleks kõik aatomid ühel päeval koonduvad. Rumori prototüübiks oli vanglas kohatud hullu teesklev revolutsionäär, kes väitis, et kõik asjad ja olevused on küsimärgid, mis tunglevad lõppeemärgi — punkti poole. Peale muu võib Rumori esikteoses näha kibedat ajastuironiat, millele viitab ka raamatu pealkiri.

Sama kõnekas on järgmise teose, proosapoeemi «Lumiste kõrguste poole» (1913) pealkiri. Ühtlasi selgub varakult Rumori stiililine haare — ekspressiivsest naturalismist romantilise sümbolismini. Nn. katsetuste ajajärku kuulub veel lühiproosavalimik «Siiruviiuruline», mis pakub mitmes laadis palu vahemikust 1911—1917. Vähenõudlikkusest hoolimata vilksatab siin-seal andeka kirjaniku sulg, mis loob kiiresti meeleolu, rütmi, reljeefse karakteri, dramaatilise situatsiooni.

Poliitik pidi paratamatult arvestama impersonaalsete massimeeleoludega. Rumori kirjanduslikus loomingus paistab maailm läbi tugevasti rõhutatud isiksusliku prisma. Seetõttu on Rumori parimad teosed väga intensiivsed, kusjuures vaevalt on põhjust rääkida mingite voolude või meetodite otsesest järgimisest. Rumori mitmekesine temaatika puudutab aktuaalseid ainealasid: sõda, ühiskondlikud murrangud, armusuhted, maa-elu. Kõikjal saavutab ta esilekündivaid tulemusi.

Kogumiku «Tuled sügis-öös» (1919) keskne jutustus «Põlevad laevad» kujutab lühikest ja tormilist armusuhet kõrvalises kuurordis. Rumori immoralism ja kujutuse veenvus teevad teose üsna erandlikuks veel tänapäevalgi. «Mürgine viili. Sõja ja revolutsiooni novellid» (1926) sisaldab halastamatuid pilte 1905. ja 1924. a. vahemailt. 1924. a. sündmustest inspireeritud novelli «Veritähised» on Tuglas nimetanud eriti selgepiiriliseks ja maskuliinseks teoseks eesti kirjanduses. Rumori lause on ökonoomne ja ekspressiivne, sellesse passituvad hästi autori stiili ilmestajad — originaalsed võrdlused. Eesti kirjanduse küünilisimat naturalismi arvab Tuglas leidvat novellikogust «Kui Saara naerab» (1929). Seksualismiga epateerivas raamatus on siiski hulk psühholoogilisi tabamusi. Tõenäoliselt pole Rumori «kergesti seksuaalsele apellile reageeriv» isik selleski teoses midagi võltsinud.

Rumori Eesti-perioodi peateos on novellikogu «Sammud kaduvikku» (1928), stiililt välja-peatud romantilise alatooniga ülemlaul eesti talule, eesti rahva ajalole ja uuele ülesehitavale Eestile. Lapsepõlvkodu mälestustest sündinud «Kuldind» kuulub meie kirjanduses võrdlemisi populaarse teemaringi tippsaavutuste hulka. Novellis esitleb Rumor ka ennast — Peer Gyntina, kes on oma päris kodust irdunud. Novelli «Peeglite vahel» tege-lane Jonas Meeliste on aga juba otseselt Rumori pihtimuslik alter ego. Poliitilisest demagoogiast väsinud Meeliste vaibub mõtiskluses surnuaial, mis on kui mälestusmärk ta rahva järjepidevusele ja elutahtele. Harva on elu suurt ringkäiku, surnute ja elavate kokkukuul-mist kujutatud nii poeetiliselt nagu Rumori teoses.

1929. a. ilmub Rumorilt veel sümbolistlik draama «Valge naine» ja siis tuleb pikem paus. Ta loomingu katkeline ja heitlik, kord pinnapealsem, kord sügavusi ammutav laad kajastab omal moel ta enda elukäigu suurejoonelist kirevust. Poliitikaajamine lõpeb 1934. a. riigipöördega, mil parteid keelustatakse. Ta isik osutub uuele režiimile ebasooi-tavaks ja Rumori välismaise biograafi A. Kurlentsi sõnul algab kirjaniku «poolpagulas-põlv». Juba enne seda oli Rumor palju reisinud. 1920-ndail viibib ta näiteks Helveetsias, Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal, Taanis, Poolas, Rootsis ja Soomes. 1931. a. võetakse koos Tuglase ja A. Puhkiga ette avalikkuse tähelepanu köitnud autoreis läbi Soome, Rootsi, Norra, Taani, Saksamaa, Belgia, Prantsusmaa ja Poola. 1930—1931 ilmub kolmeosaline reisikiri Tseilonist ja Indiast «Palava päikese ja fanaatilise usu maal». 1934—1935 elab Rumor Marokos, kus proovib õnne Puhki eksportfirmas, reisikiri «Allah ja ta rahvas» ilmub eraldi raamatuna 1936. Sellest aastast viibib Rumor ETA esindajana Pariisis. Kodu-maa ajakirjanduses ilmuvad ta ülevaated nii Prantsusmaa kui ka teiste Euroopa maade olukorrast, samuti lõpule läheneva Rahvasteliidu tegevuses. Ajalehe «Uus Eesti» hono-raride toel jätkab Rumor reisimist (näit. teatab leht 20. XI 1937 oma erikirjasaatja asumi-sest aastasele maailmareisile) ning avaldab ajalehes järjepanu heatasemelisi reisimuljeid Ungarist, Bulgaariast, Kreekast, Austriast, Itaaliast, Hollandist, Palestiinast, Jaapanist, Tseilonilt, Hiinast jm. 1939. a. läheb ta Eesti Vabariigi saatkonna pressiaatseeks Stock-holmi, 1941 siirdub pikemaks ajaks Brasiiliasse. 1959. aastal peatub kirjanik mõnda aega Kanadas ning 1961. a. kuni surmani elab New Yorgis. K. Asti sõjajärgses tegevuses ilmnes korduvalt äärmiselt tagurlikke hoiakuid.

Pärast sõda jätkub Rumori ilukirjanduslik looming novellikoguga «Uned ja mured». Eesti kirjandusloo seisukohalt on tähtis teada, et juba 1953. aastal esitletakse assotsiatiiv-set, unenäolist proosapoeetikat. «Teadvuse ja alateadvuse piirid on kahjuks alles märki-mata,» ütleb autor eessõnas. «Ma ise püsin veendumuses, et kõige unenäolisemad read selles raamatus on kirjutatud kõige teravama realiteedi tunnetamisega. [- - -] Ma tahan usutav olla. [- - -] Unenäudel puudub konventsionaalne raamistik. Tänu sellele on unedes kõik võimalik, ehne ja usutav.» Rumori näitel veendumine, et seda laadi proosa eod peitu-vad sajandialguse romantilis-sümbolistlikes katsetustes. Rumori proosa teine, naturalismi ja realismi kalduv haru tipneb aga romaaniga «Kruksifiks» (1960), mida «Sammud kadu-vikku»-kogu kõrval tuleb pidada Rumori peateoseks. Ka eesti romaaniloo taustal on Rumori teos omanäoline saavutus. Muu hulgas veendumine, et ladina-ameerikalik ollus tuli meie kirjandusse enne, kui algas sealse kirjanduse sihipärasem tellimine. Massiroma-niks nimetatud teos kujutab Brasiilia usuhullustusliikumist ja selle traagilist lõppu. Teose keel on erakordselt lopsakas ja rikas, kujutus plastiline, meeldesõbiv ja külluslik. Rumor oli juba 30 aastat varem katsetanud romaaniga, aga ilmselt ei jätkunud süvenemiseks aega. Vahepeal oli aga Karl Rumor eesti kirjanikkonna seas saavutanud erandliku asendi. Ta oli aastakümneid korjanud kibedaid kogemusi elukutselise poliitikuna. («Olime nagu sääsed tormis.») Ta oli läbi rännanud suure osa maailmast, mitte turistina, vaid aktiivse jälgijana, kaasatoimijana, mõtestajana. Kirjutaja selline kogemuspagas võimaldab kahtlemata «Kruksifiksi» skeptilist sõnumit, mis mõjub vana kirjaniku viimse läkitusena ja on kokku võetud romaani viimastel lehekülgedel. «Määratud aeg oli otsas. Kaevikute piirdeil puhkes meeletu võtlus. Sõdurid tormasid viimsesse lahingusse. Kolgata kaitsjad kaitsesid endid viimast korda. Aga laulis laulis: mitte võitlejatele, vaid iseendale ja enda kaudu kogu maailmale. Laulis tolele Jumalale, kes veel polnud sündinud. Laulis tolele usule, mis alles unis-tajate unedes kuju oli omandamas. Laulis tolele inimkonnale, kelle saabumine viibis.»

1963—1965 ilmub Rumori sulest kaks köidet kultuurilooliselt väärtuslikke, kuid üksik-hinnanguis ka tagurlikke seisukohti sisaldavaid mälestusi «Aegade sadestus. Olusid, ise-loomustusi, hinnanguid».

1971. a. avaldab Rumor veel kogu nooreestilikke miniatuure «Liivakella all». Võib-olla polnud vihje Tuglase «Liivakellale» juhuslik, mõlemat sidus sõprus nooruspäevilt, mil nad Rumori sõnul kandsid koos «põlevad tõrvikuid tsarismi süngemas öös». Selle sõpruse märk on ka 1930. aastal ilmunud Tuglase lühimonograafia «Karl Rumor». 1930. aastate totaliseerivas Euroopas jäid mõlemad truuks ühisele humanistlikule maailmavaatele.

Rumori 50. sünnipäeva puhul kirjutab Tuglas edumeelses ajakirjas «Tänapäev»: «Ja meie nooruse suurim tõde oli see: ei ükski rahvas vaja eestkostjaid, ei ilmlikke ega vaimlikke tsaare, vaid peab end ise valitsema. Demokraatia pärib maailma, kui ainult oma jõutundmisele jõuab!» Rumor vastab Tuglase sünnipäevaks «Tänapäeva» järgmises numbris («Armas veli Tuglas! Ma ei täna Sind, sest tahaks suruda vaikides Su kätt, sõbra kätt.»). Kirjandusmuuseumis leidub 81 Rumori kirja Tuglasele ajavahemikust 1913—1940 (KM KO, f. 245, m. 9:10). Lõpetuseks, et veel kord alla kriipsutada K. Ast-Rumori vaenu autoritaarsete — fašistlike diktatuuride suhtes, tsiteerigem katkendit kirjast, mis kirjutatud Saksamaa poolt vallapäätetud Teise maailmasõja varjutuses (11. juuni 1940): «Meie Sinuga ei tarvitseks viibida vana maailma matustel nutunaistena. Oleme seda kooljat küll ja küll vihanud. Aga too tõbras, kes naerab pärastistel lahingväljadel on meile kindlasti veelgi vastikum. Sellepärast liitub isiklik traagika sureva maailma traagikaga. Inimene ei saa mõtelda ainult mõistusega. Ta mõtleb kogu oma olemusega: instinktidega, tundmustega, harjumustega, kogemustega, maitsetega ja alateadvusega. Meie juures — vähemalt minu juures — on kogu see suur kompleks takerdunud täielikult mullu sajandi ja käesoleva sajandi algusaastate tõekspidamistesse ning ideoloogiasse. Ma ei mahu ühiskonda, kus puudub isikuvabadus. [- - -] Mida ei ole reaalsuses, olgu vähemalt inimhinges kujutelmana.»

K. Ast-Rumori üle 80 kirja kodustele on praegu eravalduses. Rumor abiellus Alma Aniga 1911. a., 1917 sündis tütar Iris ja 1920 poeg Orvo. Rumori abielu lahutati 1934. a. ja järgmisel aastal abiellus ta Pariisis naise sugulase Leili Abramiga. Sidemed endise perekonnaga säilisid ja lapsed järgnesid pärast sõda isale Brasiiliasse.

Siinkohal on võimalik avaldada kirjadest vaid väike, kuid loodetavasti oluline osa. Ehk annab seegi esialgse ettekujutuse kirjaniku rännukirest ja eluhoiakuid.

Katkendite alguses ja lõpus väljajättemärgid puuduvad.

T. H.

Mati Hint

OI KUI ILUS

Meie, eestlased, oleme iluarmastaja rahvas. Ilu ja kord, mõõdutunne ja hea maitse käsikäes moodsuse ja ajaga kaasaskäimisega — seda näeme ise ja leiavad teised eesti interjöörides ja eksterjöörides. Oleme enda juba nii kultuurseks harinud, et sobitame ilu ja stiilsuse restaureeritud ajaloolise tõega ja siis ei ole jõudu, mis meid peataks. Mingu aastaid viis või kakskümmend viis ja olgu kulud kui tahes suured, aga kui oleme otsustanud, et nii on ilus, siis paneme Palmes puud väiksemaks kasvama ning lihvime ka kolmanda järgu mõisas viimasegi vasknupu läikima. See pole iseenesest paha, see on väga hea. Mingi täiuslikkuse mõõdupuu peab ometi olema, ja parem, kui neid on rohkem ja võimalikult paljudel elualadel.

Kui ainult samal ajal ei läheks nii palju mineviku- ja olevikuilu, -elu ja -olu isevoolu teel tagasipööramatult ajahamba alla. Ja peale isevoolu on veel ka voolu suunamine, hävingu põhjendamine, vusserdajate sõjaka eneseteostus. «Vanemuise» park ja moderniseeritud «Gloria» on näited, mis on kõigile arusaadavad: kui pargi asemel kõrgub keset lagetat platsi maotu betoonist laternapost (kujunduselement ikkagi!) ja kui vene kaupmeeste paraadstiili asemel on vinklev-vonkleva vineerist kitsaskäigu üheks haruks lapsiku vuliseva ojakesega baar (teatris!), siis pitsitab kahjutunne vist igauhe kõri — peale ennast teo(s)tanud autorite.

Aga moodsa ilu pealetungil on ka varjatunud nõksud ja nende õnge lähevad soliidsedki inimesed, asutused, institutsioonid, organid ja inspektuurid.

Väga ilus ja väga hooldatud fassaad on suure läbilöögijõuga. Ta tundub kõlbavat igale poole, sest kui pilt on juba nii ilus, siis ei sobigi enam muud tahta. Kuidas muidu seletada seda paljunaerutatud rahvarõivais neiu igas võimalikus ja võimatus kontekstis, kõrvulukustavalt mürtsuvat sinist puhkpillimuusikat nii vabaõhukontserdil kui pidulikul aktusel või juubelil, operetlikus husaariunivormis paljaste kintsudega trummarneiusid laulupeorongkäigus (kust nad Eesti laulupidude sümbolina jõuavad «Eesti panoraami» ja koguni «Nõukogude Kooli» kaanepiltideks), mis äratundmisrõõmuga reageerida, kui filmilindil mängib Oskar Lutsu «Suvi» kauni Pühajärve kaldal ja Mats Traadi «Puud olid...» Palmse mõisas (kus möödunud sajandi algupoolikul lõunaeesti murret kõnelevad talupojad tirivad kangekaelset musta-valgekirjut lehma)? Ega muud vastust ole, kui et see on meil kõige ilusam: Pühajärv on kõige ilusam ja Palmse mõis on kõige ilusam ja musta-valgekirju lehm on ka vaatamängulisem kui punane. Ka laulupeotrummarid on vähemalt väga ilusad ja väga absurdsed. Pealegi maksavad nende kostüümid ja suled üsna palju. Ja miks ei võiks meie seda kõike teha, kui üleliidulistes filmiprogrammides veetakse Stockholmi või Pariisi mängides Oleviste kiriku torni ja Raekoja platsi ühest ekraani äärest teise ja kõik on väga ilus.

MÖTTEID JA MÄRKMEID

Liiga vänge ja liiga äratuntav üks ja sama ilu muutub tüütuks, eriti kui ta on võlts. Veidi tagasihoidlikumat ja vähem ära leierdatud ilu aga ei usaldata, sest on juba saanud kombeks teha nii, et oleks kõige ilusam. Alati ja igal pool ja igal juhul. Võiks koguni teha kõnekäänu «Kõik nagu üks mees väljas maitsetuse eest!». Kui üks baaridaam laseb vanalinna-kohvikus kõrvulukustavat ja ajunüristavat võõrast sünteesrütmi, siis laseb seda ka teine ja kellele tuleb pähe, et mõnes kohas see ei sobi, see on ise rumal. Kui üks asutus ostab krahvilossi steriilse välismaise plastmassmööbli, siis ei saa teine vaesem olla. Varsti on see mood, siis plaan, siis juba poliitika ja rahvusvaheline kaubandustehing, heategu, mille mõttekust ei võigi küsitavaks seada. Nii vallutab valge plastmassersats restaureeritud lossid ja hämarad baarid, tänavakohvikud ja vastuvõtu-saalid. Kui ükskord ärgatakse, siis on stiilsed puulauad ja toolid viim-seni prügimäele veetud ning mööblirestauraatorite järgmine põlvkond hakkab neid sealt taastamiseks jupikaupa välja kaevama.

Moodsuse oreooli kaotanud ilu ja ajalugu läheb nii kõige kaduva teed ja me ise oleme veel teetegijadki. Praegu võib kõigi Eestimaa kalmistu-aedade veeres näha sinna äsja tiritud vanu kivi- ja raudriste, paljud neist meeltliigutavate kirjadega, mõnedki külasepa meistritööd. Nende asemele tulevad siledad ja kallid kodukaskede või rukkipeadega neli-nurksed hauakivid, kah kenad kadunute mälestajad, aga ehtne side mine-vikuga on ikkagi läinud. Ja läinud justkui paratamatult, ilu nimel (hea-korristamine veel peale selle). Keegi ei saa ju teisest halvem olla. Ja keegi ei julge teisest targem olla, sest teda võidakse pidada rumalaks, ihneks, vaaseks, vanamoeliseks.

Näiteid jätkuks veelgi. Fanfaariga kipspioneer näib olevat surematu. Fööniksina tõuseb see pseudoprogressi kuulutaja aina uuesti ja uuesti ellu, üha suurejoonelisemad, välismaisemad ja kallimad on tema muun-ded. Kes küll suudaks eneseteostuse tahtest haaratutele seletada, mis on ehtsa ja ersatsi vahe?

INSTINKT JA INTELEKT

Mihkel Mutt: «Kallid generatsioonid».
«Perioodika», Tallinn, 1986. 152 lk.
(«Loomingu» Raamatukogu» nr. 6—8)

»Keerukuju» lõpeb Erlendi tõdemusega, et abielu on ebamoraalne institutsioon. «Kallid generatsioonid» ei ole enam niivõrd Erlendi kui Lutrini ja Malka lugu, mis lõpeb samuti fiaskoga. Kas M. Mutt tõestab, et monogaamia kui mehe ja naise kooselamise vorm ei kõlba kuhugi, on oma aja ära elanud?

Kui «Keerukuju» jätab võimaluse arvata, et Erlendi ja Reeda lahkuminek põhjuseks on lapsed, siis «Kallid generatsioonid» on radikaalsem: ka ilma lasteta ja abielutunnistusega läheb kõik rappa.

Et vaadeldav teos on siiski Erlendi-keskne, peaks alustama temast. Mida Erlend peale lahutust teeb? On eufoorias, ajab pliksid taga ja möllab ringi, uuendab vanu tutvusi, eriti poissmeestega, s. t. identifitseerub oma seisundiga. Ta on vaba, kuid mida selle vabadusega peale hakata?! Aja möödudes jääb vaid mõni võimalus ennast millegagi siduda: töö, seiklused juhuslike naistega, Lutrini ja Malka seltskond ning — omaenda lapsed. Töö ja juhusuhted naistega rahuolu ei too, Lutrini ja Malka seltskond on vajalik, et vähegi adekvaatsemalt kellegagi suhelda. Ihalemine laste järele tuleneb rohkem bioloogilise kohustusest ja alateadlikust kartusest saada ühiskonna silmis hukka mõistetud, vähem teadvustatud eetilise vajadusest.

Kes on Erlend? Milles tema häda seisneb?

Võiks vastata, et ta on ideaalideta teoretiseerija ega tea, mida tahab. (Vercors: «Kõik hädad tulevad sellest, et inimesed ei tea, mis nad on, ja pole kokku leppinud selles, mis nad olla tahaksid.») Mingit sotsiaalset ideaali tal ei näi olevat; paistab, et ta ei ihale ka mingit absoluuti inimsuhete sfääris. Teoretiseerimine võib aga olla põgenemine, loobumine. Nõnda ei nähta seda, mis on väljaspool teooriaid. Tegelikkus on ikkagi võrratult värvilisem. Erlend on küllalt avari, liiga tark, et kohaneda ümbrusega, kus kõige kõrge-

malt väärtustatakse lapsi ja soomlasi; püüab maailma mõista oma mõistuse mõõdupuuga, samas ei pääse ta ometi käibivate mudelite painavast mõjust. Ta on poolel teel.

M. Muti loodud Erlend tunnetab endas tungi ja vaimu, instinkti ja intellekti, hundi ja inimest; konflikt nende vahel ongi tema heitluste aluseks. Võib öelda, et Muti käsitus on julgelt biologistlik. Erlend on enda sõnutsi hingelt dualist, kelles mõnikord/sageli võimutseb madalam loomus. Ka Muti võrdluste arsenal (*hobusenägu, lambasilmset, tütarlapse koon*) viitab inimese kuuluvusele loomariiki; samuti teooria, et iga inimene meenutab mõnd looma, veel selgemalt aga Erlendi arutlus automatiseerunud mulast ja tüüpsituatsioonidest. Näib, et tuttav roti-teooria à la A. Resnais. Aga ei, Mutt ei tee panust agressiivsusele. Ta näitab, et inimestevahelised suhted on lihtsalt mandunud, automatiseerunud; käitatakse tardunud skeemide järgi. Ka Erlend abiellub, jõudmata seesmiselt sellise vajaduseni. («Ta oli enne elama hakanud, kui mõistis, mis elu on.») Laura: «Mulle ei meeldi nende asjalik ja valmistaotud elu. [- - -] Jah, ma näen niisugust elu läbi. Aga sellega mu tarkus piirdubki. See on kõik. Mul pole midagi asemele pakkuda.»

Ei ole ka Erlendil ega Mutil midagi asemele pakkuda. Võib-olla tsõlibaat? Või pöörduda tagasi sugukonna juurde, jõuda loogika-eelse mõtlemise kollektiivsete kujutlusteni? Kuid ajalooliselt küllalt lähikest aega võimutsenud üksikperekonna kultus on ajanud sügavaid juuri. Omandiinstinkti on kar(is)tuseta kultiveeritud; inimese edevusel ei ole piire. Ja nüüd oleme lõhkise küna ees... Antiikajal tekkis arusaam minast, isiksusest; Vana-India luuleteostes on see mõiste täiesti tundmatu; budistlikus joogas on leiutatud täpne tehnika isiksuse illusiooni paljastamiseks. Euroopa-Ameerika kultuurisfääris valitsev abielu ja perekonna kriis tähistab ühtlasi isiksuse-kontseptsiooni kahtluse alla seadmist. Ons isikutervik vaid pettekujutus, mida tuleks käsitada hoopis paljudest eri minadest koosneva kimbuna? Või jääb

ARVUSTUSED

üle loota, et Erlendist saab tulevikus edukas vanaisa (vt. lk. 150)?

Lutrini ja Malka looga on seotud romaani parimad leheküljed — Malka stiilia, groteskini arendatud ühised katsed päästa oma armuühendust, meeleheitlik võitlus Kronosega kokkujäämise pärast. Lutrini tajub «maise elu võllahuumorit» rohkem kui Erlend; peale Malka ärasõitu tuleb ta tööle, korrektne, lips ees. Selle asemel et Erlendi kombel analüüsima ja teoretiseerima hakata, võtab ta elu kui paratamatust: «Mis siin mõelda on?» See annab lootust.

Kompositsioonilt on teos hajuv. Aga mille ümber seda keskendadagi, kui peategelane Erlend on samamoodi hajuv ega keskendu eriti millelegi. Dialoogid meenutavad rohkem linnude-loomade suhtlemist (tedremängu vmt.), kus tiraadile vastatakse tiraadiga. Nii Erlend kui Lutrini armastavad pikki monolooge. Lisaks sellele iseloomustab Erlendit kalduvus inimeste nabasid uurida ja kõike liigitada: küll inimesi, küll tekste. Selle järgi kuuluks M. Muti vaadeldav teos «maailma asjade

ALLAMÄGE

Oma kolmandas romaanis tutvustab Mutt end jätkuvalt vaatlus- ja kirjeldusmeisterina. Napi, harilikult visuaalse detailiga on loodud lugeja lausa füüsiline kohalolek. Sönastus on hoolikas ja täpne, selle aluseks suur sõnavara. Teose kunstiliseks põhiühikuks ongi näpuosav detail, selle kaudu väljenduvad kiretuvoitu emotsioonid ja nudi mõte. Tavaliselt ei kisu detailid reaalsusest lahku, ei kujune uut maailma ja sümboltähendusi, kuigi romaanis on piisavalt groteskielemente. (Et detailipärle on igal leheküljel, pole näiteid vist vaja esitada.)

Detailide hulgas on erilise sügavuseni arendatud nimeloo. Keeleteaduses on haru, mis oletab, et häälikud peidavad sõltumatut isetähendust. Jäägu päris sõnadega kuidas jääb, nimede puhul on Mutt selle poolkabalistliku saladuse avastamise lävel. Malka, Lutrini, Meril, Faag, Dorit — kõigil neil häälikonstruksioonidel on teosesse asja.

Järgmine tähelepanuväärne ühik Muti kunstis on lause. Terane silm ja taip on leidnud kirjelduste ning (autori ja Erlendi) mõlgutuste puhul adekvaatse vormistuse. Jälgigem, kuidas Mutt loob linna- ja maastiku (lk. 126), interjööri (lk. 15), inimese (lk. 10–12) — ilusti! Perfektselt valdab mees dialoogikirjutamist, tehniliselt keerukaimat osa proosas. Tema tege- laste kõne on dramaturgiline, pingesta-

arutamise» (lk. 58) juttude hulka. Aga ega kõike, mis raamatus kirjas, maksa ka tõsiselt võtta. Eriti Erlendi vestlusi naisolevustega. Eks mõjustab teda ka «perversselt noor» ja «hirmuäratavalt värske» Silja oma «ebanormaalselt noore ihuga», kes Vargamäest mitte kui midagi arvata ei oska, ja Erlend ütleb: «Klassikud võivad kuradile sõita! Nagu kogu kirjanduski.» (Vt. lk. 55.)

Süntaks ei ole ainult sõnade järjestamise viis, süntaks on ka maailma korrastamise viis ja maailma korrastamine on intellektuaalne tegevus. M. Mutt tõstatab tõsise ja ajakohase probleemi, küsides otseselt: «Mida teha, kallid generatsioonid?»; ta näeb liiga palju, et sirgjoonelist vastust anda.

Raamatukaanele võimendatud tekstilõik: «Ometi pead sa oma vaimusega kõvasti silma torkama» ning lõpulehekülgedel paiknev «Mehed, te peate rohkem vaimu panema!» jääb oma ambivalent- suses kõditama veel kaua.

Rein Tootmaa

tud allteksiga, varustatud nn. siseteema- ga, eriti Lutrini ja Reeda ning säärase kõrvaltegelaste nagu raamatukõitja Julius, toimetaja Imant, soomlase Erno-Pekka Celsiuse puhul. Ja seejuures ei ole kõneste nikerdatud mõnd üksnes välist karakterset vigurit.

Kõik kujutusobjektid — nimest hoolimata mittepõhjamaine peategelane Erlend kaasa arvatud — on kogu romaani vältel püsinud kindlalt autori vaimusilma ees, pole hajunud määramatusesse.

Ja olgugi et kompositsioon on nõrga- poolne, võime tõdeda: varatalendikas kirjanik on teinud taas professionaalselt sileda teose.

Ometi on kogu tehnikatulevark käiku lastud tühja-tähja nimel. Kirjanik on olnud pisiasjus, põhilises mitte. Mutil pole meile midagi öelda. Just sõnumitusest on tingitud lohisev faabula, kompositsiooni takerdud areng.

Puudub koondav idee. Ehkki siin-seal on nutikaid ühiskonnapildistusi, pole teos sotsiaalne — üldistusteks pole jätkunud julgust või pilku. Enam näitab autor end pädeva eraeluspetsialistina, teos sobinuks järjejutuna ilmuma laia levikuga illustreeritud naisteaajakirjas, usutavasti tõstnuks väljaande tiraazi. Mutt on pakkunud publikule tolle ettekujutust boheemlusest, kohati on autori hoiak lihtsalt väikekodanlik. Hoolsasti on rehkendatud kombus-

ARVUSTUSED

normidega. Muide, õige kits on alati puritaanlik. Hästi kujutatud inimene piirdub välisolekuga, tegelasilt on elimineeritud sügavusdimensioon ja hämarad olekid, kuigi käiku lastakse isegi Freudi nimi. Tõttatult on mehhanistslikul printsiibil — mida ei saa puudutada, seda pole olemas. Eraeluteema domineerimisele vaatamata pole ei valu, ei kannatusi, üks otsata heietamine, mis kipub igavaks minema. Ent lõpupeatükid on meisterlikud. Tempogi sujub rahulikult, laiale tarbijaskonnale vastuvõetavalt. Mängitakse käibementaliitidele. Ühesõnaga: ajaviitelektuur. Varemgi oleme täheldanud Muti soovi rahuldada iha informatsiooni järele nn. koo-rekihi elust, «Kallites generatsioonideski» hakkavad sellesuunalised püüdlused silma. Teoses pole unustatud sihukesi aktualiteete nagu varietee, soomlane ja «Carlsbergi» ölu! Autoripositsioon on ähmastatud, ehk teadlikult, pareerimaks ette kriitikarünna-kuid. Juba teist romaani järgemööda ei saa ma aru, mis Mutile meeldib, mis mitte. Võib-olla sellepärast, et mees on üha mine-tamas esikteestele omast vaimukust.

KASS. KASS. KASS!

Astrid Reinla: «Teofrastus».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 48 lk.
Harry Ling: «Kassiraamat».
«Valgus», Tallinn, 1986. 48 lk.
Gösta Knutsson: «Pelle Tõmpsaba seik-lused». Rootsi keelest lühendatult tõlkinud Hilda Tiidermann.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 56 lk.

Et millestki konkreetsest alustada, toome ära paar arvu. 2,5-miljonilise elanikkon-naga Pariisis püüab politsei tänavatelt 1300 kassi aastas. «Noorte Hääle» tea-tel müüakse Eestis üksnes kokkuostu 12 700 kassinahka aastas (1981. aasta andmed). Selle üle pole imestada, kui loeme läbi paralleelselt kaks hiljuti ilmunud raama-tut, nimelt «Teofrastuse» ja «Pelle Tõmp-saba seiklused». Võrdleme kaht stseeni, milles kirjeldatakse eksinud kassi juhtu-musi. Mõlemas toimub tegevus rongis.

Eesti: ««Kött!» ütles kandekoti omanik. «Näe, kus kassiroju. Saab kohe aru, kust lihalõhna tuleb!» Ja mees tegi jalaga pele-tava liigutuse.»

Rootsi: «Ta tõstis Pelle õrnalt üles, patsutas ettevaatlikult ta pead ja ütles: «Mise väike sulgi sina oled? Kas sa käid õhtulehe pühapäevalisana kaasas?»»

Või siirdume tänavale.

Eesti: «Lumelabidas muudkui välkus õhus. Mida kauem naine tühja vehkis,

Märgatavad on taotlused ühitada gro-teskset ja realistlikku kujutamist. Esi-mest esindavad toimetaja Imant, uusbüro-kraatia libe kala, ning Malka ja Lutrinu veider paar, teist kõik ülejäänud. Kuna ühitamine — iseenesest väärt kavatsus — pole õnnestunud, tunduvad Imant, Malka ja Lutrin juhuküalistena Erlendi lahutus-järgses elus. Või vastupidi: Erlendi isa-vaevad on üleardused toimetuse ja toimetajate intiimelu vaatlusel. Igatahes ei püsi materjal koos, teos ei anna tõetruud ega pilapilti ei boheemlusest, ei sugupooltesu-hetest, ei generatsioonide vastuoludest ega nende eapiiride kuhtumisest — ei mil-lestki.

Kõrvale jättes lasteraamatud, esseistika ja kriitika, võime nentida: debüüdiga õigustatult laineid löönud Muti tee on läinud allamäge. (Sisu ja vorm on üks ja seesama; ning: kui pole sisu, pole ka vormi.) Lootkem siiski, et aastatelt noore mehe areng on sinusoidaalne.

Olev Remsu

sesta vihasemaks ta läks. «Igavene kassi-reo!» karjus ta, jagades alumiinium-labidaga hoope vasakule ja paremale. [- -] Ta ajas Teofrastuse nurka ja löi veel mitu korda.»

Rootsi: «Onu Karlsson tõstis Pelle üles, viis ta koju ja tellis otsemaid telefoni teel kalakaupmehelt värsket silku ja piima-poest rammusat koort.»

Kas me hakkame siin analüüsima põh-jusi, miks ühed inimesed on nii suures stressis? Tegelikult võiks seda teha, aga pole vaja, sest teame kõik isegi oma probleeme ja veel esinevaid puudusi. Pole mõtet abstraktselt rääkida ka loomaar-mastusest — termin, mis iseenesest kõlab läägel. On ju kõigil selge, et tegemist on kultuuriprobleemiga. Isegi vabariiklikud ajalehed on avaldanud artikleid, kus ühte-sid loomi diskrimineeritakse, teisi aga soositakse. Näiteks on ööbik olnud eelistat-ud kassile. Öeldakse, et kass sööb ööbiku ära ja me ei kuule enam ööbiku laulu oma akna all. Mõtleme parem, kui palju oleme meie söönud kanu. Ja jätame küsi-muse, kas kõik tahavad kuulda ööbiku laulu oma akna all. Asi on selles, et ei saa jääda ööbiku tasemele, paremal juhul are-neda koerani.

Praegu peab olema iseäranis ettevaatlik. Progressi kiirendamise sildi all võib meie sekka pugeda jämedakoelisi isikuid, kes

unustavad ära olulise — vaimu: inimõ-
 jur toimib ainult siis, kui ta on kultuurne,
 ergas, empaatiline ümbruskonna suhtes,
 tajub nüansse. On tarvis otsustavalt tõsta
 elanikkonna peenetundelisust ja kass on
 siin kindlasti üks indikaator. Muidugi üks
 paljudest, isegi tuhandetest, kuid see ei
 muuda asja. Kõik, mis inimest ergastab
 ja subtiilsemaks muudab, tõstab ühtlasi
 tema algatusvõimet ja tööviljakust. Vaim-
 susest tõusev tulu on palju suurem kui need
 kopikad, mida me pragmaatiliselt ja lühi-
 nägelikult arvestame kassi söödud rottide
 pealt. (Mis rotid? Tuleb veel aeg, kus
 Lasnamäe kivikõrbetes igatseme taga rot-
 tigi, sest kuuldavasti toovad paljud uus-
 elanikud tikutoosidega tarakane kaasa, et
 mitte loobuda armsaksaanud sõpradest
 uuslinna hingetus anonüümsuses.) Küllap
 on asi lihtsalt egoismist loobumises ja seda
 liigi tasemel: just «tarbetu» loom ja te-
 masse suhtumine on indikaatorid, mis
 näitavad isiksuse taset. Eeskujuks võiks
 siin olla prantsuse kirjaniku ja fotograafi
 Michel Cambazard'i algatus, kes alustas
 Montmartre'i surnuaia hulkuvate kasside
 v a b a k s kuulutamist: kassid registreer-
 riti, vaksineeriti, kastreeriti ja varustati
 isikutunnistusega. Nii said kassid elu-
 õiguse, «kuulumata» seejuures kellelegi.

Astrid Reinla ja Gösta Knutssoni raa-
 matute ilmumine on väga aktuaalne.
 Meeldivaks lisaks oli ka kadunud pro-
 fessori Harry Lingi «Kassiraamat», ehkki
 viimatimainitu pole eriti radikaalne ja kor-
 dab paljuski juba ilmunud populaartea-
 duslikke artikleid. Praegu pole ehk nii

palju vaja teavet eksootiliste kasside kohta,
 kuivõrd ontoloogiliselt või psühhoanalüü-
 tiliselt vaatekohalt kirjutatud teoseid,
 nagu näiteks prantslase Jean-Louis Hue
 võluv teos «Le chat dans tous ces états»
 (1982), mis on juba ilmunud paljudes keel-
 tes ja millest Fanny de Sivers on juttu
 teinud ka «Loomingus» (1984, nr. 7, lk.
 1003). Kuid ometi moodustavad kolm uut
 raamatut esialgu väga olulise triaadi, kus
 Ling annab süstemaatika, Knutsson annab
 eeskuju ja Reinla hoiatab. Kaks viimast
 teost on küll kirjutatud kassi antropo-
 morfiseerivalt, kuid see on väike häda:
 kass kui saladus on järgmise taseme
 ülesanne.

Lisame veel, et selle aasta kevadsuvel
 oli mul võimalus külastada nn. kalalaada
 raamides korraldatud kassinäitust Linna-
 halli katusel. Vaatepilt oli mõjuv: tuhan-
 ded inimesed püüdsid miilitsaid tõugates
 ja üksteist jalgade alla tallates jõuda
 kasside juurde. Paljudel see ei õnnestu-
 nudki. Isad lohutasid nutvaid lapsi ette-
 nägelikult: «Jäta kisa, lähme koju, meil
 õue peal on ka üks.» Selle peale polnud va-
 rem tulnudki. Võis jälgida defitsiidi teket:
 üks naine võttis oma kassi kotist välja
 näituseplatsist eemal. Jalamaid kogunes
 kümneid inimesi — ei sobi ju koju minna,
 kui pole haruldust näinud, kui pole, mida
 sugulastele ja tuttavatele rääkida.

Kolm äsja ilmunud teost ja näituse
 kassibuum liituvad vastupanuliikumisse
 Superhiire vastu.

Mati Unt

INIMTUNNETUS TÄNAPÄEVAL

Jaana Rebane: «Tunnetusteooria põhiprobleemid».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 304 lk.

Esmakordselt on nüüd eesti keeles ilmunud
 monograafia, mis tervikuna käsitleb inimi-
 tunnetuse protsessi. J. Rebane võtab oma
 uurimuse ülesanded kokku järgmiselt:
 «esiteks, selle põhimõttelise, kvalitatiivse
 muutuse selgitamine, mida tähendas
 marksismi tekkimine tunnetusteooriate
 ajaloolises arengus; teiseks, põhiliste gno-
 seoloogiaküsimuste marksistlik-leninlike
 lahenduste esitamine; kolmandaks, gno-
 seoloogiaküsimuste ümber toimuva ideo-
 loogilis-teoreetilise võitluse olemuse ava-
 mine» (lk. 295).

Monograafia käsitluslaadi iseloomustab
 see, et autor toetub nüüdistea-
 duse andmetele. Raamatus on näi-

datud, mida uut on toonud muistsete
 inimitunnetuse puutuvate filosoofiapro-
 bleemide lahendamise geneetika ja antropo-
 geneesi teooria, küberneetika ja informat-
 siooniteooria, psühholoogia ja meeleorga-
 nite füsioloogia, loogika, metalingvistika,
 etnograafia jne. Nõukogude filosoofid
 sagedasti kas lihtsalt jutustavad teadus-
 andmeid ümber (illustreerimaks filosoofia
 «todesid») või üritavad säilitada filosoofia
 analüüsi sügavamõttelist spetsiifi-
 kat, faktiliselt ignoreerides n.-õ. posi-
 tiivse teaduse saavutusi. J. Rebasel on
 õnnestunud neid äärmusi vältida, tema
 esituslaad on sünteetiline: luge-
 jale, kes ei tunne nüüdisuurimuste and-
 meid ja tehnikat, tehakse peaaegu märka-
 matult selgeks nii teadusideed kui ka nen-
 de seos filosoofiaga, nende osa tunnetus-
 teooria iidsete probleemide lahendamises.

ARVUSTUSED

(Siinkohal on sobiv meenutada Niels Bohri, kes leidis, et praegusaegse füüsikagi alus on lihtne ja arusaadav, keeruline on «vaid» füüsika formaalne matemaatiline aparaat, selle loomine ja kasutamine.) Küllap on lugejale üllatus, et nüüdisinimesel ei ole mitte viis meelt, vaid meeleorganeid on «tublisti üle kümne ja on väga tõenäoline, et neile veel üht kui teist lisandub» (lk. 158), rääkimata funktsionaalsetest meeleorganitest, mis lisanduvad morfoloogiliselt olemasolevatele ja ei ole päritavad (lk. 167) — autor toetub siin Setšenov, Pavlovi, Uhtomski, Vögotski, Anohhini ja Leontjevi ideedele. See võimaldab J. Rebasel järeldada, et meie meelte «piiratuse» taga on aremine tegelikkuse üha täielikuma peegeldamise suunas. Autori järeldust kinnitab mõtteline eksperiment: koera haistmise, nahkhiire kuulmise ja mao soojustundlikkusega inimese ettekujutamine (lk. 165).

Teiseks käsitleb J. Rebane kõiki aktuaalseid küsimusi tagasivaatega inimõtte ajaloo iidsetest aegadest peale. Nõnda tuleb inglise nüüdisfilosoofi Karl Popperi «kolme maailma» (füüsikaliste objektide, teadvuse subjektiivsete seisundite ja objektiivsete teadmiste «kolmas» maailm) kontseptsiooni kogu sära ja originaalsus niisamuti nagu sügavviljakas ekslikkuskki ilmsiks selle võrdlemisel Platoni ideedega ja tunnetusteooria idealistliku suunaga Descartes'ist Hegelini (lk. 17 ja 244). Sel kombel teeb lugeja tutvust mõõdaniku üldkultuurilise ideepärandiga ning mõistab, et vanaaja mõttetargad ei olnud karvavõrdki praegustest «rumalamad»; et gnoseoloogia eksimuste ja saavutuste juured on sügaval aegade hämaruses; et nüüdis mõtlejad «näevad kaugemale» üksnes seetõttu, et nad seisavad hiidude olul.

Raamatu esimene osa, mis mahult hõivab ligemale kolmandiku, käsitlebki tunnetusprobleemide püstitust antiik- ja keskaja filosoofias ning nelja peamist tunnetusõpetuse tüüpi uusaja filosoofias: Descartes'i ratsionalismi, J. Locke'i sensualistlikku materialismi ning Kanti ja Hegeli tunnetusteooriaid. Aine esitus valmistab ette pinda raamatu teisele osale, probleemide sisulisele arutlusele. Konstruktiiivse kriitika toonis on Immanuel Kanti ideed selgelt, täpselt ja veenvalt seostatud teadusmetodoloogias päevaküsimustega. Siin on selgus eriti tähtis, sest kantiaanlus oli sõjaeelses Eestis laialt levinud filosoofiasuund.

Hegeli tunnetusteooria käsitlemisel on näidatud, mis kombel idealistliku süsteemi kõverpeeglis peegeldunud historismi-idee viib tunnetusteoreetilisse ummikusse, ent ühtaegu tõstatab tunnetusprotsessi

reaalse, sotsiaalse ja ajaloolise aluse küsimuse.

J. Rebane on eestikeelse filosoofiaterminoloogia arendamisega vaeva näinud enam kui kolmekümne aasta jooksul, kõnealune raamat on tema panust sellesse töösse veelgi suurendanud.

Hegeli kõige «mõistatuslikuma» töö, «Vaimu fenomenoloogia» katkendeid tõlkides on J. Rebane selget vahet teinud mõistetel *Entäusserung* ('väliseks saamine', вп. овнешнение) ja *Entfremdung* ('võõrandumine', вп. отчуждение). Nimetatud termineid kasutab ka K. Marx «Kapitalis», kuid venekeelses tõlkes seda vahet tehtud ei ole, olgugi et need sõnad tähistavad inimtegevuse asjastumise erinevaid astmeid: lihtsalt väliseks muutmist ja vaeulikuks, võõraks muutmist. J. Rebane teeb veel täpsustusi K. Marxi teoste eestindustesse, näiteks osutades, et «individis paiknev abstraktsus» on õigem kui «indiviidile omane abstraktne mõiste» (lk. 139).

Raamatu teises osas esitatakse dialektilis-materialistlik arusaam tunnetusprotsessist ning seostatakse see nüüdisgnoseoloogia päevaprobleemidega. Eraldi peatükid on pälvinud meelise tunnetuse, keele ja abstraktse mõtlemise, tõe ja idealismi gnoseoloogiliste juurte probleemid. Kesknne on kõikjal mõte inimtunnetuse sotsiaalsest determinatsioonist. Jaan Rebane eristab siin kaht aspekti. Laiemas tähenduses mõistetakse selle all kogu inimapsühika ja mõtlemise sotsiaalset ning kultuurilist tingitust. Kitsamas mõttes on see tunnetuse sotsiaalne ja klassiline tingitus (lk. 133). Selles seoses arendab autor oma originaalset ühiskondliku mälu kontseptsiooni (vt. näit.: «Materia ja teadvus», Tallinn, 1965, lk. 178—189). Ehkki ühiskondliku mälu liituvad küsimused ei ole vaadeldava monograafia keskmes, on mõistet kasutatud mitme tunnetusprobleemi lahendamisel, näiteks mis tahes tunnetuse informatsioonilise eelprogrammeerimise käsitlemisel on tunnetuse arengu informatsiooniline alus sellega konkreetselt paika pandud.

Iseäranis hästi on allakirjutanu meelest õnnestunud osa, mis harilikult tekitab enim raskusi tunnetusteooria esitamisel ja õpetamisel — peatükk «Meeleline tegekkusepeegeldus» (lk. 144—180). Raamatu selles osas, kus käsitletakse keelelist mõtlemist (abstraktset tunnetusvormi), on põhitähelepanu pööratud teadmuse ja tegekkuse struktuursele vastavusele. Autor on tuginenud metalingvistika, semiootika ja võrdleva etnograafia andmeile, teisalt nüüdisaegse inimesegenetika ja bioloogia

andmeile, mis ikka ja jälle näitavad inimaju sotsiaalse eelprogrammeerimise paratamatust ning ühiskondliku mälu mõiste heuretistilist rolli selle nähtuse seletamisel.

Materialismi ja idealismi võitlusega seotud maailmavaate küsimused ja samuti uusimate kodanlike tunnetusteooriate kriitika on raamatus väga tähtsal kohal. Autori eruditsioon võimaldab tal veenvalt kritiseerida mitmeid idealistlikke kontseptsioone ja seisukohti. Lingvistidele võib pakkuda huvi E. Sapiri lingvistilise relativismi analüüs (lk. 203—209), neile, keda huvitab teaduse areng — T. Kuhni teadusrevolutsioonide teooria hinnang, jne. Vaadeldavate kontseptsioonide üksikasjalik tundmine, millele lisandub kõrge loogilise väitluse kultuur, laseb autoril vältida pealiskaudseid ja lihtsusstatud käsitlusi.

J. Rebane on klassikaliste marksistlik-leninlike seisukohtade kõrval esitanud ka omaenese originaallahendusi, seisukohti ja käsitlusi. Nii esitab ta oma mudeli tunnetusteooria ja filosoofia doktriinide süstematiseerimiseks (lk. 276—279). Teisal vaidleb J. Rebane vastu levinud vaatele: «Autor ei ole nõus kirjanduses ette tuleva seisukohaga, mille järgi ajalooliselt are-

nevad tõesed teadmised arvatakse koosnevat absoluutsest ja suhtelisest tõest» (lk. 227). J. Rebase meelest suhtelist tõde kui sellist üldse ei ole. Meie teadmised koosnevad absoluutse tõe ja eksiarvamuste elementidest, mistõttu nad ongi suhtelised. Siinkirjutaja arvates on raske nõustuda sellega, et näiteks klassikaline mehaanika kujutab endast absoluutse tõe ja eksiarvamuste segu, pigem on ta just suhteline tõde, s. t. teatud piirides, mitte väga suure kiiruse ja mitte väga väikese massi puhul teooria peegeldab reaalsust õigesti ja sellepärast kehtib. Seda mõtet kinnitab ka N. Bohri metodoloogiline vastavuse printsiip: kitsam teooria ei ole üldisema suhtes ekslik, vaid kujutab endast tema piirjuhtumit: kui näiteks Einsteini mehaanika valemities c (valguse kiirus) asemele panna $c \rightarrow \infty$ (lõputult suur kiirus), saame «automaatselt» klassikalise mehaanika valemid.

Lõppkokkuvõttes aga teevadki just originaalsed seisukohad ja käsitlusnüansid J. Rebase raamatu huvitavaks mitte üksnes filosoofia õppijatele (keda autor on eelkõige silmas pidanud), vaid ka asjahuviliste laiemale ringkonnale.

V. Hütt

KROONIKAT

18.—21. juulil oli eesti kirjanikel külas Tuneesia Kirjanike Liidu esimees Mohamed Laroussi al-Métovi.

Juuli lõpupäeval külastas Tallinna ja Tartut 21 kirjandusnimest Lahtist, nende seas Lahti kirjanikeühingu esimees Eino Pietola, romaanikirjanik Anniki Sangari, eesti kirjanduse soomendaja Aino Kaasinen jt.

1. augustil saabus kahenädalasele tööreisile Eestisse teenekas eesti kirjanduse vahendaja, Soome Raadio töötaja Juha Virkkunen. Pärnus kohtus ta EKP Pärnu Rajoonikomitee esimese sekretäri Valter Udamiga. Vestluse materjalidest koostab J. Virkkunen raadiosaate.

1.—3. augustini korraldati Tammsaaremail Simisalus Raamatuühingu luulelaager. Viimaste aastate «Luulekevadete»

laureaatidel ning luuleklubide aktivistidel olid külas ajakirja «Vikerkaar» peatoimetaja Rein Veidemann ja kunstnik-luuletaja Jaan Paavle.

11. augustil tähistati Metsakalmistul Lydia Koidula 100. surma-aastapäeva. Avasõnad lausus ENSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees Vladimir Beekman. Mälestustunnil võtsid sõna EKP Keskkomitee sekretär Rein Ristlaan, kirjanikud Ralf Parve ja Jaan Kross ning kultuuriminister Johannes Lott. Luulet lugesis Doris Kareva ja näitleja Ines Aru. Esines Filharmoonia Kammerkoor Tõnu Kaljuste juhatusel. Mälestustunnil viibisid ENSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja Indrek Toome, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja Maie Leosk ning EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja Kalev Tammistu. Kalmule asetati pärgi ja lilli.

VARGAMÄELIKU NATUURIGA UURIJA

HEINO PUHVEL 60

Kui August Hanseni lesk Hilda Hansen andis nõusoleku muuseumi avamiseks Tammsaare-Põhja talus, asus tolleaegne Paide rajooni kultuuriosakonna juhataja sm. Nikanov 1957. aastal eeltöid organiseerima. Ühiskondlikel alustel hakkasid ekspositsiooni kavandama ja kujundama Heino Puhvel, Leenu Siimisker ja nende ridade kirjutaja, kuigi meil kõigil puudusid siis muuseumitöö kogemused.

Jaanuari lõpp 1958. Olime H. Puhveli ja Tartu kunstnike G. Raua ja A. Rebasega Hansenite elamu teisel korral tõsiselt vaeva näinud. Boheemlaslik segadus hakkas kaduma. Gustav Raud vaatas koera haukumise peale aknast välja ja ohkas südamest: «Leenu tuli! Nüüd läheb mölluks lahti!»

Kunstnike hirm külalise ideederohkuse ees oli asjatu, seekord ta ei nõudnud

enam mõne stendi ümbertegemist või uute materjalide lisamist. Paari päeva ja õõ jooksul sai materjalidele viimane lihv antud ja 30. jaanuari hommikuks oli kõik valmis.

Pidulikke avasõnu lausuvad Paide rajooni juhid ning kirjanike poolt Ilmar Sikemäe. Isegi kultuuriministeeriumi esindaja, kes varem suhtus rajooni algatusel loodavasse muuseumi skeptiliselt, oli ekspositsioonist meeldivalt üllatunud. Avamisele oli tulnud sadu kirjandushuvilisi lähedalt ja kaugelt.

1959. aasta sügisel korraldasime ekspositsiooni Kaukaasiasse ja läbisime sama marsruudi mis omal ajal Tammsaaregi. Ainult Kars ja sealne eesti küla jäid nägemata, sest selleks oleks vaja olnud Türgi viisat. Sõidukaaslasteks olid Keele ja Kir-

janduse Instituudi aspirant Heino Puhvel abikaasaga ja ülikooli keeleteadlane Eduard Väari. Heino Puhvel oli äärmiselt abivalmis ja seltsimehelik matkakaaslane.

Ekspeeditiooni tulemusi kasutas H. Puhvel oma Tammsaare-monograafia vastavas osas ning reisikirjas «Kaukaasia eestlaste juures».

Aspirantuuriaastail uuris ta Tammsaare elu ja loomingu varasemat perioodi. Väitekirja kaitses H. Puhvel 1963. aastal, dissertatsioonist kasvas välja rohkesti uusi andmeid ja hinnanguid sisaldav monograafia «A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878—1922)» (1966). Aspirantuuri- ja sellele järgnevatel aastail ilmusid ta sulest sisutihedad järeldused Tammsaare «Jutustuste» kolmele köitele, pikemad uurimuslikud käsitlused «A. H. Tammsaare Hugo Treffneri gümnaasiumis» ja «Tähelepanekuid A. H. Tammsaare kirjanikunatuuri mõistmiseks».

Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadurina ja alates 1972 kirjandusteooria sektori juhatajana töötades on H. Puhvel suurema osa oma energiast kulutanud Tammsaarele, ta on süüvinud paljudesse probleemidesse, tema käsitlustesse on lisanud filosoofilisust ja teoreetilist sügavust.

Läänemeresoome filoloogia sümposiumil 1973 äratas tähelepanu ta ettekanne «Rahvusliku ja internatsionaalse dialektika A. H. Tammsaare loomingu».

Kui kirjastusele oli ära antud Tammsaare «Teoste» sarja viimase köite «Valitud artiklid» käsikiri koos järeldona ja

kommentaaridega (ilmus 1966), kutsus Heino Puhvel 1964. aasta kevadel kokku laiendatud sektorikoosoleku arutamaks Tammsaare läheneva sajanda sünniaastapäeva tähistamist. Keskseks olid klassiku «Kogutud teoste» väljaandmise ja selle ettevalmistamisega seotud küsimused. Avalikkuse ette jõudsid koosoleku seisukohad «Sirbis ja Vasaras» 6. VII 1964 ilmunud H. Puhveli, L. Siimiskeri ja E. Tedre artiklis «Päevad on loetud ja töö ootab».

Uue suurväljaande ettevalmistustöid hakati tegema Keele ja Kirjanduse Instituudis. «Kogutud teoste» väljaandmise kolleegiumi esimeheks kinnitati Heino Puhvel. Asjatundlikult ja energiliselt on ta juhtinud tänini kolleegiumi tegevust. Ühtlasi on ta kirjutanud järeldused kahele novelliköitele, «Töele ja õigusele», «Elule ja armastusele» ning näidendiköitele.

Lisagem veel Tammsaare süvakäsitlus akadeemilise «Eesti kirjanduse ajaloo» III ja IV köites, klassiku 100. sünniaastapäeva puhul peetud teaduslikud ettekanded ja teoreetilised artiklid («Nagu väris-kivimägi», «Rahvuslik ja internatsionaalne Tammsaare», «Tunnetusprotsessi dünaamika A. H. Tammsaare loomingu»).

Järgmisel aastal lõpetatakse Tammsaare «Kogutud teoste» trükisvalmistamine. Tahaks loota, et Heino Puhvel saab siis mahti teostada oma unistus — kirjutada suur Tammsaare monograafia. Jätkugu selleks vargamäelikkude visadust.

E. Teder

KOIDULA PÄEV VÄNDRAS

11. augustil 1886 suri Kroonlinnas Lydia Koidula. Ta luule, tema traagilisest saatusest kujunenud müüt on meid ikka saatnud.

Pärnu rajooni RSN TK kultuuriosakond ja Eesti Looduskaitse Seltsi Väandra osakond kutsusid 10. augustil Vändraste tähistama L. Koidula 100. surma-aastapäeva. Väandra uude nägusasse kultuurimajja kogunenutele kõneles tallinlane Oskar Kruus teemal «Legendaarne Koidula». Esineja andis ülevaate Koidula kirjandusliku pärandi saatusest, tutvustas Koidula müüdi arengut, vaatles Koidulast kirjutatud ilukirjanduslikke teoseid. Pärnulanna L. Taev ja vändralanna H. Piirsalu kõnelesid sellest, mida on tehtud Koidula mälestuse jäädvustamiseks Pärnu ja Väandra mail. Väandra kolhoosi esimees M. Toom tutvustas kohaliku suurmajandi arengulugu ja tänast päeva.

Pärast lõunat siirdusid Koidula austajad tema sünnikohta. Kunagise Väandra köstri-maja vundamendile oli juba 1961. aastal püstitatud mälestusmärk J. Raudsepa loodud Koidula reljeefportreega, nüüdse tähtpäeva eel oli krunt ümbritsetud vastse roigastaraga, memoriaalkivi ümbrus täis

istutatud lilli, pargi nurka ehitatud koo-guga kaev. Meelde kerkisid ammuse luuletuse sõnad «Meil aiaäärne tänavas...». See luulerida oligi Eesti Looduskaitse Seltsi aseesimehe Jaan Eilarti kõne pealkirjaks. Ta määratles Koidula tähendust kolmes kontsentris ehk «tsööris»: perekonnale, oma rahvale, rahvusvaheliselt.

Mälestusmärgi jalamile kuhjus lilli, sõnavõtjate hulgas oli ka EKP Pärnu rajoonikomitee esimene sekretär Valter Udam. Pärnu ja Väandra koorid ning ansamblid panid kõlama Koidula laule, teiste hulgas võis näha C. R. Jakobsoni Talumuuseumi rahvakollektiivi «Linnutaja» oma kohvipruunides kostüümides. Ja näe imet — kesk laululugusid sõitis vedruvankriga kohale koguni Koidula ise, rukkilillepärg peas. Kui ta oli oma monoloogi paisanud kuulajate kõrvu ning asetanud pärja mälestuskivi jalamile, tunti temas ära Pärnu näitlejanna Helle Kuningas. Aga juba veeres vanker minema, sest veel samal õhtul pidi Pärnu Ülejõel toimuma järjekordne vaimude tund.

O. K.

HUMANITAARKULTUURI JÄRJEPIDEVUSE HOIDJA

ENN KOEMETS 75

Eesti psühholoogiateaduse arenguloos lan-
geb Enn Koemetsa loomeaeg väliselt mõ-
neti tänamatusse perioodi. Teeneka uurija
üsna hilne astumine teadusesse ei luba
teda asetada lokaalsele psühholoogiatra-
ditsioonile alusepanijate hulka. Ka oli sõja-
järgseil aastail kogu teadusharu positsioon
veel kaua liiga ebakindel, sellega tegelejate
arv liiga väike, et üksikuurija oleks võinud
keskenduda kitsamale valdkonnale või
arendada oma nägemisnurka. 1973. aastal
ootamatult manalasse varisenud teadlase
paljud küpsed kirjatööd jäidki kirjutama-
mata. Sellele vaatamata märkisid kolleegid
järelhüüdes, et «tema tegevus on suu-
restil ilmet andnud kogu Eesti NSV psüh-
holoogialasele uurimistöele. Tema avalda-
tud tööd, tema õpilaste teadmised ja osku-
sed on püsivad tähised meie psühholoogia
arenguteel.» Tööpooles, eradele saavutus-
teta 1950.—1960. aastail oli täita oluline
osa psühholoogia traditsiooni jätkumisel
Eestis ja Enn Koemetsale kuulus selle
arendamisel keskne koht.

23. augustil 1911 Vana-Antslas sündi-
nud teadlase kasvulinna Valga kiired are-
nemisaastad olid sõdadevaheliseks perioo-
diks juba möödas, kuid linna õpilasnoorus
oli vaimselt väga virge. Enamikus kooli-
des tegutsesid noorte eneseharimisringid
ja anti välja käsikirjalisi ajakirju. Suu-
rim neist ringidest kandis nime «Tung». Sella
tegevuses osales ka Enn Koemets. Mitme-
gi ürituse ja käsikirjalise välja-
ande põhiliseks eestvedajaks oli Koemetsa
klassivend ja sõber Bernard Kangro, kes
tõmbas introvertsemat kaaslast kaastööd
tegema ja vaidlusõhtuist osa võtma. Kõig-
ist ettevõtmistest üks esileküündivamaid
oli kindlasti «Noor-Eesti» õhtu, millel esi-
nesid Gustav Suits ja Friedebert Tuglas.
Tihedamad sidemed tekkisid Koemetsal ka
koolikaaslaste Artur Vassaraga. «Tungi»
referaatkoosolekui peeti ettekandeid kir-
janduse, filosoofia ajaloo, poliitika jt. teemadel.
Käidi koos veel «salajases maailma-
vaatelises ringis, kus otsiti filosoofilist
abi Otto Weiningerist Nietzsche ja Scho-
penhauerini, Fichtest Hegeli ja Marxini».

Koemetsa huvideringi arvestades oli
üsna loomulik, et ülikoolis astus ta filo-
soofiateaduskonda. Põhjaliseks oli eesti
keel ja kirjandus, kuid K. Ramuli ja
A. Koorti juhendamisel süvenes ta üsna
põhjalikult ka kõrvalainesse — psühho-
loogiasse ja filosoofiasse. Hea kooli and-
sid ka liikmete maailmavaatelisele hari-
misele suurt rõhku paneva «Veljesto»
kooskäimised. Seltsis kujunes filosoofiast
ja psühholoogiast huvitatute rühmitus,
kuhu peale valgalaste Koemetsa, Kangro
ja Vassara kuulusid veel ajaloolane Ta-
rand, filosoof Kulpa jt.

1936 ülikooli lõpetanud võimekast noo-
rukist sai esialgu olude sunnil eesti keele
ja kirjanduse ning psühholoogia ja loogika
õpetaja keskkoolis. Võimalus pühenduda
psühholoogia ja loogika probleemide uuri-
misele tekkis alles 1947, kui E. Koemets
kutsuti Tartu Õpetajate Instituudi peda-
googika ja psühholoogia kateedrisse. Hil-
jem läks ta üle Tartu Ülikooli loogika ja
pedagoogika kateedrisse. Siin sai E. Koe-

metsa uurimisaineks esialgu hoopis loo-
gika ja 1951 kaitses ta kõlavapealkirjalise
väitekirja «Neokantiaanliku loogika reakt-
sioonilisest olemusest». Et loogika kui tea-
dus pole ise ei reaktsooniline ega prog-
ressiivne, siis käsitleb vastuväitlus eel-
kõige selle neokantiaanliku mõtestamise
maailmavaatelisi eeldusi. Teema võitlevat
aktuaalsust arvestades on natuke oota-
matu, et eesti lugejani ei ulatunud Koe-
metsa paljastustest midagi. Rohkem oma
ajastu olusid peegeldades kui tõsiteadus-
liku uurimuse ni küündides pole see esi-
mene sõjajärgseil aastail kaitsitud filosoo-
fiaalane dissertatsioon nimetamisväärsel
jälge eesti filosoofilise mõtte ajalukku jä-
tnud. Ka hiljem ei pöördu Koemets selle
teema juurde tagasi.

E. Koemetsa järgnev ümberorienteeru-
mine psühholoogiale vastas enam nii tema
kalduvustele kui ka ülikooli vajadustele.
Nimelt lahkusid peaaegu kõik K. Ramuli
nimelised õpilased ja kaastöölised sõja
ajal Eestist. Paraku oli Koemetsal oma en-
disaegsest haridusest esialgu otseselt vähe
kasu. Küsimus polnud mitte ainult selles,
et psühholoogiateadus lähtus nüüd hoopis
teistest maailmavaatelistest eeldustest,
vaid nõukogude psühholoogia peripeetiaist
neil aastail. 1936 tehtud nn. pedoloogiast
kritiseeriva otsuse interpreteerijad piirasid
oluliselt teadvuse uurimise võimalusi üld-
se. Alates aastast 1950 mõtestati aga
I. P. Pavlovi õpetust nii, et selle tulemusel
psühholoogia hakkas asenduma kõrgema
närvitegevuse füsioloogiaga. Valitsevast
suunast olid kantud ka E. Koemetsa tolla-
sed kirjatööd, millest kaalukamad olid
brošüürid «I. P. Pavlovi õpetuse rakenda-
mine õppe- ja kasvatustöös» (1953) ning
«Laste vanuselised iseärasused ja nende
arvestamine kasvatustöös» (1954). Ja kui-
gi need vulgaarmaterialismiga palju ühi-
seid jooni omavad refereeringud olid tead-
vuslike protsesside ammendavate seletus-
tena kummastust tekitavad, laiendasid
nad ometi teadmisi teadvuse närvifüsiolo-
ogilistest alustest. Enne sõda Eestis viljel-
dud vaimuteaduslikus psühholoogias või
praktilises uurimistöös oli see probleem
kõrvale jäetud.

Nii oma uurimisviljade ilmutamisel kui
psühholoogiaalaste teadmiste levitamisel
osutus Enn Koemets üsna viljakaks kirja-
meheks. Igal aastal avaldab ta keskketlābi
kümme-kolme artiklit.

Mida aasta edasi, seda enam võimalda-
vad nii loominguilisemaks muutuv õhk-
kond kui probleemide nägemisviisi avar-
dav humanitaarkultuuriline taust E. Koe-
metsal üha sügavamalt mõista tema kitsa-
mat uurimisprobleemi — mürsikuea psüh-
holoogia iseärasusi. Omaaegne emakeele
õpetamise kogemus annab talle kindlust
psühholoogia ja loogika vaatepunktist ana-
lüüsida eesti keele õpetamise metoodikat.
Oma artiklileis püüab ta tõestada, et prakti-
lised keeleharjutused on hoopis tulemusli-
kumad kui drilliv tuupimine.

Esimene E. Koemetsa sulest ilmunud
suurem raamat «Kõrgem närvitegevus ja
pedagoogika» (1963) leiab veel kümme-
kond aastat hiljem A. Elango poolt ära-

märkimist kui teos, «mis on selle ala kõige põhjalikumaks käsitluseks eesti keeles». Selles raamatus ei saa veel peegelduda need põhimõttelised nõukogude psühholoogia arengusuundade ümberhindamised, mis leidsid aset just tema raamatu ilmumise aastal. Kuid küsimuse asetusest on selge, et närvitegevuse uurimisel ei pretendeerita enam psüühika ammendavale seletamisele, vaid käsitletakse selle substraadi probleeme ühe kitsa eriala raames.

Psühholoogia õpetamise taastamine Tartu Ülikoolis kuuekümnendate aastate teisel poolel (milles on märgatavaid teeneid ka Enn Koemetsal) andis vahepeal Tallinna Pedagoogilises Instituudis kateedrit juhatanud ja ENSV Pedagoogika Teadusliku Instituudi rajajate hulgas olnud psühholoogiaentusiastile uut indu, kuid tõi ka lisakoormust. Rohkem kui kunagi varem näis nüüd lõpuks olevat võimalusi pühenduda uurimistööle. 1973. aasta mais katkeb aga järsku juba liiga pingule tõmmatud elulõng.

Vahetult enne autori ootamatut surma jõudis lugeja kätte eelkõige noorsoole mõeldud nõuanderaamat «Kuidas õppida» (1972, 2. trükk 1979). Suure rakendusliku kaaluga õppimisprobleem on üldse olnud eesti psühholoogide hulgas populaarne — üsna palju on sel teemal kirjutanud samuti Koemetsa õpetaja K. Ramul. E. Koemets oli ka nüüdseks juba kolmes trükis ilmuda jõudnud (1972, 1974, 1981) populaarse algkursuse «Psühholoogia ja pedagoogika alused» üks toekamaid kaasautoreid.

Enn Koemetsa tegevuses olid aga olulisimad õppejõud ja psühholoogia kultuuri kinnistaja rollid. Nagu märgivad tema kolleegid, oli Koemets «esimene, kes asus visalt juurutama statistilisi meetodeid psühholoogilis-pedagoogilises uurimistöös. Meie psühholoogide hulgas levinud teadusliku töö tehnilised võtted (mitmesuguste kartoteekide süsteem) on olnud tema koolituse tulemus». E. Koemetsa kaudu, tema vahendusel jätkus ja juurdus omal ajal paljuski K. Ramuli rajatud teadusliku uurimistöö metodoloogiline kultuur.

Tunnustuseks tõsise töömehe autoriteedile, tema panusele Eesti psühholoogia-teaduse taassünnis sõjajärgsel perioodil oli kahtlemata seegi, et kui kuuekümnendate aastate algul loodi ka Eestis NSV Liidu Psühholoogide Seltsi osakond, siis valiti seltsi esimehe K. Ramuli asetäitjaks E. Koemets (tegelik asjaajamine ja seltsi tegevuse juhtimine-korraldamine jäigi tema õlgadele).

Mitte juhuslikult ei ole E. Koemetsa õpilased tagasivaadetes oma õpetaja omaduste hulgast esile toonud niisugusi jooni nagu «kindel tahe, visadus, sihikindlus, kõrge intelligents, vastutulelikkus, optimism, huumorimeel, rahulikkus, tugev loovus, sisemine emotsionaalsus» jne. Need on just niisugused jooned, mis olid esmajoones hädasti tarvilikud Koemetsa teadlaseks kujunemise keerulistel aastatel ja võimaldasid humanitaarse kultuuri järjekstvist säilitada.

R. R.

HELLA WUOLIJOE TAHTPÄEVAÜRITUSED SOOMES

Juulikuus möödus sada aastat eesti-soome kirjaniku Hella Wuolijoe (1886—1954) sünnist. Kuigi Wuolijoe tähtpäev jäi Soomes Tuglase pidustuste varju, sai ka eeskätt näitekirjanikuna tuntud Wuolijoki laialdase *publicity* osaliseks.

Wuolijoe sajandale sünniaastapäevale oli pühendatud kaks üritust. Juuni algul peeti Jyväskyläs rahvusvaheline teaduskonverents, kus käsitleti mitmekülgsest Hella Wuolijoe tegevust kirjandus- ja poliitikarindel. Kolme päeva jooksul võeti vaatluse alla ka Hella Wuolijoe eri elujärgud, tema näidendite teatri meänkuulde, mängukavas ja näidendite vastuvõtt välismaal. Erilist tähelepanu osutati Wuolijoe teoste põhjal vändatud filmidele, mida on tervelt 14 ja millest mõnda kongressilgi demonstreeriti. Viimasel päeval käsitleti Hella Wuolijoe ja Bertolt Brechti koostööd, mille tuntumaid vilju on 1940 valminud näidend «Härä Punttila ja tema sulane Matti». Ettekannetega esines hulk nimekaid asjatundjaid nii Soomest kui ka välismaalt. Wuolijoe ja Brechti suhetele keskendusid Richard Semrau Saksa DV-st ja

Hans Peter Neureuter Saksamaa Liitvabariigist. Nõukogude Liitu esindasid kongressil professor Vladimir Blok ja kirjanik Oskar Kruus.

Juuni lõpul toimusid Orivesi suvekoolis üheaegselt eesti kirjanduse päevad ja Hella Wuolijoe päevad. Käigupealt need esialgu eri üritustena mõeldud kursused ühendati ja eesti kirjandus tuli palava päeva käes arutusele täies mõodus, seinast seinä. Kuigi päevade menu jäi kursustele hulga poolest tagasihoidlikuks — kurb märk eesti kirjanduse vähesest tundmisest Soomes —, leidis üritus küllaltki palju avalikku tähelepanu. Peale Hella Wuolijoe huvitus Soome press ka kahest võõrusel viibivast eesti kirjanikust, Juhan Viidingust ja Mihkel Mutist.

Soome ajalehtedes ja ajakirjades on Hella Wuolijoe sel aastal palju juttu olnud. Kirjutistes on tihti rõhutatud Wuolijoe ebatavalist elukäiku ja vastuolulist iseloomu, mis koos poliitilise opositsioonivaimuga teevad Wuolijoe leheneegritele tänuväärse objekti. Wuolijoe kirjanduslik looming on jäänud sellistes käsitlustes

tagaplaanile. Õnneks tuntakse tema teoseid — eeskätt Juhani Tervapää nime all avaldatud Niskamäe-näidendeid — Soomes üsnagi hästi ja seepärast on arusaadav, et nüüd püütakse paljastada kirjaniku isikut puudutavaid uusi seiku. Soome *Yleisradio* esitas juulikuus oma endise peadirektori Hella Wuolijoe kirjutatud ja temast kirjutatud kuuldemänge, muu seas ka Pekka Lounela teksti «Udutagune», mis seirab kirjaniku elukäiku lapsepõlvest vanaduseni välja.

Soome kirjastajatelt pole juubeliaastal

oodata Wuolijoe näidendite või mälestuste uustrükke. Selles suhtes on olukord parem Eestis, kus on võetud ette Wuolijoe näidendite ümbertõlkimine ja kirjutamine. Nõnda on soomlastel põhjust ühineda Oskar Kruusi poolt Jyväskylä avaldatud sooviga, et oleks juba aeg soomendada Hella Wuolijoe esimene romaan «Udutagused». Helsingis Albergas (Leppävaaras) kirjutatud teos ilmus eesti keeles 1914. aastal, Esimese maailmasõja eelõhtul.

H. Oittinen

JUBA KÜMNES!

Mul oli võimalus 1978/79. aasta «Teatri-märkmikus» kirjutada üks «Hamleti»-arvustus pealkirjaga «Seitsmes ja loode-tavasti mitte viimane» (Mikiveri-Viidingu versioon). Selle järel lavastas Rimma Kretšetova «Ugalas» veel ühe «Hamleti» ja üks etendus toimus «Edasi» veergudel, kus avaldati André Mülleri osavalt ja detail-selt läbimängitud versioon. Ja tänava kevadel esietendus «Hamlet» lavakunstika-teedri üliõpilaste esituses Dominiiklaste kloostris õuel. Nii et kui Mülleri tekst juurde arvata, siis kümnelt! Seekord Kalju Komissarovi oma, näitlejateks teenitult positiivset tähelepanu äratanud XIII lend.

Üliõpilasetendused on ikka olnud vabama ja vallatumad kui akadeemilised etendused. Siin justkui «tohib». Pärast tuleb teha aastaid igavat ja tapvat tööd, tuupida algupärandeid, higistada karumaski all, aga esialgu on veel rõõm ja vabadus. Kuidas seda on kasutatud, kuidas asja väänatud? Nimelt «Hamleti» puhul on üks ameerika kriitik pakkunud võimaluse, kuidas «kõik oleks teisiti»: Hamletit mängib neegrinaine, kes räägib juudi aktsendiga. Komissarov on kasutanud isikute kahestumist — Hamletid ja Claudiusi on kaks. Printsip ei tundu küll päris selge olevat. Claudiusi pooldumine võib olla tingitud soovist kuju võimendada (nagu 2 Kurti Hermaküla «Surmatantsus»). Hamlet aga näib jagunevat eri poolteks. Võib arvata, et Vooglaid mängib mediteerivamat, Jääger aga aktiivsemat poolust. Tulu sellest hirmus palju ei tõuse, pigem oleks võinud tegelaste mitmesust õigustada ka lausa realistlikul tasemel, sest poleks ju miski ime, kui Gertrud elaks kahe mehega (ühemunakaksikud?), või kui Hamlet probleemidest oleks nakatatud hulk Helsingöris liikuvaid noori. (Hamletid oleksid võinud näiteks rääkida «meie» ja omavahel kontakteeruda.)

Üldiselt mängitakse ramedas laadis, tehakse palagani ja esitatakse väga lihtsaid situatsioone. Päriselt nii lihtsaks «Hamlet» aga ennast teha ka ei anna. Seetõttu

tundub tekst aeg-ajalt kahtlaselt «keerulisenä». Ei saa aru, miks nad nii palju targutavad. Seda vastuolu on ka mõistetud ja teksti põhjalikult kärbitud. Kostüümid on kõigil nooruslikud, ilmselt publiku äraostmiseks, kuid seetõttu nivelleerub poliitiline konflikt. On raske ette kujutada riiki, kus diktaatoriteks on julmad punkarid. Muidugi, kõike võib juhtuda ja ega me ei tea, kuidas *heavy-rock*'i mehed ennast pumba juures ülal peavad. Võime niisiis etendust võtta ka popkultuuri vastase hoiatusena, seda enam et tüki positiivset poolust kandvad hamletid on kostümeeritud pastoraalses, alahoidlikumas stiilis.

Etenduses on iseendast häid kohti: hauakaevajate stseen (ehkki niisugust mahlakat teatrit võib ükskõik mis tüki teha), Poloniuse roll tervikuna, Ahmetovi ilmumine *forte-braccio*'na jne. Ja võib-olla on teatud mõte selles, et juba II kursusel asutakse maailma segaseima (või Mülleri arvates üliarusaadava) näidendi kallale. On teatud võlu, kui Shakespearé'isse suhtutakse üleolekuga. Kuid mulle tundub tänapäeva imperatiivina just vastupidine: meeletult peaks kasvatama aukartust ja respekti klassikalise kultuuri vastu!

Laval on ÜRO lipp. Etendus on pühendatud rahuaastale. Sellest võib aimata vihjet, samuti ka gloobusest, mis keset lava ripub. Paraku jäävad need ainult vihjeteks, nagu ka «Pealinna» viin hauakaevajate käes. Nimelt poliitilisust oleks oodanud sellelt etenduselt, aktiivset, kasvõi norivat suhtumist maailma aktuaalsetesse probleemidesse. Muidugi on täiesti võimalik «Hamletit» esitada kui puhast kunsti, aga peavad seda siis tege-ma üliõpilased, kellelt ootaks eelkõige poliitilist aktiivsust? Niisiis üleskutse Komissarovile: tagasi sotsiaalse teatri juurde, Kalju!

M. Unt

TÖNJANOVI-KONVERENTS REZEKNES

Nagu «Sirbis ja Vasaras» (6. VI 1986) juba märgitud, toimus tänava 30. maist 1. juunini Lätimaal Rēzeknes silmapaistvale vene kirjandusteadlasele ja kirjanikule Juri Tõnjanovile (1894—1943) pühendatud teaduskonverents. Rēzekne on Tõnjanovi sünnilinn. Sealse 6. keskkooli ruumes loodi 1981 Tõnjanovi muuseum, alates aastast 1982 aga on Rēzeknes peetud Tõnjanovile pühendatud üleliidulisi konverentse, mille materjalide põhjal Riia kirjastus «Zinatne» on 1984 ja 1986 välja andnud kaks venekeelset «Tõnjanovi kogumikku» («Тын-яновский сборник»).

Kolmanda konverentsi avasõnu oli õige mitu, sestap on raske otsustada, kas avamise au kuulus Māris Tralmaksile Läti Kirjanike Liidust, Rēzekne linnavõimude esindajale või J. Tõnjanovi kirjanduspärandi komisjoni esimehele, eesti lugejailegi tuntud belletristile («Kaks kaptenit», «Kaksikportree» jpt.) Veniamin Kaverinile.

V. Kaverin oli ka esimene konverentsikõneleja. Ta andis ülevaate Tõnjanovi teoste avaldamisest eelmisest konverentsist möödunud aja jooksul ja tõstis eriti esile Bulgaarias kirjastatud kaheköitelist kogu, mille esimene köide koosneb ilukirjanduslikest, teine aga teoreetilistest ja kirjandusloolistest töödest. Just nii, loomingu mõlemad küljed koos, tuleks Tõnjanovit välja anda. V. Kaverin on V. Novikoviga kahasse kirjutanud raamatu Tõnjanovist, millest osa on ilmumas ajakirjas «Zvezda» ja mis tervikuna tuleb välja kirjastuse «Kniga» sarjas «Kirjanikud kirjanikest». Konverentsipuldist luges V. Kaverin ette teose ühe peatüki.

Ajaloolist proosat viljelev Juri Davõdov tunnistas end Tõnjanovi suuna järgijaks ning rääkis n.-õ. praktilistest kirjandusküsimustest. Juttu oli dokumentaalse ja väljamõeldu vahekorrast, samuti raskustest arhiividokumentidele ligipääsemisel. J. Davõdov leidis koguni, et Tõnjanovil oli kergem töötada kui tema järelkäijatel.

Mitu ettekannet lähtus Tõnjanovi seisukohast, et kirjanduse arengu uurimisel tuleb pöörata tähelepanu perifeersetele kirjandusnähtustele: triviaalkirjandusele, n.-õ. teisejärguliste autorite loomingule jms. Aleksandr Tšudakov seostas Tõnjanovi vastavad ideed M. Bahtini «žanri mälu» kontseptsiooniga, püstitades teesi, et «žanri mälu» materiaalne kandja on perifeerne ajakirjandus. «Suurest» kirjandusest kadunud žanritunnuseid, süžeesid, tüüpkujusid jne. säilitavad oma veergudel pildi- ja naljalehed, provintsiajakirjandus, väikeste kildkondade häälekandjad. Sealst võivad nad kunagi jälle «suurde» kirjandusse kerkida. Näiteks nn. füsioloogiline olukirjeldus minetas juba 1850. aastatel tähtsuse vene kirjanduses, kuid perifeerses ajakirjanduses elas ta edasi selle sajandi alguseni. Kuprini ja Leskovi jõulujutud järgivad aga ülesehituselt just väikelehtedes väljakujunenud žanristruktuuri, küllalt palju on ajakirjandusest ammutanud Dostojevski ja Tšehhovi. Samas hoiatas A. Tšudakov žanri rolli ületähtsustamise eest ühe kirjaniku loomingu käsitlemisel: hea kirjaniku puhul on pahatihti vaieldav, kas teos kujutab endast novelli või romaani, keskpärase kirjanduse puhul on asi selgem. Üksikautori loomin-

gut võimaldavad palju paremini iseloomustada teistsugused tunnused, mis ei sõltu žanrist, näiteks Pasternaki proosale ja luulele on omane ühesugune maailmanägemise viis («тип видения»). Juri Abõzovi ettekanne käsitles nn. provintsi kirjanduse probleemi, põhiliselt seoses venekeelse kirjandusega sõjaeelses Lätis. Provintsluse all mõistetakse tavaliselt kultuurikeskustest eemalolemist. Seejuures aga ei sobi sõna *provintslilik* külaelu puhul, see käib enamasti väikelinnade kohta. Provintslusega on seostatud labasust ja vaimuse puudumist, kuid ka rahu, vaikust, erilist provintsliliku rikkumatust. Läti kultuuris ei ole J. Abõzovi meelest pealinna ja provintsi vastandamine nii terav kui vene kultuuris, sest Riia ei ole kuigi kaua olnud läti kultuurikeskus, möödunud sajandil loodi läti kultuuri hoopis Peterburis, Moskvas, Valmieras ja Tartus. Provintsluse kandjad ja levitajad nii omaaegsel Venemaal kui Läti venekeelses kirjanduses on paradoksaalsel kombel olnud eelkõige pealinlastest printsii bitud kirjandustegeliskid. Nikolai Bogomolov rääkis oma ettekandes Vengerovi seminariga seotud luuletajate-kirjandusteadlaste vähetuntud ringkonnast, kuhu kuulusid G. Maslov, M. Lopatto, J. Nikolski jt. Nende loomingu evolutsiooni jälgimine kinnitab muu hulgas seisukohta, et 1917. aastat pole õige pidada vene luule murranguaastaks: näiteks D. Bednõi ja Z. Hippiuse ühiskondlikud vaated olid täiesti vastandlikud ja 1917. aasta sündmused olid nende jaoks väga erinevat moodsust, kuid pärast 1917. aastat kirjutatud luuletused ei erine neil mitte millegi poolest varem kirjutatudest. V. Bogomolovi ettekandest sai tuge ka Roman Timenõik, kes veel kategoorilisemalt väitis: 1910. aastate vene kirjandust ei saa käsitleda lihtsalt sümbolismi-ajajärgu ja 1920. aastate vahele jääva lõiguna, see oli omaette nähtus, dünaamiline süsteem, mis küll lõpuni välja ei kujunenud ja osalt realiseerus alles 1920. aastate alguses. 1910. aastaid võib pidada isemoodi kollektiivseks eksperimendiks, mille käigus kunstiteose tekstist kõrvaldati kõik liiane, kunstilist efekti püüti saavutada minimaalsete vahenditega. Näiteks tõusis ausse kalambuuri, mille puhul tähenduse muutumine saavutatakse ühe tähe muutmisega (iseäranis hindasid kalambuuriime futuristid, meenutagem Majakovskit). Samamoodi püüti katseliselt kindlaks määrata, kus on kunsti ja labasuse piir, taas aktualiseerus Kozma Prutkovi pärand. Pikemalt rääkis R. Timenõik mitmetest vähetuntud koomilis-paroodilistest teostest ja sellelaadilistest kavatsustest (teostamata kavatsused on 1910. aastate üldse väga iseloomulikud). Ka TRÜ professor Zara Mints kõneles vähetuntud asjadest, mis kirjandusliku arenguloo «auke» täidavad. Sümbolism ei tekkinud Venemaal tühjale kohale. Juba 1880. aastatel olid Venemaal dekadendid, kellest aga suurt midagi teada pole. Sümbolistid neid oma eelkäijateks ei tunnistanud ja hiljem unustati nad hoopis. Nende olemasolust annavad tunnistust siiski näiteks antidekadentlikud motiivid Boborõkini romaanides. Üks selline neoromantikute ring tekkis 1884. a. paiku Kiievis. Oluli-

simad kujud olid seal V. Bibikov ja I. Jassinski (kellest hiljem sai kahtlase mainega ajakirjanik); neil oli kontakte ka N. Minski ja V. Garšiniga.

J. Tõnjanov kuulub «Luulekeele tundmaõppimise seltsi», mida veneeelse lühendi järgi nimetatakse ka OPOJAZ-iks. Sellele nn. vene formaalsele koolkonnale oli samuti pühendatud mitu ettekannet. Tatjana Nikolskaja andis lühiülevaate OPOJAZ-i liikmete sidemetest Gruusiaga. Artürs Priediis käsitles OPOJAZ-i ideede levikut Lätis. 1923 Berliinis ilmunud läti ajakiri «Laikmets» («Ajastu») avaldas oma teises numbris V. Sklovski artikli. Muide, romaanis «Zoo ehk mitte armastuskirjad» (mis varsti peaks tõlgitult ilmuma «Loomingu» Raamatukogus) mainib V. Sklovski 14. kirjas kaht lätlast — need ongi «Laikmetsi» toimkonda kuulunud skulptorid Karlis Zale ja Arnolds Dzir-kals. Veel üks Sklovski artikkel ilmus 1929 ajakirjas «Kreisa Fronte» («Pahem-poolne rinne»), üks B. Eichenbaumi töö aga avaldati 1924 kogumikus «Prozas mäksla» («Proosakunst»). Formaalsest koolkonnast on juttu ka mitmes sõjaeelses õppeotstarbelises väljaandes, vene formalistide teoseid leidub läti kultuuritegelaste isiklikes raamatukogudes. Eesti kohta ei ole vist keegi analoogilist uurimust teinud, kuid paistab, et enne II maailmasõda hoid-sid lätlased end vene asjadega paremini kursis kui eestlased.

Konverentsi kõige teoreetilisemad ette-kanded, milles Boriss Dubin ja Lev Gudkov analüüsisid formaalset koolkonda kirjandusteaduse metodoloogia ja teadus-sotsioloogia aspektist, võeti jahedamalt vastu, sest valdava ajaloolise käsit-luslaadi taustal torkas teatav skolasti-lisus eriti silma. Pealegi oli pikka teoreti-seerimist märksa igavam kuulata kui juttu konkreetsetest asjadest, seda enam et mitmed esinejad põnevusetekitamisele ja huvikõitmisele rõhku olid pannud. Näi-teks Juri Molok, kes käsitles Puškinil tee-mat kujutavas kunstis (lähtekohaks 1937 ajakirjas «Zvezda» avaldatud J. Tõnjanovi sõnavõtt kavatsetava Puškinil mälestus-samba asjus), ilmestas ettekannet koguni omaaegse anekdoodiga: Puškinil monu-mendi kavandite konkursil olevat III pre-mia saanud projekt, kus Puškinil on käes tuntud riigimehe teosed; II auhin-na saanud kavand kujutanuvat tuntud riigimeest Puškinil raamatuga; esikoha-tõel aga olnuvat riigimees omaenda teos-tekõitega. Marietta Tšudakova jutt OPOJAZ-i kriitikute hinnangutest M. Bul-gakovi loomingule pakkus aga muu hul-gas inimlikku keelepeksuhuvi kõditav-at teavet: romaanis «Valge kaardivägi» («Eesti Raamatu» plaani järgi peab see tänavu ka eestindatult ilmuma) on Bul-gakov Spoljanski nime all karikatuurselt kujutanud V. Sklovskit, keda ta 1919. a. Kiievis kohtas; seetõttu on Sklovski vahe-peal Bulgakovi kohta aina halvasti kir-jutanud..

Juri Lotman rääkis Gribojedovi suhtu-misest Idasse ja Läände. Gribojedov tah-tis olla rõhutatult venelik, vastandades end Lääne-Euroopale, mille kultuuri ta pidas liigvanaks, kõdunevaks. Idamaadega kokku puutudes püüab Gribojedov määrat-leda, mis on Venemaal aasialikku, mis euroopalikku. Aasiat esindavad Griboje-dovi jaoks nii Kaukaasia kui Pärsia. Kau-

kaaslased on vabad ja julged, kuid ka met-sikud, nende võitlus venelaste vastu on ka võitlus tsivilisatsiooni vastu. Gribojedov seostab Kaukaasia rahvaste vabadusiha Rooma ajalooga. Pärsia despotism ja võlts-viisakus kujutavad endast Gribojedovi jaoks aasialikkuse teist külge. Nõnda osu-tub ka Venemaa kahepalgeliseks, ühelt poolt meenutab ta Gribojedovile Kaukaa-siat, teiselt poolt Pärsiat. Lõpuks on Gri-bojedov nõus ka Euroopa kultuuri mõnda külge positiivselt hindama, tõsi küll, mõn-dustega.

Mihhail Gasparovi sädelev ettekanne arendas edasi Tõnjanovi mõtteid luule-teksti lugejapoolsest tajumisest. Kasuta-des *simultaansuse* (üheaegsuse) ja *sukt-sessiivsuse* (järgjärgulisuse) mõisted, on Tõnjanov väitnud: piisab sõna esiletoomi-sest ükskõik milliste vahenditega (näiteks pauside abil), et lugeja hakkaks sõnu ta-juma suksessiivselt. Kui eeldada, et tege-mist on esmalugemisega, siis on kõik töö-POOLEST nii: luuletust võetakse vastu sukt-sessiivselt, sõnaaaval. Ent hoopis teine lugu on teistkordsel lugemisel või üldse ülelugemisel. Siis tajub lugeja sõna mitte ainult eelnevat, vaid ka järgnevat arves-tades. Teksti vaatlemine ühekordseks või mitmekordseks lugemiseks määratuna ka-jastab olulisi kultuuriorientatsioone. Antiikajast XVIII sajandini oli Euroopa kultuur orienteeritud korduvlugemisele, romantikutest kuni XX sajandi alguseni aga ühekordsele lugemisele (sellega on seotud ka originaalsuse väärtustamine). Ka teaduses on analoogilised hoiakud tä-heldatavad. Näiteks A. Aarne muinas-jutuklassifikatsioon lähtub ühekordsest lugemisest — kui loos mainitakse kuld-õuna, siis esmalugemisel uurija veel ei tea, kas see kujutab endast omanda-misobjekti, abivahendit vms. Seevastu V. Proppi liigitus, funktsioonide esiletoo-mine, lähtub korduvlugemisest. Nüüdis-ajal on korduvlugemise kultuur hääbu-mas.

Vjatšeslav Ivanov rääkis läti nüüdisluu-lest, leides selle olevat väga tähelepanu-väärse. Samamoodi oli V. Ivanovi meelst Euroopas kunagi provantsaali luule üks tä-helepanuväärsemaid, mis sest, et ka pro-vantsaali keele kõnelejad arv ei olnud kuigi suur. Seevastu riikides, mis aktiivset sõja-poliitikat läbi viivad ja muidu võimsad on, ei pruugi suuri luuletajaid üldse sündida (näiteks omaaegne Türgimaa). Läti luulele pidas V. Ivanov eriti iseloomulikuks loo-duslähedust ja erilist keelekäsitust — keel on läti autoritele ühtaegu nii teema kui luuleassotsiatsioonide aine. Nimeliselt tõs-tis ta esile Vizma Belževica, Aleksandrs Caksi, Uldis Bērziņš, Ojars Vācietis ja vene keeles, kuid «lätlaslikult» kirjutava (Riias elava) Ludmilla Azarova loo-mingut.

Konverentsis osalesid veel Juris Civjans, Mihhail Jampolski (rääkis OPOJAZ-i kino-teooriast), Georgi Levinton («Kühlja» ajaloolistest allikatest), Aleksandr Os-povat (Tjuttševist ja Puškinist), Vadim Rud-nev (sõna deformeerimisest Tolstoi roma-nides), Valeri Sažin (A. Bloki ja Z. Hip-piuse vastastikustest värsslakitustest), Su-ren Zoljan («luulemina» semantikast ja pragmaatikast) jpt. Kõike refereerida ei jõua, kõike ei tasugi. Nimede loetlemine toob aga välja tõiga, et suur osa Rēzekne esinejaid osales 1982 ja 1985 ka Tallinnas

TPedI-s toimunud rassistide konverentsidel (vt. Lmg. 1982, nr. 12, lk. 1709—1710; 1985, nr. 11, lk. 1570—1571). Uhel pool näitab see kindlasti seda, et nii Ržekne kui Tallinna konverentsid olid üsna esinduslikud, teiselt poolt aga võib-olla osutab isemoodi «konfereerivate», mööda konverentse rändavate filoloogide seisuse väljakujunemisele?

Lätlaste jaoks ja iseäranis Ržekne rahvale näis konverents olevat küllaltki tähtis sündmus. 31. mail esinesid V. Ivanov ja J. Lotman Ržekne tarbekunstikooli õpilastele koos läti kirjanikega, kelle hulgas olid Kirjanike Liidu juhatuse esimees Jānis Peters, luuletaja Anna Rāncāne ja Anda Kubulīņa. Kohalik ajaleht, mis nii läti- kui venekeelses variandis kannab nime «Znamja Truda», pühendas konverentsieelses 29. mai numbris ühe külje Tõnjanovile. Muide, siinmail teavad vist vähesed, et esimese konverentsi puhul publitseeris G. Superfin 29. V 1982 samas ajalehes ka eestlase Enn Nurmiste mälestused Tõnjanovist (need mälestused on tõlkes ilmunud veel TRÜ ajalehe venekeelses väljaandes 26. II ja 19. III 1982). Enn Nurmiste (1894—1968; enne eestistamist oli ta nimi Nikolai Neuhaus) õppis koos Juri Tõnjanovi ja tema onupoja Miron Garkaviga Pihkva gümnaasiumis. «Juhtusime läbima gümnaasiumi kursuse kolmekesi koos kõik ühes klassikomplektis (1904—1912). Istusime kõigis kõrgemates klassides Jüriga kõrvuti. Et meie kodud olid lähestikku, läksime harilikult üheskoos koolist koju. Tõnjanov ja Garkavi elasid kõrvaltānavas, täispansionil majaomaniku Kusnetsovi juures ja neil oli suur elutuba omaette. Minule meeldis külastada nende «poissmehe»-korterit, kuna elasin ise vanemate juures. Jūri käis vahest ka meie pool, tundes suurt huvi minu isa raamatukappide sisu vastu. [---] Aastate jooksul kristalliseerus meie klassi koostis kahte erigruppi, mis tuletas meelde eelmisel sajandil vene haritlaskonnas väljakujunenud jaotust: дворяне и разночинцы. Teises olid vabakutseliste ja ametnikkude pojad (näit. maakooliõpetaja poeg N. Bradis) ja peaaegu kõik muulased, nagu juudid Tõnjanov, Garkavi, Kinber, lātlased Ljetavet ja Trautsinĵ paralleelklassist ja mina. Esimeses grupis olid tooniandvad mõisnik Pavel Bolōtšev, kindrali pg. Timohovitš, ispravniku poeg Sokolovski; seal polnud kõik aadlikud, oli ka nende teenreid. Need grupid omavahel ei tūlitsenud, tarbekorral isegi aidati űksteist koolitōos.

Aga väljaspool elati täiesti lahus. Eraldi peeti isegi olenguid pärast attestaatide saamist. [---] Riimkirja harjutas J. Tõnjanov juba nooremates klassides. Näis, et temale oli see kerge teha, read voolasid nāhtava vaevata. Sepitses neid isegi klassis tunni ajal, kui juhtus mõni igav tund (nāiteks prantsuse keel R. Gutmani juures). Nende nāitena esitasin ma Kirjandusmuuseumile kaks autori oma kāega kirjutatud, minule pūhendatud luuletust [need J. Tõnjanovi autograafid asuvad praegu Fr. R. Kreutzvaldi nim. Kirjandusmuuseumis; f. 169. m. 67:9 — R. K.] Autor oli siis 14-aastane. Juba keskmistes klassides luges vene keele õpetaja, piiratud A. Fadejev kogu klassile mõnda Tõnjanovi klassi- või kodukirjandit. Vanemates klassides tegi vaikukas kirjandusloo õpetaja Popov sedasama sagedasti. Need kirjandid olid huvitavad nii sisu kui ka lauseehituse poolest. Isegi vāliselt olid tōod meeldivad, kāekiri oli kindel ja korralik. Meie teed lāksid lahku gūmnaasiumi lōpetamise jārgi: teised lāksid Peterburisse, kuna mina tulin kodumaale Jurjevi űlikooli. Olime viimast korda pikemalt koos pärast gūmnaasiumi lōpetamist 1912. a. koolivenna Nagini kutsel tema Negino mōisakeses Novoselje r-jaama lāhedal. Māngisime tennist, jalutasime, laulsime hilisōhtuti metsas tulelōkke juures. Kuulasime vahepeal ka kirjanduslikke ettekandeid: űks «vana» űliõpilane luges meile jārgukaupa ette siis veel keelatud A. S. Puškini Gavriilaad'i. [---] Alles pika vaheaja jārgi 1936. a. lugesin «Pāevalehe» kirjanduslike uudiste osas: tema romaanil «Puškin» olevat tohtu edu, olla trūkitud isegi N. L. kohta haruldaselt suurel arvul. See raamat ilmus varsti ka Eestis mūūgile.» (KM KO, f. 169, m. 67:10.)

Lisagem, et mullu avaldati Tõnjanovi romaan «Puškin» ka eesti keeles (tōlk. Otto Samma ja Ita Saks; jārelsōna Juri Lotmannilt). Veel varem on eesti keeles vālja antud Tõnjanovi jutukogu «Vahakuju» (1964) ning romaanid «Kūhlja» (1973) ja «Vazir-Muhtari surm» (1978). Asi oleks aga pāris korras alles siis, kui maakeeles kirjastataks ka valimik Tõnjanovi artikleid, mis kogu maailma kultuuriteoreetilise mōtte arengus on etendanud mārksa olulisemat osa kui nāiteks M. Hraptsenko ja B. Suťkovi teosed, mis praegu Eestimaa raamatupoodide riulitel vāhest vene keelest tōlgitud kirjandusteadust esindavad.

R. Kruus

UUS GRASS EHK EUROOPA KULTUURI KAEKAIGUST

Tānapāeva Euroopas on heaks kombeks kōikjal kurta Euroopa kultuuri allakāigu űle. Ahvardatakse, et varsti Euroopat polegi enam vaja ning kultuuri luuakse Ida-Aasias, Aafrikas vōi Lōuna-Ameerikas. See on űldine nāhtus: nii Tallinna «Kukus» kui Hamburgi vōi Lāāne-Berliini kōrtsides ei vāsi inimesed arutamast praeguse Euroopa kultuuri allakāiku ja selle űle vaidlemast.

Ka Saksamaa Liitvabariigi kultuuri- ja eriti kirjandussituatsioon on samasugune: juba kaua oodatakse kultuurisűndmust, mida ei tule ega tule. Sűmptomaatiline on tāhtpāevade ja juubelite tāhistamine: 1982 mōōdus 150 aastat Goethe surmast, 1983 oli Kafka 100. sűnniaastapāev, ja siia kuulub ka kurb sōnum Bōlli surmast 1985. aastal. 1984 kűll polnud suurt juubelit, aga siiski tāhistati mingil mārjal

RINGVAADE

ühe romaani tähtpäeva: 25 aastat tagasi — 1959. aastal — ilmus Günter Grassi «Plekktrummi» (*Die Blechtrommel*), mis oli omaette nähtus sõjajärgses saksa kirjanduses. Selles romaanis annab Günter Grass (sündinud 1927 Danzigis), kes debüteeris 1956 luulekoguga «Tuulekanade eelised» (*Die Vorzüge der Windhühner*), sünge vaate saksa lähiminevikku, ühtlasi näidates oma keelekasutusega saksa keele võimalusi ja laiendades oluliselt keelelisi horisonte. Romaan on siamaani tähtsamaid teoseid saksa sõjajärgses kirjanduses ja on tõlgitud mitmesse keelde. Seejärel on Grass pidevalt proosat avaldanud, viimane romaan, «Vaimusünnitused ehk Sakslased surevad välja» (*Kopfgeburten oder Die Deutschen sterben aus*), ilmus 1981 ja pärast seda jäi saksa lugejaskond ootama uut järjekordset sündmust oma kirjanduses, muidugi ka uut Grassi.

Kuid Grass, kes on ka tunnustatud graafik, istus joonistusalua tahta ja lõi hoopis hulga graafilisi lehti, esitas neid näitustel ja avaldas trükis. Ent Grass kui kirjanik ei saanud olla kirjutamata ja varsti levisidki kuulujutud, et uus Grass on tulemas. Selgus saabus sügisel 1985, kui Saksamaa Liitvabariigi juhtiv nädalaleht «Die Zeit» avaldas kaks peatükki Grassi uuest romaanist koos autori graafiliste illustatsioonidega. Süstemaatilisel valmistati nüüd ette järjekordset kultuurisündmust, raamatukauplustesse ilmusid reklaamid ja ühel ilusal laupäeval — 1. märtsil 1986 — hiilgas kõigil raamatupoletitel Flensburgist Garmisch-Partenkircheni üle 500 lehekülje paks uus romaan «Rotitar» (*Die Rätin*) — juba pealkirjaga eht grassilik, sest siiani seda sõna saksa keeles ei olnud. Ometi saab igauks sellest kohe aru. Kaant ilustabki rott, Grassi enda joonistus.

Eelmainitud sünges, masendavas kultuurimaastikus on 1986 midagi siiski sündinud, suurteos on ilmunud. Vihjatud taustal on igati loogiline, et romaan kujutab kogu inimsoo lõppu, jõudes suure sugestiivsuseni maailma hukkamise ja lõppaja kirjelduses, seda eriti keele poolest. Grass näitab nii hästi kui vaevalt ükski teine saksa kirjanik, et kirjandus pole ainult sisu ja vorm ja nende kokkupanek, vaid eelkõige just keel, keelest sõltuv, keelt kujutav, keelele pühendatud, keelt arendav. Grass kasutab nii uudisõnu kui vanu, peaaegu juba arhailiseks muutunud sõnu ja väljendeid, tema lauseehitus on kord kõnekeelne, niisiis väga lihtsustatud, kord eriti peene, keerulise konstruktsiooniga, ta rakendab kõiki keelevõimalusi ja näitab niisiis väga rikast keelt. Grassi võib, tuleb lugeda lihtsalt keele nautimiseks, isegi kui sisu üldse ei meeldi!

Romaan on mitmekihiline, erinevaid tegevusliine ühendab autori ja rotitari dialoog. Rotitar on ühelt poolt autori jõulukingitus, mida ta endale soovis, ja teiselt poolt autori unenägudes pidevalt esinev loom, kellega ta vaidleb maailma ja inimsoo lõpu üle. Rotitari seisukoht, tema sõnum 20. sajandi lõpul on lihtne: «Lõpp! ütleb ta. Te olite kord. Olite olemas, nüüd on teist vaid mälestus hull. Iial enam ei programmi te mingeid aegu. Kõik perspektiivid kustutatud. Teiega on kõik peres. Ja seda jäagilt. Oli ammugi aeg! Tulevikus ainult rotid veel.» (Lk. 10.) Sest kolmas, kõike lõpetav maailmasõda

on aset leidnud, ja teisest maailmasõjast — mida Grass kujutas nii suurejooneliselt «Plekktrummis» — on saanud «vahasõda». Rotid, kes on siamaani kõik üle elanud, keda leiti isegi Bikini atolli pärast sealseid aatomipommikatsed, keda küll ei lastud veeputuse ajal Noa laeva sisse, aga kes siiski elasid veel pärast 40-päevast vihasadu, rotid on käesolevas romaanis need, kes vallandavad viimase, kolmanda suure sõja, närides mõlemas leeris läbi raaliuhtmed, ja nood elukad on ka ainsad, kes pärast suurt pauku ellu jäävad. Oma unenägudes räägib autor rotitariga, kujuteldava kosmonaudina on ta lausa sunnitud temaga rääkima, sest tema raadiosignaalele ei vasta ükski inimhää, vaid ainult rotid.

Nende dialoogide vahele — ja just neis on Grass parimas vormis, kujutades inimsoo traagilist enesetappu — on komponeeritud veel mõned lood, mille süžee pärineb ühel või teisel moel sõjajärgsest Saksa ajaloost ning mis kõik viitavad kuidagi üldisele hukkumisele. Neid pakutakse kunstikavatsuslikus hajutatuses läbi terve romaan. Värskenduseks lugejale on teksti lükitud arvukalt luulevormis mõttetihendusi.

Kõigepealt jälgitakse ühe laeva saatust: viis naist ootsid endale väikese mootorkaatri, ehitasi selle ümber uurimislaevaks ning hakkasid sõitma Läänemerele, et uurida selle millimallikastumist ja saatust üleüldse. Ka siin näeme palju kahjustatud loodust ja vähe lootust, nagu teinegi reisisiht — uppunud müütilise linna Vineta leidmine — viib traagilise pettumiseni, sest linn küll leitakse, kuid selle elanikeks on juba rotid.

Kui juba selles loos esineb motiive Grassi varasemast loomingust — nimelt romaanist «Kammeljas» (*Der Butt*, 1977) —, siis järgmisest vaheloost leiame tublisti «Plekktrummi» ainestikku, sest siin ilmub taas Oskar Matzerath — «Plekktrummi» peategelane —, nüüd kuuekümnendaastase filmirežissöörina, kes produtseerib videokassette saksa metsast, kuni see mets veel eksisteerib. Ladusas fantaseerimises toob Grass mängu hulga Grimmi-vennaste muinasjutude kujusid, asetades nad meie ajastusse, konfronteerides neid praeguste probleemidega. Koos metsadega hukkuvad ka muinasjutud. Ei aita, et Grimmi-vennaksed ise ministreiks hakkavad, nende idealism ei suuda midagi ära teha valitsevate poliitikute ja nende asjaolu vastu, mis maailma hukka saavad. Siin muutub Grass isegi pisut satiiriliseks, jutustades, kuidas Liitvabariigi kantsler sõidab oma laste ja ministrite nõuandjatega metsa, et selle olukorda vaadata. Talle ehitatakse Potjomkini tehismets, tobe kantsler aina sõõb suurt torti ja tema lapsed põgenevad metsa, välja nn. korralikust ühiskonnast, muutuvad punkareiks: üks punkari lemmikloomi on just nimelt rott.

Järjekordne lugu on filmiprodutsendist endast. Oskar Matzerath sõidab oma endisele kodumaale Kašubiassse, sest tema vanaema — legendaarne mitmeseliku-kandja Anna Koljaiczek — saab 107-aastaseks. Aimates, et see on ta viimane sünnipäev, tahab ta veel kord kõiki sugulasi näha. Nii sõidab ka Oskar, sõidab tagasi oma minevikku, kust ta lahkus plekktrummilõõjana ja kuhu nüüd naaseb «Mercedesega», rikka ettevõtjana, palju kingi-

tusi kaasas. Tagasi ta enam ei tule, hukk ootab teda kašuubide maal.

Veel jutustab Grass kuulsaks saanud kunstivõltsijast Lothar Malskatist, kes 1950. aastatel kirikute taastamisel väitis end olevat avastanud igivanad gooti maalid, kuigi ta oli need ise maalinud. 1950. aastate maalivõltsija on selle aastakümne üldise võltsimise sümbol, «majandusime» alguse ja kahe Saksamaa sünni võrdpilt. Seoses kirikute taastamisega õnnestub Grassil nagu mõõdamines ühte tabavasse lausesse kokku võtta sõjajärgne Saksa ajalugu: «Mõistagi tahuti haakrist peagi maha, viiekümne aastate alguses tehti seda kõikjal nii; aga kui piiskop surnud pole, jäi ta sisimas natsiks tänase päevani» (lk. 201). Niisiis toob Grass oma viimases teoses varasemate romaanide tegelaste kõrvale uue, kõigele hukku töötava tegelase, kes polegi enam inimene, vaid rott ehk rotitar, sest Grass eelistab naissugu.

Tõik, et siin ilmuvad taas 1959 kirjandusse tulnud Oskar Matzerath, 1977 esilekerkinud kammeljas ja mõned teisedki Grassi varasema loomingu motiivid, näib viitavat sellele, et tegemist on autori viimase teosega, milles ta tahab veel kord kokku viia kõik need armsakssaanud fantaasiakujud, et neil üheskoos hukkuda lasta ning luua rotitarile posthumaanne ühiskond. Nii tundub, nagu oleks see Grassi viimane sõna maailma, inimsoo, kultuuri asjus — kuigi on raske uskuda, et niisugune kirjanik nagu Grass lõpetaks kirjutamise hoopis.

Teine teost läbiv liin on praeguse Saksamaa LV või koguni terve Lääne-Euroopa ühiskonna terav ja osaliselt pilkavgi kirjeldus. Seda eriti rõhutamata annab autor väikestes episoodides otsekui

muu seas täpse pildi 1980. aastate esimesest poolest. Nõnda kajastub romaanis kaasaeg, mitmed detailid moodustavad terviku, mis kasvab välja ajalooliseks dokumendiks. Arrogantne saksa kriitika — nagu vähemalt Grassi puhul peaaegu juba kombeks — oli üpris tagasihoidlik, osaliselt tehti Grassi maailmalõpuvisioon naeruväärseks, mõned lausa taunisid seda ja vaid vähesed julgesid Grassi uut teost kiita. Need, kes teda maha tegid, olid küllap niisugused meeltheitvad, lootuse kaotanud kriitikud, kes niikuinii elavad üldises masenduses; või need, kes ootavad mingisugust vastust, mida Grass muidugi ei saa pakkuda, kuivõrd seda pole olemas. Sest Grass aimab lõppu ja sellest ta ka kirjutab. Mahategijate seas on neidki, kes üldse ei tule toime Grassiga — kirjani-kuga, keda on mõnikord raske lugeda ja kes astub vahel üles ka poliitikuna, kes söidab näiteks New Yorki South Bronxi, et näha, kui kole ja masendav on sealne elu, et USA siiski pole paradüüsi maa peal, nagu mõni väidab.

Arvustajad, kes uut romaani kiitsid, rõhutasid, et keelevirtuوسil on taas õnnestunud õgvendada saksa keele piire. Lisaks toodi esile, et on õnnestunud romaani kompositsioon, eriti dialoogid autori ja rotitari vahel; ja selge on seegi, et kõne all on täiesti unikaalne teos, mis tõenäoliselt on loetav vähemalt temas esile manatud sündmuste kättejõudmiseni.

Niisiis võtkem teadmiseks: kultuuri-situatsioon siiski ei ole nii masendav, midagi ikka veel juhtub ja ilmub. Grassi uus romaan kõneleb küll inimkonna lõpust, kuid teos ise on jääva väärtusega.

C. Hasselblatt

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG
P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA.

Peatoimetaja
KALLE KURG
tel. 44 07 81

Vastutav sekretär
VALEERIA VILLANDI
tel. 44 07 81

Hukkiranduse osakond
JAAN KRUSVAAL
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
TOOMAS HAUG
REIN KRUS
tel. 44 13 65

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
Korrekter
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 80

Sekretär
AINO TENNOV
tel. 44 13 65

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju tn. 1,
Kirjastus «Perioodika».
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 04. 08. 1986.
Trükkimisele antud 08. 09. 1986.

Trükiarv 21 000.
Ofsetpaber, 60×70/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 11,01.
Arvestuspögnaid 14,12.
MB-08493.
Tellimise nr. 3014.

ЕКР Keskkomitee Kirjastuse
trükkikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 9,
september 1986.
Hind 70 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР.

«Looming» («Творчество»)
№ 9, сентябрь 1986.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харью, 1,
Издательство «Периодика»,
Таллин, Пярну маantee 8.

- 1155 A. LANGEMETS
Luuletusi
- 1159 V. ADAMS
Esta astub ellu
- 1204 M. KINGU
Luuletusi
- 1207 M. KALDA
Kohmakas Margareeta
- 1225 L. KURVITS
Luuletusi
- 1227 T. TEDER
* Oma maise vabaduse
- 1228 T. TOOMIK
* Puud jooksid
- 1229 M. UNT
Tantalos
- 1233 L. KOIDULA MALESTUSPÄEV
- 1239 G. TRAKL
Luuletusi
- 1244 H. VEIPER
Keerdtrepp
- 1252 E. MALLENE
Aga ta on kirjutanud ju
ka sidumata kõnes
- 1257 M. MAGER
Kõiksus — inimlik dimensioon
- 1261 K. RUMOR
Väljavõtteid kirjadest kodustele
- 1278 M. HINT
Oi kui ilus
- 1280 R. TOOTMAA
Instinkt ja intellekt
- 1281 O. REMSU
Allamäge
- 1282 M. UNT
Kass. Kass. Kass!
- 1283 V. HÜTT
Inimtunnetus tänapäeval
- 1286 RINGVAADE
- 1206 A. AUDOVA
Tütarlapse pea
(Õli) 1980—1986
- 1232 A. BACH
Debora Vaarandi
(Pliiats) 1958

Esikaane siseküljel:
K. KAASIK
Samothrake Nike
(Õli) 1986

Tagakaane siseküljel:
J. ARRO
Pühendusega Eesti kunstnikele
(Õli) 1985—1986

JAAK ARRO. Pühendusega Eesti kunstnikele

(Õli) 1985–1986

Looming

70 KOP

78 174